

Sándor Iván

Élete eleme

(Lengyel Balázsról)

Lengyel Balázssal 1974-ben találkoztam először. A New York-ház, akkoriban Lapkiadó Vállalat negyedik emeletén volt a Móra Kiadó, ahol szerkesztőként dolgozott, a második emeleten volt a *Film, Színház, Muzsika* szerkesztősége. Egy kora nyári napon csengett a szobámban a telefon. Lemennék hozzád, mondta Balázs.

Azért jött, mert olvasta az *ÉS*-ben a készülő Tiszaeszlar-könyvem egyik fejezetét. Meg akartalak ismerni, mondta, Eötvös Károly és Krúdy után végre ír valaki a Nagy Perről.

A mohó érdeklődés jellemezte. Amikor a korszak „egérlyukba” kényszerítette, onnan is figyelt, reflektált, ha írásban nem tehetett, szóban. Barátságunk tartós lett. Évtizedeken át hosszú telefonváltások, egy-két hetenként találkozások, havonta közös ebédek, a Hungáriában, a mai New Yorkban akkor még meg lehetett fizetni az árakat. Amikor a nyolcvanas években Ágnes nevében ő kért írást az induló *Újhold Évkönyv*be, Lengyel József Gulag-naplójáról írtam, gyorsan közölték.

Miképpen formálódott a személyisége? Milyen hatások indították útnak már fiatalon?

Tízéves, mikor szülei az első Babits-kötetet megveszik. Kamaszidejét a Babits-versek bűvöletében tölti. Tizenhat évesen fizet elő a *Nyugatra*. A Babits-életműhöz való vonzódására kitalál egy életvezető fogalmat: *felelősségtan*. Hallgatásra kényszerítve sem távolodik el ettől. A tizenévesen megismert „Babits-kötet – írta – sokba kerülhetett. Vagy nekünk akkor sokba. Szegény apám nem tudhatta, hogy később, jóval az ő halála után, nekem már sokkal többbe lesz, a fél írói pályámba kerül.”

Tizenkilenc évesen magához húzza a közélet. Egyik szervezője a *Márciusi Front*nak, a harmincas-negyvenes évek fordulóján kialakuló szellemi ellenállásnak.

1944 tavaszán a Muraközben katonáskodik. Március tizenkilencedikén hírért kapják a német csapatok bevonulásának. Parancsnoka felállíttatja a gépfegyvereket az első osztagokkal szemben. Budapestről telefonparancs érkezik a tűzkészültség leállításáról. Lengyel Balázs elhagyja az alakulatot. Nem veszélytelen. Másnap reggel Pesten van, délután Radnóti Miklós lakásán. Hamis iratokat szerezne a számára. Radnóti elutasítja. „Nézd – mondta magnóra évtizedekkel később Lengyel Balázs Radnóti szavait –, nézd, ha különös is, nekem az egészben a magyarság sorsa fáj legjobban. Egy puskalövés nélkül. Mi lesz ebből az országból?”

Lengyel Balázs úgy tudta megőrizni a történelem sodrására-kelepcéire való nyitottságát, hogy írói-kritikusi integritása ne sérüljön. Erről azt mondta, hogy politikai fellépéseiben a reformkori írók magatartását akarta követni.

Egy példa: 1988 egy tavaszi napján a Hungáriában találkoztunk. Zaklatott volt. Átadta az *Újhold Évkönyv* friss példányát. A nyitóírás Székely Jánosé, mondta, de a neve nincs a cím fölött. A kötet már nyomdában volt, amikor kétségbeesett üzenetet kaptak Erdélyből Székelytől, hogy vegyék ki az írását, mert ott retorziók várnának rá érte. Ágnes azt mondta, mondta Balázs, hogy már nem lehet, mert az egész szám kinyomtatását lehetetlenné tenné. Székely könyörgött. Végül a nevét még le lehetett venni, s az írás így jelent meg, név nélkül.

Lengyel Balázsnak végső lélegzetvételéig *éltető eleme* volt az irodalom. A balatonfüredi szívkórházból, mikor az intenzív osztály után, injekciós fiolák pattanása közben, a lélegeztetőgyakorlatok szüneteiben az első könyv után nyúl, írja le ezt, és így folytatja: *„az örökös szédülés, hogy a tárgyak, a lerongyolódott házak, még az utcatáblák is inognak... a depresszió ellen a versek, a költészet a leg-hatásosabb ellenszer”*.

A legjobb mondatnak is csak akkor van hozama, ha megnyit egy kaput, amin át távolra, mélységekbe pillanthatunk. Amikor ezt leírom, egy ugrással Kertész Imre Doktor Sonderbergjéhez juthatunk, aki szorongva teszi fel a végső kérdést: vajon az írás kísérletével nem az a dolgunk, hogy a teremtés gondjaiba nyerjünk bepillantást?

Az a kritikusi elemző módszer, amely az ő évtizedeiben súlyos hagyomány folytatását jelentette, mára természetes módon már veszített érvényességéből. Ám az érvényes maradt ars poeticájából, hogy a jelentős irodalom nem az, amelyik a korszak igényeit szolgálja, hanem az, amelyik a mélyére pillant annak, hogy valójában miben áll a korszak. Azt is tudta, hogy a mindenkori hatalom inkább azt támogatja, amelyik hozzásilányulva struktúrájának részévé válik. A korábbi korszakok ilyen tapasztalatait is érdemes az újabb nemzedékeknek figyelembe venni. Különösen olyan tájon, ahol Nemes Nagy Ágnes, Balázssal az oldalán, az 1988-as elhíresült Debreceni Irodalmi Napokon így tudta a hazai téridőt jellemezni: *„Bámulatos, hogy mennyire hasonlatos, sőt azonos ellentétek újulnak fel történelmi korszakaink során, hol Szent István-i palástban, hol zsinóros mentében, hol farmernadrágban...”*

Lengyel Balázs leírta, hogy egyszer három hónapig keresett egy fiatalon, 1939-ben az *Újság* című napilapban megjelent Márai-írást. *„Végigforgattam a legnagyobb könyvtárakban rejtve tartott Márai-könyveket – jegyezte fel –, és nem találtam meg.”* Azért kereste, mert emlékezete szerint Márai abban az írásban a művészetről mint a *lét eleméről* beszélt, s azt hozta fel példának, hogy mi minden történt a világban, miközben Holbein festett, s úgy festett, ahogy festett, de Baseltől Angliába kellett mennie, mert pártfogóit sorban bebörtönözték a vallásháborúk dúlta Európában, de Holbein a vérengzések közepette is festett, s ezek a körülmények, tette hozzá Balázs, a mi tapasztalatainktól sem idegenek.

Most, hogy erre az emlékezésre készültem, én is kerestem azt az írást, és én sem találtam. Találtam viszont mást. Mikor Holbeinnek menekülnie kellett Baseltől,

szellemtársától, Erasmustól kapott ajánlólevelet Angliába Morus Tamáshoz. A levélben ez állt: „*A művészetek fáznak minálunk.*”

2018 őszén találhatunk-e hitelesebb üzenetet Lengyel Balázs életére-életművére emlékezve...

A Szépirok Társasága által Mándy Iván és Lengyel Balázs születésének 100 éves évfordulóján rendezett fesztiválon 2018 végén elmondott előadás.

Aczél Géza

(szino)lira torzósztár

apó

néha szeretném a behorpadt arcú szemük mély gödreiből kétségbeesve menekülő az iszonyat közelítő stációit tekintetükkel riadatan elkerülő némuló öregek bosch-i vízióit meglágyítani ez eléggé reménytelen költői vállalkozás de hajt a paralel vonás mivel emelkedve a horror végtől nemigen marad semmi más mint némi stilizált élettér hol pánikként késő őszi legendák ólmos esője szital s a rozsdás vasakra rövidesen ráfagy a halál hol az eltűnt nyár lepusztult csontváza üzen rakódva rá a súlyos év végi hó csöndesednek a múlás tájképei és disszonáns elemmé lesz csoportképeden minden jóságos apó aprócska kék szemekkel megejtő türelmet fuvolázva úgy is ha körülöttük már mindenki árva irigyelt öntörvényűséggel még visszafog a zajos unokákra mely a messzeségből számunkra is örök élmény de hiába a kegyetlen önvád biológiai időnk rejtett útjain taplóként szárad el elemi vágyunk az az önfeláldozó szerénység amellyel diófás gyökereidben bízva legszívesebben a feléd bújó szösze fejcskék után nyúlnál ameddig csak büntudattal ott nem ragadsz elárvulván az utolsó keresztútnál legmélyebb szándékaid ellenére

ápol

a vers értelmén s a felbukkanó lírai futamokon vérmérséklet vagy intelligencia mentén vitázni lehet végtelenül sokat leggyakrabban a feleslegesség fuldokló élménye keríti be a teremteni is vágyó poétában az irracionálisan elnyújtott álmokat mert bárhová tekint kiművelt beszédének nem adatik semmilyen jó tapadási felület a lét közönyösen elzúg a biológiai rend alacsonyok vélt fokán ritkán fedezve fel hogy az anyag mindent uraló szelleme olykor leüzen a szenvedő egyednek némi eléggé idegen esztétikát noha a két komponens egymásba villanását igazából évezredek óta senki sem érti hisz elég feladat utcai szinteken feldolgozni hogy öröktől létezik a nő meg a férfi s a születésbe már be is kódolja magát a halál de akkor egy megszállott réteg miért ír fest és zenebonál honnan a plusz az ihletadó s mikor már kezdenéd magad meggyőzni az egész erőlködés semmirevaló a tudatod alá beúszik néhány kitörölhetetlen vizuális élmény delejes ritmus s a fáradó agyban olykor már be sem azonosítható szókapcsolat ilyenkor lépsz ki a vegetatív szintről hisz éned bár semmit sem akar a színpalak mögött valami ápol s eltakar

ápolatlan

ezt a különös embert egész életében csak farmerban látom írta rólam nemrég szeretettel egyik fiatalabb barátom aztán kissé el is tűnődtem valóban mi lehet ennek a vonzódásnak oka talán mert ifjonti koromban elérhetetlen volt számomra a nyugati varroda és a legénykedés eléggé pillanatait ki kellett várni kelet-európai módra mikor silányabb anyagokból is tetszetőssé vált a szerelés sőt még fiamnak jóval később is könnyet csalt szemébe a körúton tétován valósággá lett rég áhitott dzseki-remény visszafelé pedig hiába kutakodtam hivatalnok szüleimnél eléggé egyenruhaszerű volt az ha zakó gombolódott vagy szoknya lobbant és különben is őket inkább csak korabeli filmek alapján reprodukálom s nem éreznék melegséget ha nem őket látom most pedig a magányomhoz kikapált trendben környezetemből kopott viseletemen keseregnek ahol nehezen áll össze az ápolatlan és a kvázi magam későn jöhöttem rá szelleménél többet sejtetve az ember lehet akár borostás is otthonában rendetlenségét ügyesen elosztva látszatgondolkodó egyedként is felérhet a magasabb posztra amikor már nem tud örökölt szokásaival mit kezdeni

Bánki Éva

Megérkezés Velencébe

Vonaton utazni romantikus. Ha az embernek szerencséje és hangulata van, egy kellő hosszúsági út alatt (jó könyvvel a kezében) találkozhat Anna Karenyinával, Esti Kornéllal, Lafcadióval, Miskin herceggel.

És most bizony sokat kell Velencéig vonatozni. Az Olasz Államvasutak megszüntette szecessziós költők és nászutasok kedvenc útvonalát, a legendás Budapest–Nagykanizsa–Zágráb–Venece vasútvonalat.

No de látjuk a gyerekekkel Ausztriát! Hisz itt még a hó is fehérebben csillog.

A bécsi Hauptbahnhof különösen izgalmas hely, újdonsült Fiume, kelet-közép-európai kikötőhely. Szembesülhetsz a rendszerváltás számtalan mocskával, ami azért is fájdalmas, mert ez a Keletinél rendezettebb, nyugodtabb, tisztább hely, a „nyugat előszobája”. De most kéregető borsodi cigányok, törökökkel acsarkodó bolgár munkások, egy szemmel láthatóan drogos, belorusz lány, aki tőlem kérdegeti, hol az édesanyja. Hát nem tudom.

Mellém lép egy összevert, kialvatlan szőke fiú.

Rossz németiséggel kérdegeti, hol talál egy áruházat a pályaudvar környékén. Mondom, hogy nem vagyok bécsi, de az aluljáróban láttam egy DeSpart, ott vehet ennivalót. Vérzik a homloka, ezért rákérdezek, segíthetek-e.

A fiú kihúzza magát: én nem vagyok koldus, szlovák vagyok.

Biztatóan rámosolygok. Aki még ki tudja húzni magát, az nem veszett el teljesen.

Szabályos hókupacgúllák a pályaudvar előtti téren. Eszter, a lányom beleugrik az összesbe.

A 8-as vágánynál, a Velencébe tartó Nightjetnél a „jobb emberek” gyülekeznek: német és olasz üzletemberek, egy amerikai turistacsoport. Linz, Salzburg, aztán átszállás nélkül Venece, Zürich vagy Monaco. A hatszemélyes fülkében egy nagyon furcsa fiú az útitársunk. Tiszta, csendes, udvarias, zavarban van, és egy kicsit fél tőlünk. Az éjszakai vonatok utasai többnyire félnek egy kilencéves útitársától: nyaggatja az anyját, sír, hisztizik, folyton pisilnie kell, nem lehet mellette olvasni. De a fiú mintha *tőlem* tartana, nem a gyerektől, riadt szemekkel pislog, és furcsának tartom, hogy a kabátján kívül semmije sincs, se táskája, se ásványvizes palackja, se fognéfeje.

Vele zárkózzunk össze reggelig? Az összes vagyunkunkkal? A hálósákokkal, a lappal, a szótárakkal, a gyerek iskolatáskájával?

Az ülések kihúzhatók, az egész fülke egyetlen ággyá alakítható.

A mellettünk levő fülkében három svéd lány már kényelmesen „berendezkedett”.

Az arcát vizsgálgatva úgy döntök, jó fiú ez a mi útitársunk. Szeretetteljes, jó családban nevelkedhetett, de az utóbbi időkben rettenő traumák érték, ha

lehunyja a szemét, rángatóznak az arcizmai. Az arca furcsa szimmetriája alapján azt gondolom, román, Santiago de Compostelában futottam össze ilyen fizimiskájú egyetemi hallgatókkal. Megkérdezném, honnan jött, de annyira félnék, hogy meg sem merem szólítani.

Mi a kislánnyal a kihúzott üléseken aludni próbálunk, a fiú félálomban, riadtan kuporog a saját ülésén, még a lábát sem meri a szemközti ülésre feltenni. De az arca még mindig furcsán rángatózik.

Elalvás előtt persze átkozom magam, hogy sajnáltam a pénzt couchette-re vagy hálókocsira.

Micsoda kaland! Egy kilencéves kislánnyal.

Hajnali ötkor egyenruhás osztrák és olasz rendőrök keltenek. Az egész vonatot átkutatják, mert valakik kirabolták a hálókocsiutasokat. Az angol turistacsoport épp az ablakunk előtt átkozódik. Rettentő, elátkozott hideg árad az Alpok völgyeiből, most közel lehetünk az I. világháború mészárszékeihez. Doberdó, Isonzó. A kislánnyomnak mesélem, hogy Pali bácsi nagypapája valahol itt esett el, végül az útítársunkhoz fordulok, keksszel kínálok, pár szót neki is mesélek az I. világháború nagy csatáiról – végtére közös történelem.

A fiú elmosolyodik, és végre megszólal. Pakisztánból jött, gyalog kelt át Iránon, most Párizsban lakik. De sehol sem jó, ő mindenhol fél egy kicsit. Zavarban van. Hiszen mindenhol idegenek vannak.

Én mosolygok, és közben arra gondolok, eltöltöttünk egy éjszakát Európa megrontójával/megmentőjével, akiből én csak egy traumatizált kamaszt látok. Aki nemcsak tőlünk, hanem már az övétől is betegesen rettenet, talán ezért utazgat rémült árnyékként városról városra valamilyen szabadjeggyel. A keze még mindig reszket, ahogy a kekszért nyúl.

A kalauz unottan int a peronon diskuráló fiataloknak. A kétségbeesett angolok még kicsit méltatlankodnak, aztán fújva-morogva visszakapaszkodnak. A vonat elindul. Hogy a tengeren (a cölöpökre fektetett síneken) vágatva végre-valahára megérkezzünk Velencébe.

Jó arra gondolni, hogy Inge néni, a mi velencei szállásadónk vár ránk a Dorsoduoro negyedben. Mi itt nem vagyunk idegenek. De a város látványára sokadszorra sem lehet felkészülni. Hét ágra süt a nap, mint egy útikönyvben. Mintha sohasem esett volna a hó Bécsben, és csak álmodtuk volna a szabályos gúllákká formált hókupacokat, a katonatemetők irányából süvítő szelet.

A pályaudvarról kilépve, mint a hímes szalag, tekergőzik a lábaink előtt a Canal Grande.

– Gyönyörű, ugye? – kérdezem az útítársunkat.

– Szörnyű – motyogja a fiú. – Félelmetes.

Utazás a világ legszebb könyvtárába

A visszaút Velencébe még kacifántosabb. Életemben először kipróbálok a Budapest–Velence távolsági buszt, és büszke vagyok, hogy nem késsük le az indulást, sőt mi vagyunk az elsők, akik becsekkolhatnak. Gondos anyaként

„megágyazok” a gyerekeknek a leghátsó üléseken, én elfoglalom az egyetlen helyet, ahol kényelmesen kinyújthatom a lábamat. Mellém telepszik egy szimpatikus középkorú nő: kiderül egy trieszti szállodában mosogat. Az élet nem álom, bizony, magyarázza, más sorsot akart ő is magának, havonta ingázik Budapest és Trieszt között, a három gyerekére az édesanyja vigyáz. A panoráma-ablakon én figyelem a nagymamát, a meglehetősen közönyösen ácsorgó gyerekeket, de a nő élettársa, a várva várt Lajos csak nem érkezik meg. Munkát keres az a szemét, vagy ki tudja, magyarázza nekem kéretlenül az útitársam. Hol lehet vasárnap este kilenckor „munkát találni”, kérdezgeti tőlem. Én sem tudom, de természetesen nem mondok véleményt, szeretném a bólogatásommal kimutatni, hogy kedves vagyok, megértő, de nem érdekel annyira. Már szívből sajnálom, hogy Proust a bőröndömben maradt. Most tettetem, hogy hullafáradt vagyok, és nem bírom a szememet nyitva tartani. Székesfehérvár után telefonon jelentkezik Lajos, az élettárs. Sajnos minden szót hallok: *na, most mit vagy úgy oda..., értsd meg, anyukám, minden összejött, nem tudtam idejében kiérni...* Az útitársnőm elmondja, hányszor és miért csalódott Lajosban, hogy ez így nem mehet tovább, hogy sokszor napokig nem is jelentkezik... ki tudja, merre kóricál... A félálomba merülő busz Lajos bűnlajstromát hallgatja, de Lajos, az élettárs magyarázatai csak hozzám és az útitársnőmhöz jutnak el: *mindig ideges vagy, anyukám... mindig túl gyorsan felkapod a vizet... írass fel valamit magadnak... ha kapsz valami gyógyszert, könnyebben viseled a feszültséget...* A nő sírva fakad, Nagykanizsáig nem is bírja abbahagyni. Én is majdnem sírva fakadok, én, aki kéretlenül belecsöppen-tem egy háromgyerekes anya életébe. Ingázás, robot, feketemunka, trieszti szállodák. Fehérmosás, utána fekete mosás. Egy fillért nem tud félretenni, a gyerekei hamarosan elidegenednek tőle, az élettárs, ez a bizonyos Lajos vagy van, vagy nincs... de biztosan már az igazak álmát alussza Pesten. Az útitársnőm még mindig reszket az indulattól, és nekem sem jön álom a szememre. Micsoda élet! Huszonhat évvel a rendszerváltás után. Óvatosan megfigyelem az arcát. Halálos, talán már gyógyíthatatlan fáradtság. Ezredfordulós rab-szolgaság. Feketemunka, feketemosás. Horvátországban már a nő könnyei is elapadnak, csak idegesen reszket mellettem. Tényleg rettentő hideg van, leve-szem a bőrkabátomat, betakarom a gyereket. A nő előveszi újra a mobilját, és végeláthatatlan üzeneteket pötyög Lajosnak, a gyerekeinek, az édesany-jának, Barbinak, a barátnőnek, talán az Úristennek. Eltartja a családját, igen. De közben annyi keserőséget zúdít rájuk, hogy mindannyian belefulladás a keserőségbe. Suttogva próbálom a pittyegtetésről elterelni a figyelmet: melyik a jobb város, Trieszt vagy Velence, milyen idő lesz a jövő héten..., valamennyire sikerül is, elbóbiskol mellettem. Én meg közben átkozom magam: emiatt a nyavalyás busz miatt kialvatlanul megyek délután egy ele-gáns könyvbemutatóra, a Libreria Marcianára. Talán majd úgy jelenek meg, mint egy Pasolini-hősnő: csapzott hajjal, a szemem alatti sötét karikákkal. És egy táblát emelek magasra: a kapitalizmus nem tesz senkit szabaddá! Addig-addig ábrándozom, míg egy férfikéz dühösen rázogot: ez már Velence! Hát nem itt akart leszállni a gyerekével, hölgyem?

A város fényözönnel fogad benünket. Mit fényözönnel? Kápráztató színkavalkáddal, virágillattal, ujjongással, a pénz szinte tapintható jelenlétével. A nagy hídon találkozunk Eszter egyik osztálytársával és az anyukájával: ölekezés, nevetés, holnap iskola, ó, jaj. Most már nem sokáig marad Eszter a Scuola di Canal tanulóival: egy nagy szatyrot cipelek, benne a Szépvölgyi cukrászda (húsvét után akciós) aprósüteményeivel, harminc gyerek megvendéglése velencei áron nekem megfizethetetlen. Márpedig a szokás az szokás: az amerikai művészettörténész nő, mielőtt a lányával Kaliforniába visszaköltözött, káprázatos velencei pralinékkal lepté meg a 4/a-sokat. Eszternek rögtön meg is mondtam: ne is álmodjon ilyesmiről. De a jókedvünk még Inge néni lakásában is kitart. Elrámolok, megcsodálom a szemközi erkély rózsaszín és fehér habos virágcserepeit, aztán gyorsan ágyba bújunk. Nem minden napközbeni alvás pihentető, de ez most igen, úgy érzem, boldog eszméletvesztésben lebegek a város fölött. Talán minden csodálatos, semmi baj a világgal. Itt maradunk ebben a városban örökké. Élvezet átvágtatni a turistákkal nyüzsgő belvároson (először mindig élvezet, aztán borzalom), hogy kis fennakadást okozunk a csodálatos Sansovino Könyvtár, más-képp Libreria Marciana portáján. Velence leghíresebb könyvtára annyira exkluzív, előkelő hely, hogy hirtelen nem is tudnak mit kezdeni Inge néni rollerjével, amin Eszter érkezik. Egy fontoskodó menedzser asszony töpreng hosszasan a nehezen megoldható problémán. Magasra tornyozott frizurájával úgy fest, mint Donna Gentile, a „nemes hölgy”, a filozófia allegóriája, aki Dantét vigasztalta keserű száműzetésében. *Hát most hova tegyék ezt az átkozott rollert? Talán az esernyőtartó mögé? Helyezzék el a ruhatárban? De ha nem összecusukható... Mindenesetre a könyvtár semmi felelősséget nem vállal... Mit tegyék? Tudomásul veszem. Rákacsintok a lengyelekre, a kollégáimra, akik a hölgy háta mögött pukkadoznak a röhögéstől. De lehet-e egy ilyen helyen csak úgy „pukkadozni”? A kiállítóterem, az előcsarnok, a lépcsőház, az olvasóterem olyan lenyűgöző, hogy szóhoz sem jutok. Felfoghatatlan ennyi szépség egyetlen helyen. A könyvek, a díszítések, a szobrok ráadásul nagyon életteli benyomást keltenek, mintha egy szebb, emberibb valóságban pillantanánk bele, nem egy józanul hideg, túlságosan kiszámított és rendezett könyvtárba. Figyelem a nagyterembe lépő, egészen másféle könyvtárhoz szokott, kelet-európai ösztöndíjasokat, szinte mind könnyedén elpirul. Kamaszálom: csodálatos könyvek és falakat díszítő, félmeztelen nőalakok.*

A Sansovino Könyvtár, velencei nyelven a Biblioteca Vecchia története talán még a falfestmények szimbolikájánál is izgalmasabb. A Palladio által is megcsodált épület Baszileosz Besszarión bíboros hagyatékának méltó elhelyezésére épült, aki fantasztikus értékű görög kéziratgyűjteményét Velence városára hagyta. Keveset tudunk a Bizánci Birodalom utolsó nagy, kétségbeesett kísérletéről, a görög ortodox és a római katolikus egyház egyesüléséről, amelyben Besszarión oly komoly szerepet játszott. A nyugati hadak akkor sem tudták volna megvédeni Konstantinápolyt, ha nagyon akarták volna. Természetesen a görög kéziratok „méltó elhelyezésére” Velence örömmel vállalkozott... Mindenesetre sok bizánci tudós nyert menedéket Itáliában, a Bizáncból kimentett görög kéziratok nélkül az itáliai reneszánsz is szegényebb lett volna.

Velence mindig is az irigy kistestvér, a hálátlan tanítvány szemüvegén át tekintett Bizánra. Csodálta, másolta, és ahol tudta, meglopta és elárulta. Velence nemcsak a bizánci stílusban épült, felejthetetlenül szép paloták miatt Bizánc „másolata”, hanem szinte mindegyik bizánci középületbe jutott egy téglá, egy oszlop, egy mozaik, egy kevéske „lopomány” az imádott-gyűlölt császárvárosból, Velence hajdani patrónusától. Különös módon a Libreria Marciana – melyet pedig a görög kéziratok, a híres Besszarión-hagyaték méltó elhelyezésére emeltek – nem bizánci stílusban épült. Felszabadultabb, tágasabb, világosabb. Nem nagyobb a Dózsepalotánál, de szellősebb, áttekinthetőbb, arányosabb. És ami a legfontosabb (és ami olyannyira velencei) a Libreria Marciana nem a „kiválasztottak helye”, nem zárt főúri magángyűjtemény, hanem Besszarión végrendeletének megfelelően közkönyvtár. A világ egyik legrégebbi, ma is működő közkönyvtára. A káprázatos színorgia miatt olyan bódulatban kapkodom a fejem, hogy képtelen vagyok a könyvbemutatóra figyelni. Pedig a fehérmosás után itt a feketemosás: mímelnem kéne, hogy érdekel a filológia legújabb akármije, szakértő képpel bólogatni, utána odajárulni a szerzőhöz és gratulálni. De táncolnak a szemem előtt a „szellem diadalát” kifejezni hivatott allegorikus alakok, a hét szabad művészet, a múzsák, a méltóságteljes és energikus görög filozófusok, az üveglapok mögül megcsodálható, üveggyöngyök, drágakövek módjára villogó kódexlapok. Régi álma az emberiségnek: a világ összes könyvét egybegyűjteni, és azt egy csodálatos térben elhelyezni, ahol megtalálható a világ valamennyi gondolata és szépsége. Theokritosz jut eszembe, az alexandriai könyvtár tudósa, aki megannyi bölcs kézirat és fenséges filozófiai kommentár társaságában arkádiai pásztorlányokról álmodozott. Egy annyira mesterkéltnél világ, mint egy fantasztikus világgönyvtár, nyilván az örületig tudja fokozni a természetesség, a föld, állatok, emberi testek iránti vágyakozást. A csodás freskókat egy olyan kor álmodta, amely mélyen hitt az emberi szellem diadalmenetében. Ezeknek az allegóriáknak, gyönyörű és barátságos nőalakoknak kellett volna lelkesítenie a kéziratlapok fölé hajló tudósokat. Az olvasóterem asztalait eredetileg úgy helyezték el, mint a katedrálisokban a padokat, széksorokat. Én kevés nagy gondolatról tudok, mely ennyire pompázatos helyen született – a nagy elméletalkotók, regényírók többsége szűkös padlásszobákkal is megelégedtek. És tudunk olyan gondolkodókról (a száműzött Bahtyinról például), akiknek még egy romantikus padlásszoba sem juthatott. A képzelet „elalél”, aztán megdermed ennyi szépség láttán. Az elme tehetetlennek érzi magát. És mégis, ez a Sansovino tervezte csodás könyvtár az emberiség egyik legnagyobb álmát, szépség, szellem, dicsőség egylényegűségét jelképezi. Ez mind álom csak. De akkor is szerethetjük a csillagokat, szenvedéllyel és mindhaláláig, ha nem juthatunk oda. Olyan állapotban sétálunk le a ruhatárba, mintha benyakaltunk volna egy akót a középkori velenceiek kedvenc italából, a talán nektárral vagy mézzel édesített malváziaiból. De a rollerrel kapcsolatos bonyodalmak – nincs az esernyőtartó mögött, valaki átvitte a takarítószekekre nyekhez – gyorsan visszavezetnek a valóságba. A lengyeleknek elmesélem, kikkel utaztunk, milyen érzés volt Lajos gaztetteit hallgatni egy teljes éjszaka – szörnyű ez a szegénység, ez így nem maradhat sokáig. A lengyelek – az egyikük nagy anarchista – lelkesen bólogatnak. Itthon vagyunk. De hol vagyunk pontosan?

Győri László

Sejtelem

*Megtörtént, ami csak megtörténhetett.
A kis mandulafácska
gyökértől ághegyig hosszan szétrepedt.
S már nem zöldell a nyárfa*

*az ablak előtt. A sín kihűl. Füzet
öltözik cicomába
átlótt tarkó alól: árucikk a seb.
Hát ő sem élt hiába.*

*A halottak, az időtlen régiek
a föld alól kinyúlva
rakják föl sejtelmes emlékművüket,*

*valódi ércük az álhű bronz helyett,
hogy bárki megtanulja:
csak a vers, a vers őrzi a lényegét.*

Napraforgó

*Ki van nyilván a napraforgó,
mind hogy virít!
Egyfele fordul, áhítattal
néz valakit.*

*Mintha mind egyhez imádkozna.
Ki az az egy,
akire minden napraforgó
most rámered?*

*Nézd a nyújtózó, sűrű tömböt,
mikor suhansz,
milyen egyforma, egyszín sárga
mindegyik arc,*

*amely a hőségen át vakít
seregesen,
egyek ők, a seregben senki
se idegen,*

*egyik se másféle, mint a többi,
mind úgy virít,
ahogy a másik, mint a zubbonyt,
úgy viselik*

*a sárgát, a sárgát, a hatalmas
fergeteget,
amely úgy vonul nyersen elő,
mint kész sereg.*

*Ránk olvad a sárga, sárgában
forgunk mi is.
Köröskörül azé az élet,
ki benne hisz.*

*Ő a nap, amelyre úgy néznek
áhitatos
szívvel, hogy nem látják, a fénye
árnyba tapos.*

*Látod, a sok fő egyfelé néz,
úgy alszik el
meghajolva egyre sötétebb
színeivel,*

*hogy akkor se fordul el attól,
akit imád,
merev nyakkal őrzi a hűség
mozdulatát.*

A hajnal szempillája

„Az elvesztettbe kapaszkodni, örökké utána vágyódni egészen a halálig – vagy élni, tovább élni, eltávolodni, átváltozni ... és mégis megőrizni önmagunkat...”

Hugo von Hofmansthal levele Richard Straussnak

*A csillagkép szertefoszlott,
egy az egyanyagú bolygó,
halk bolyongó a Tejúton
jár időzve pályáivén.*

*Karéjából kiszakítva
holdgyűrűje vele fordul
szakadatlan tartószálon
tűző napon, rémidőben.*

*Régi kázus érverése
felhős homlokon sötétül,
halántékon kidagadva
hipertóniába dermed.*

*Önbűvölet irgalmatlan
árvasága hősüvöltő,
csillagtalan sarkvidéken
ás el örök jégletté.*

*A nyújtózók boldogabbak
attól, amit ölbe kaptak?
Irgalmat is kaptak hozzá,
ne válhasson szív gonosszá?*

*Jobb a szűkölködő bölcsnek
birodalmas nagy királynál,
széles szíjú övezőnél,
hogyhá óvja sűrű kincsét.*

*Gördül körbe, mint csapágyon
forog érdesen a tengely.
Van kerék a görgő végén,
mely a műve mind előrébb.*

*Nem a hökkenet gyötrelme,
mely az elmét elemésztí,
nem a botrány dermedt réme,
mely a szívbe nyomja tőrét.*

*Csak a hajnal szempillája
résein át nézz a fénybe,
nézz merően, rezzenetlen
öntudattal állj a napra!*

Obsit

*Száműzve, semmire se jó már,
csak porfogó, mogorva, tétlen szolgál,
idejét kiszolgálta,
már nincs haszna, már nincs semmi dolga,
obsitot neki, elég volt a vágta.*

*Nézzük a szekrényt, ugyan mit rejt
hátral a polc, ezt a bögrét
ki veszi kezébe? Öntelt, ívelt
cifrákkal tele, de mi történt,
hol van az öröklét?*

*Elrepedt, csorba lett a széle,
hátratoltuk, töltöttük a széfet,
új bögre került a helyére,
hátratoltuk, mert hogy emlék,
s egy újabb átmeneti vendég
került a helyére,
amely egyszer ugyanúgy véget
ér a polcon.*

És egyszer majd másé lesz az otthon.

*Sajnálom őket, akik megöröklik
fölösleges, cikcakkos életünket,
a bögrét, amelyből ittuk a teát.
Sajnálom, aki majd eltűnődik:
ez volt a kezében, efölött merengett.
Miért kényszeríti, mintha
általa mi kényszerítenénk?
Ami lejárt, lejárt.*

Csorba bögréből nem isznak új teát.

Priscilla

*Hiába lettem hetvenöt,
most lettem igaz szeretőt.
Olyan hamvas, de szűz-e még,
De szűz-e még, de tűz-e még?*

*Hirtelen jött vad beduin,
Álmatag albán vagy szóke finn?
Úgy úzi a szeretkezést,
Hogy a végén még elemészt.*

*Hiúságomat legyezi:
Ilyen öreg is kell neki.
Azt akarja, hogy váljak el,
De kitől, mitől álljak el?*

*Hűsége méz, de keserű,
Kentaurkanca, gyönyörű.
Emlékarc, forró bronzidom,
Borotvált rózsa, gyűrt szírom.*

*Hömpölygő filozófián
Térdeplő, hajló földi lány.
Majd a tükkör, az izotóp,
Világra hozza, hogy ki volt.*

*A lélek színe, az igazi,
Ki fog majd végre látszani.
Hiába is ötöl-hatol,
Az izotóp tövig hatol.*

*Hitbuzgó rózsa, hóban áll
A hímajzó nóstény rózsaszál.
Neve Priscilla, neve Rák,
És jön, jön a testemen át.*

Gerlei Dávid

Kiszellőzni

*Ezt a pu'ert mosni kell,
porosodott a yunnani raktárban –
ha hazamegyek, fénytől elzártan,
szobahőmérsékleten érlelődöm.*

*Az első néhány felöntés,
mint otthon ablakot nyitni,
a friss levegő magával hozza
az erjedt nyárszagot.*

*A következő kortyok vékony
békeréteggé ülepszének,
de ha egyszer felállok,
remegő erekkel ráborítom az asztalt*

*a falura, ahol olyan kényelmes
lenne homogén koronggá
préselődni, ha nem szedném
mindig szálakra magam.*

Karakterrajz

*A yunnani zöld Bi Luo Chunnal
a Magne B6-ot is beveszem:
a forró keveréktől hűl a vér.
Teljes értékű hobbi
gyakori véletlenséggel túl sokáig
áztatni a teát, utána imádkozni,
hogy finom legyen, és felhajtani
a penészes-füstöltsonka-ízű
hetvenfokos vizet, végül
helyes hangsúllyal kiejteni
a 茶 szót a tömeggyártott
csészekészlet álbambusz dobozáról –
és megpróbálni mindezt pontosan leírni.*

Húvös halszag

*Egy feles telik el a ki nem találnátok,
milyen nyelven tanul és a /
mondjál már valamit kínaiul között.
„Haza kéne mennem”, ezt le tudod nekem fordítani?
Nem tudja meg, ha elküldöm az anyjába – egy sört is fizet,
mert pont úgy beszélek, mint Bruce Lee abban a filmben,
ugye megvan?
A tóparti éjszakában, mint asztalról
lassan levert, teli üveg, nehéz halandzsa száll.
Az „Egészségedre!” így lesz „Te tényleg szeretsz itt inni
negyvenévesen?” ezen a titkos kódon.
Úgysem értené, mi minden hiúsul meg egyszerre.*

Tőzsér Árpád

Sokszögű együttgondolkodás

Naplók naplója 2012-ből

Kórház az egész világ

2012. január 1. Tegnap leakasztottam a falról a 2011-es falinaptáramat, s mielőtt eldobtam, csakúgy szórakozásból összeszámoltam benne a napokat, hogy az elmúlt 2011-es esztendőben valóban 365 volt-e a 365. Megvolt az utolsó napig. A 2012-es év napjait egyelőre nagyon egyszerű összeszámolni: egy – unus – egyín. Újév van a rádióban is, Markos György félig magyarul, félig oroszul mond frenetikus vicceket: *Aztán, mint aki jól végezte Olgát, elment Szerjózsa minden irányába.* Csörög a telefon: Olinka (magyarul: Olga) néni (egy öreg morva asszonyosság, a feleségem barátnője telefonál – Pozsonyban egyébként rengeteg a morva betelepült, 1918-ban nem maguk a szlovákok, hanem a beözönlő morvák szlávositották el a várost), szóval „pani Olinka” van a drót másik végén, boldog új esztendőt kíván, s cseh-morva újévi mondókákkal szórakoztat bennünket: *Na nový rok, slepíči krok!* (Tyúklépésre van az új év.) *Do Troch krále o krok dále!* (A Vízkereszt egy lépéssel odább van.) Csehül ezek is vannak olyan kirobbanó erejű szójátékok, mint Markos szöviccei. A régi naptárak nem a falon, hanem az ilyen mondókákra akasztva lógtak. S nem kellett minden évben cserélni őket, száz évekig kitartottak.

Január 14. Olvasom az irodalomtörténész Németh Zoltán kitűnő blogját a *Bárka* honlapján: a somorjai Fórum Intézet kikutatta és feltette az internetre az 1946–48-as csehszlovákiai magyar kitelepítettek névsorát. Számomra nem annyira maga a névsor a szívszorító, mint inkább az a szenvtelenség, amellyel a most negyvenkét éves (tehát a fiatalabb évjáratokhoz tartozó) Németh a névsort olvassa, s beszámol az olvasottakról. A meghurcolt, marhavagonokba zárt és kitelepített szerencsétlenek között ott találja valamennyi apai és anyai felmenőjét, s öneki egyetlen zokszava sincs a történelekről. Mi ez? A mai fiatalok és a történelem különanyagúsága?, érzéketlenség?, született sztoicizmus?, a posztmodern író tárgyilagossága, közönye a tárgya iránt? vagy közönséges PC? Legyen bármi is, a fiatalok között ez a közelítés meglehetősen általános.

Január 22. Egy Eva Nemtudomki nevű hölgy mondja a rádióban: Csak a döglött halakat sodorja az ár, az élő halak az árral szemben úsznak, s a forráshoz igyekeznek. A hölgy az Aranybullát idézi: *„Quodsi vero nos...”* (*Hogyha pedig e mostani rendelésünk ellen cselekedendünk... az ország nemesei... ellenünk állhassanak.*), s Orbán

Viktort emlegeti, akinek, úgymond, van bátorsága „ellenállni”, az árral szemben úszni. (Tele van a sajtó Orbán állítólagos győzelmével, amelyet az Európai Unió parlamentjében aratott a „felkészületlen parlamenti képviselők fölött”.) Tegnapelőtt a Hősök terén 400 000 ember tüntetett – szintén Orbán mellett. Akkor pedig hogy is vagyunk azzal az úszással és árral? Úgy tűnik, Magyarországon ma Orbán maga az ár, s ott a meglehetősen gyenge ellenzék úszik az árral szemben. Brüsszelben pedig Orbán a hazai „árra” hivatkozva próbál a nyugat-európai árral szemben „úszni”, s így végül is ár úszik árral szemben. Nekem meg nincs kedvem semmilyen árral sodortatni magamat. Engem a forrás érdekel. De a zavaros áradatok közepette még csak sejteni sem lehet, hogy hol van az a bizonyos kútforrás. – Más. Valamikor azt mondtuk: a háború a politika folytatása fegyverekkel. Ma azt mondjuk: a sport a politika folytatása az arénákban. Tegnap a vízilabdásaink verték meg a görögöket, azelőtt meg kézilabdások kényszerítették térdre a gögös franciákat. Didier Dinart, a világ- és olimpiabajnok mondta a meccs után: *„De l'espoir? Non.”* (Van még remény? Nincsen.) *„Nagyon sokáig nem voltam a vesztes bőrében. Most érzem azt, amit a többiek éreztek az elmúlt négy évben. A jövőben több alázatra lesz szükségünk...”*, folytatta a francia kézilabdás híresség. Bár francia politikus mondaná ezt, a magyarok előtt meghajolva! Az lenne az igazi győzelem! Ma az izlandiakkal játszanak Fazekasék (Fazekas Nándor a magyar kézilabdázók kapusa, akiről Nikola Karabatić azt mondta, hogy *„Ma este a magyar kapuban a világ legjobb kapusa állt”*), utánuk a női vízilabdázóink következnek. Megint láthatom játszani Drávucz Ritát, remélem, még mindig jól játszik! (És még mindig szép!) – De vissza az Aranybullához! II. Andrásnak nemcsak az „első magyar alkotmányt” köszönhetjük, hanem a magyarországi pénzgazdálkodás azelőtt sosem látott megerősödését is. A mindig pénzhiánnyal küzdő király mikor a szentföldi sikertelen hadjáratából hazatért, nemcsak feleségét, Gertrudist találta „fenekestől felfordulva”, hanem az országot is. Kénytelen volt a vámszedés és sóértékesítés jogát eladni a pénzváltóknak (a „bankároknak”, mondanánk ma), s ezzel ezer esztendőre megvetette az országban a pénz hatalom alapjait. Azt megelőzően a magyarok ugyanis alig használták a pénzt, minden település, főleg minden nagybirtok szinte mindent maga állított elő, önellátó volt, a kereskedelmi forgalom gyér volt, a piacra termelés kismértékű. Hozzávetőleg minden annyit ért, amennyit a beléfectetett munka, vagy amennyi birtokfedezet volt mögötte. Ez az egyensúly bomlott föl a pénz egyeduralmával, s csúszott át a hatalom nagy része a bankárok, az ügyeskedők, az uzsorások kezébe. (S nincs ez a középkorban s a renszánsz idején és világviszonylatban sem másként, s tulajdonképpen a gazdasági és hatalmi rendszernek erről a tektonikus átrendeződéséről szól *A velencei kalmár*, s ennél fogva Shakespeare-rel kapcsolatban antiszemitizmust emlegetni az abszurdumok abszurduma.) Magyarország nemesurainak sikerült a királytól kikényszeríteniük a király elleni lázadás lehetőségét, az Aranybullát, de hol késik az éji homályban az a Bulla, amely a bankok elleni hathatós lázadás lehetőségét körvonalazná és biztosítaná?

Február 2. *Tetten ért szavak* a rádióban. Valaki az „energiavámpír” kifejezést magyarázza. Bizonyos körökben azt a kiállhatatlan, dumakóros embert nevezik

„energiavámpírnak”, akinek a társasága nagyon fárasztó, úgy érezzük, minden energiánkat elszívja. S nekem eszembe jut, hogy szlovákok és a csehek erre azt mondják: „pije mi krv” (issza a véretem). Hátha a szlovákiai magyarok műve az „energiavámpír”?! Így magyarították a „pije mi krv” frazémát. Ha így van, gratulálok a fordítónak. – S még mindig a magyar és szlovák nyelv korridoráról! Szlovákul nem a született s magyarul sem tudó szlovákoktól tanultam a legtöbbet, hanem a magyarul még beszélő, de már inkább szlovákul gondolkodó asszimilánsoktól, azoktól, akik magyarul beszéltek hozzám, s csak akkor fordították szlovákra a szót, amikor valami tősgyökeres szlovák nyelvi fordulatnak nem találták a magyar megfelelőjét. Tehát pontosan azokat a szlovák idiómákat szállították így nekem házhoz, amelyeket hiába kerestem volna a szótárakban. A szlovák irodalomelméleti terminológiát pedig a mai napig Tibor Žilka (Zsilka Tibor) *Poetický slovník*éből (Poétikai szótár) puskázom. (Žilka-Zsilka nyitrai kétnyelvű, magyar–szlovák műveltségű irodalomteoretikus, szlovákul, magyarul egyaránt ír, és jól ír, következésképpen az irodalmi példái néha a szlovák írásaiban is magyarok, s így valamiképpen a szlovák szövegei is könnyebben megközelíthetők.)

Február 15. Már végképp nem a nyilvánosságnak írom a naplóimat. 2011-gyel tulajdonképpen befejeztem a naplóírást. Ami most van, az már csak ráadás. Kinyúl egy kéz, egy láb a koporsóból, s nem tudom őket visszatúrkódní. – A februári *Forrásban* nyolc-tíz író Mészöly Miklóstra emlékezik. Mikor Márton Lászlóhoz érek („*Odaadtam neki a pohár vizet, a kórházban, ő meg elfogadta, mert hát frontot megjárt ember, és mondtam neki, hogy ez egy bajtársi segítségnyújtás...*”), beleharapok az öklömbé, hogy el ne sírjam magamat. (Vastagon aláhúzogatva még Nádas Péter és Kukorelyl Bandi szintén drámai szövegei Mészölyről.)

Február 25. Zajlik a Kommunista Terror Emléknapja. Magyar Gulaggá akarják stilizálni Recsket, a Hortobágyot stb. Rendben! De van a dolognak egy olyan lehetséges nézőpontja is, amelyről nemigen szoktunk beszélni. Magyarországnak nincs Szibériája (Rákosi állítólag panaszkodott is emiatt), s így a szerencsétleneket csak oda telepíthették, ahol már korábban is laktak, éltek, dolgoztak emberek. Recsk és a hortobágyi táborok az oda deportáltak számára munkatáborok voltak, az ilyen kényszerintézmények minden gyötrelmével, de ezt úgy kell vajon értenünk, hogy azok, akik eredetileg is ott laktak, akiknek a kötöttség és a látástól vakulásig való mezőgazdasági munka életformájuk volt (parasztok, kőbányászok stb.) már eleve munkatábori körülmények között születtek, éltek, dolgoztak? Mert ha igen, akkor ez is adalék lehet a népi írók mozgalmának a motivációjához. A cseléd és a paraszt már a két háború között is „munkatábori” viszonyok között élt, s ezek a viszonyok az ún. felszabadulás után sem igen változtak: a föld, a termelősövetkezetek, az állami birtokok ugyanúgy halálra gyötörték az ott dolgozókat, mint korábban a földesurak és a bérlők.

Február 29. Minden haláleset után azt kérdezem magamtól: ki lesz a következő? Meghalt Fukári Vali (ismert pozsonyi helytörténész, kutató, egykori egyetemi évfo-

lyamtársam), s most inkább azt kérdezem: ki előzte meg? A napokban is eltávozott valaki, de olyan gyorsan következnek a halálesetek egymás után, hogy már regisztrálni sem tudom őket. Aztán lassan, mint az előhívóban úszkáló fényérzékeny papíron a kép körvonalai, előtűnnek a retinámon egy mosolygó fiatal nő vonásai: a költő Csepécz Szilviáé. Állunk valami fogadáson, s nevetünk, gondtalanul. Gondtalanul? Én talán gondtalanul nevettem a saját élceimen, az ő nevetése valószínűleg már annak a tragikus léleknek, menekülő embernek a segélykérése volt, aki néhány héttel később öngyilkos lett. Csak én érzékeltem nevetésnek a sírását. 46 éves volt. Fukári Vali bő harminccal több. Ez utóbbit nehéz természetű, kemény, megszállottan elvhű, következetes embernek ismertem. Sokáig ő volt az egyetemen a „szlovák nyelvünk”, ő tudott közöttünk a legjobban szlovákul, ha valamilyen állásfoglalást fogalmaztunk (s a kommunista idők ellenzékének ez ismert, „kedvelt” műfaja volt), rendszerint ő öntötte szlovák szövegünket végleges irodalmi formába. Egyéniség volt. Egyénisége, munkái életében is, halálában is több figyelmet érdemeltek volna/érdemelnének. Február 29-e van, szökőnap. Szegény F. Vali úgy halt meg, hogy halálának még évfordulója is csak négyévenként lesz.

Március 22. Megszűnőben van a Madách Kiadó: fizetésképtelen. Tegnap bent voltam a szerkesztőségében. Senki rajtam kívül nem volt bent, úgy néztem körül, mint a Petri-versben a csődbe ment boltos a boltjában:

*Mint tönkrement kereskedő
a csődtömeggondnokra várva,
bolyongok szórakozottan
és mégis kíváncsian
e most még enyém lakásban.*

Végtelen szomorúsággal néztem az elárvult szerkesztőséget, az ismert könyvetket, lexikonokat, szótárakat a polcokon: a Madách Könyvkiadó egy életen át volt biztos pont a számomra, és természetesen nem csak számomra. Az intézmény (de tulajdonképpen Dobos László, a mostani és alapító igazgató) fél évszázadon keresztül volt a szlovákiai magyar írók munkaadója.

Március 23. Tegnap megjártam Budapestet, de a városból szinte semmit sem láttam. Csak a budai oldalt, abból is csak a Kecse utca 13.-at. Ott székel a Magyar Művészeti Akadémia. (A Batthyány térről a 160-as és 260-as autóbusz megy oda.) Mács Jósikával utaztam s vettem részt az intézmény ülésén. Az Akadémia egész tagsága Mácséhoz hasonlóan naiv-nemzeti. Váltig nem tudom, jó helyen vagyok-e közöttük. Mindenesetre Gyurkovics Tiborról (akiről az MMA-sok kismonográfiát akarnak íratni) alaposan elmondtam a véleményemet: lehet, hogy Gyurkovics az MMA-nak egyik alapító tagja volt, de a költészetben semmit sem alapított. – Dögmeleg van, Budapesten is a kezemben hordtam a nagykabátomat, s közben, az időjárásnak ellentmondva, egész idő alatt fáj a torkom. S magamban azon derültem (már amennyire fájó torokkal lehet derülni), hogy a reformkorban Budapestet a honatyák hol *Honderúre*, hol meg *Bájkertre* akarták átkeresztelni.

(A nyugati nyelveken is beszélő magyarokat főleg a „pestis” jelentésű „pest” zavarta – és zavarja máig – a „Budapest”-ben.) De a *Honderű*-nél és *Bájkert*-nél már a *Pozsony*>*Bratislava* metamorfózis is logikusabb: a *Bratislavából* ugyanis vissza lehet valami ezer évvel ezelőtti ósláv alakra következtetni, de a *Honderű*-ből és a *Bájkert*-ből csak azt lehet kideríteni, hogy a reformkor tudorai a helynévtan szabályaival és szellemiségével nemigen voltak tisztában.

Március 29. Honnan a fenéből tudja a szarka, hogy március van, mikor én magam nemigen tudom? Az ablakom alatti kis park egyik magas fáján egy szarkapár már néhány hete elkezdte építeni a fészket, én pedig azt hittem, megtévedtek, hisz kora tavasszal még nem szoktak a madarak költeni. Hát én tévedtem meg: megnéztem a nagy Révayban: bizony, a szarkák márciusban kezdik rakni a fészkeket, s áprilisban már költenek. Naptárt lehetne hozzájuk igazítani, olyan pontosak. – Még szerencse, hogy a természet nem tud emberként elbizonytalanodni: mindig magabiztosan és egyértelműen csinálja, amit csinál. Magával az emberrel sem sokat kukoricázik: amikor a végső órának ütni kell („*quand sonne l’heure*”, mondta Verlaine is), akkor az óra üt, az ember pedig sírba fordul. A természet határozottsága nélkül száz éveig élénk, szerencsétlenkednénk itt a földön, tanácstalanul: „*To be, or not to be?*”

Április 8. Tanulságosak a politikai költészet körüli újabb mozgások. *Én nem fogom be...* címmel pályázatot hirdetett a *Litera*, azóta halomra írják költőink a „politikai verseiket”, és sorra lepezik le magukat: ha levetik műformáik álarcát, sokszor csak banális publicisztika marad az álarc helyén.

Április 21. Dunakilitinek már hatvan százaléka szlovák, Rajka mellett szín szlovák új negyed épült, újságolja Koncsol Laci lemondóan. Kétségbeesett pillanataimban már én is befejezett ténynek látom a magyarság végpusztulását, s mint Arany szólósgazdája, „*magamon kívül... kacagok*”. Élvezem, hogy Magyarország megszűntével hogyan fognak a koncon marakodni a szlovákok, románok, szerbek, horvátok, osztrákok. Ezer éven keresztül a magyarok pacifikálták őket, ha magyarok nem lesznek, megint egymás torkának esnek. Mint régebben, de akár most is. (Lásd a szerb–horvát–bosnyák ellentétet, háborúkat!)

Április 24. Ivan Vojtaškóval, a sok nyelvet beszélő szlovák szomszédal nyelvészeti kérdéseket vitatunk. Magyarul is olvas, ismeri a magyar történelmet, idevág az első kérdése is: Érténék-e ma vajon Álmos nyelvét? – Nemigen, válaszolom, mert Álmos, Árpád és Géza még feltehetően törökül beszéltek. – De akkor az egykorú latin nyelvű magyarországi gesztákban és krónikákban miért nincsenek török mondatok is, vagy mondjuk szláv nyelvű beszúrárok? Miért csak magyar szórványok találhatók bennük?, jönnek az újabb kérdések, amelyekre bizony nem tudok felelni. Aztán *Berlin* nevén töprengünk. Vojtaško jól beszél németül is, sokáig élt Németországban, most jött haza. Maguk a németek a „medve” jelentésű „Bär”-ből származtatják városuk nevét, mondja. Medve van Berlin címerében is. Én viszont, mondom, szlavisztikai tanulmányaimból úgy

emlékszem, a „Berlin” kifejezés szláv eredetű, s az ószláv „sár, mocsár, barlang” jelentésű „bärl” szó *-in* képzős származéka. Igen, én is olvastam annak idején a *Slávy dcéra-t* (*A dicsőség leánya*, Ján Kollár, a múlt században élt cseh-szlovák költő romantikus epikus-lírai alkotása), replikázik Iván barátom, Kollár az egész Németországot szláv temetőként írja le, mondván, hogy egykor az szlávok által lakott terület volt. Nem az egész Németországról állítja ezt, csak bizonyos részéről, magyarázom én türelmesen, az viszont igaz, hogy a Rajnát (Rén) az egyik legszlávabb folyónak tartja. – Így vitatkozzatunk hát a szlovák szomszédal, aki nem szereti a nacionalistákat, s így nem szereti Kollárt sem. A Kalligram Kiadó szlovák nyelvű, nemrég megszűnt, erősen liberális OS című folyóiratának rendszeres olvasója volt, míg volt OS. S most az a paradox helyzet áll elő, hogy a szlovák barátommal szemben nekem, a magyar szakos filozofnak kell a „Berlin” kifejezés szláv eredetét és a pánszláv eszméit tekintve valóban elég ellenszenves, de lényegében mégiscsak nagy formátumú költőt, Ján Kollárt védelmeznem.

Zólyom (vasútállomás, vonatban), április 26. Útban Rimaszombat felé, az idei Tompa Mihály versmondó napokon én fogom a megnyitót mondani. Már a mondanómat is átgondoltam, le is írnám, de annyira dobál a vonat, hogy lehetetlen az írás. Innen, Zólyomtól „személyként” folytatjuk az utat, a mi utolsó négy vagonunkat lekapcsolták, motoros „mozdonyt” fogtak elénk, s most ezzel zötyögünk tovább. A kocsik elejében egy roma család hangoskodik (Zólyomban szálltak föl), közeledik Gömörország. Itthon vagyok. – *Rimaszombat*, esti fogadás a gála után. Állunk Erdélyi Gézával, a szombati református püspökkel, egy svédasztalnál (Erdélyi egyébként fél évszázaddal ezelőtt, a komáromi gimnáziumban három évig hol előttem, hol mögöttem ült, azaz félig-meddig padtársam volt), kitérő sertéspörköltet falatozunk, s közben Géza Mag Ottóról kezd beszélni. (Ottó is osztálytársunk volt Komáromban, bivalyerős medvesalji gyerek, nekem földim, testi-lelki jó barátom, s egyben „testőröm”: engem, miatta, ujjal sem mert érinteni senki, megérdemli, hogy itt is szó essen róla.) Géza elmondja, hogy egyszer vonaton utazott valahová az osztály (én nem voltam ott), egy szlovák „tag”, mikor meghallotta, hogy a diákok magyarul beszélnek, megjegyzést tett a magyarokra, Ottó meg egyszerűen felnyalábolta az idegent, s a robogó vonat lehúzott ablakán át már éppen tuszkolta kifelé, mikor Turczel Lajos, magyarirodalom-tanárunk (irodalomtörténész, a szlovákiai magyar irodalom jeles kutatója) berohant a fülkébe, s megakadályozta a tragédiát. S nekem meg Géza mesélése közben az járt a fejemben, hogy Ottónak a bal kezén csúnya forradások voltak, és soha meg nem kérdeztem, milyen verekedésben szerezte őket. S most már nem is kérdezhetem meg: harminc éve halott, fiatalon elvitte a szívinfarktus. S halott Turczel tanár úr is, ő viszont irodalmunk matuzsálemeként halt meg, 2007-ben: pontosan 90 évet élt.

Május 1. A rádióban Markovits Ferenc rádiójátéka megy, *A zászló*. A mű Hajnóczy Péterről szól. Annak a bizonyos vörös zászlónak a letépeése (a darabnak ez a témája) 1964-ben történt. A zászlótépő Hajnóczy 22 éves volt és részeg. Fél évet kapott. Én 1957-ben voltam 22 éves, akkor írtam a *Férfikort*, életem talán leglázázóbb és leglázázóbb versét, s akkor hurcoltak el néhányunkat a főiskoláról,

egyenesen egy szemináriumról, a titkosrendőrök. Úgy látszik, 22 éves korában mindenki lázad. S ha jól megfontolom, a mi lázadásunk sokkal komolyabb dolog volt, mint egy zászlótépés. 1957. március 15-én több száz (ha nem több ezer!) pozsonyi egyetemista (és civil lakos) ünnepelte az akkor még Ligetfaluban álló Petőfi-szobornál az 1848-as magyar forradalom 109. évfordulóját. A csehszlovák államvédelmiesek többek között engem is megvádoltak az ünnepség megszervezésével, de a vád nem úgy hangzott, hogy 48-as emlékünnepeket szerveztünk, hanem úgy, hogy az 1956-os magyar „ellenforradalomra” emlékeztünk a budapesti fiatalok MUK (Márciusban Újra Kezdjük) jelszavának a jegyében, s én ott nevezetesen B. L.-nek a *Magyar zsoldár* című 56-os („ellenforradalmi”) versét terjesztettem. Minket azonban, hála istennek, nem csuktak le még fél évre sem, ami az akkori magyar és csehszlovák rendszer közti különbséget jelzi. Apropos: Hajnóczy! Nemrégén még a magyar prózát megújító „Péterek” közé számították, mára mintha már csak a „lázasait”, a zászlótépését emlegetnék. Ebből az alkalomból újraolvastam az író *Hány óra* c. elbeszélését, amelynek ki nem mondván, szintén az a bizonyos május 1-i zászlókaland a témája, amelyről Markovits *A zászlója* is szól. Csak a zászlóról tulajdonképpen szó sem esik benne. Per per tárgy nélkül, à la Kafka – nem tehetek róla, de most unalmasnak találtam.

Május 5. Egész nap Márai Sándor *Föld, földjét* olvasom. Egy könyv azok közül a kevesek közül, amelyek az ún. felszabadulásról igazat mondanak, bár Márai is sokszor ideologizál: jobbról és naivan. Például az oroszok óragyűjtő „szenvedélyéről” feltételezi, hogy az a keleti népek másfajta időérzékével kapcsolatos, s ilyen alapon a régi kínaiakra és görögökre (a *kronoszra* és a *kairoszra*) asszociál. (A furcsa „szenvedély” magyarázata természetesen sokkal egyszerűbb: a kommunizmus harmincéves nyomora után az oroszok és egyéb oroszoknak tartott ázsiai nációk számára a karóra a polgári, a „burzsuj” lét szimbóluma volt.) De egyébként is: Márai naplói alapján Leányfalut (a német bevonulás után Máraiék Budapestről Leányfalura költöztek) valamiféle szigetként kell elképzelnünk a szovjet kegyetlenség-tengerben: „Ebben az időben és ebben a faluban két merényletet követtek el a nők ellen.” Csak kettőt? Hihetetlen! De ha valóban „csak” kettőt, akkor azt egy legyintéssel el lehet intézni? S azt sem értem, hogyan történhetett meg: Márai két évvel fiatalabb volt, mint apám, s ő (Márai) otthon (Leányfaluban) vitatkozzattasakkozta át a háborút, nem vitték el katonának. Apámat meg elvitték.

Május 18. Az előbb felhívtam Kovács Magdát (a Tornalján élő prózáírót), hogy részvétet nyilvánítsak neki: meghalt a férje, a hatvanas évek végén kitűnő költőnek induló Bárczi István. Tipikus kisebbségi költősors volt az övé: az indulásra még futotta nem is akármilyen tehetségéből, de a talpon maradásra már nem. Mert ehhez a tehetségen kívül a környezet bátorítására, visszaigazolására is szükség van, s ha ez nincs (s ez a kisebbségi létben általában hiányzik), akkor azt csak bizonyos megszállottság, abnormis önbizalom pótolhatja. A környezet érdeklődése és önbizalom híján B. I. költőként fokozatosan elnémult, s most egzisztenciaként is örökre elhallgatott. Nagy kár érte. – A beszélgetésünk végén nem tudtam elköszönni Magdától: elérzékenyültem, elcsuklott a hangom. Öregszem. – Alig

tettem le a kagylót, újból csörgött a telefon, Óváry Ági, a Madách Kiadó mostani ügyvezetője (Dobos Laci hónapok óta nem jár be a kiadóba, súlyos beteg) közölte velem, hogy hétfőn költözik a kiadó, Somorjára. Ez a vég kezdete. Július elsejével én is felmondok a Madáchnak. Vidékre és a vidéki kiadók szellemiségébe már nem követhetem. – A mai nap malőrök sora: nyitom ki az e-mailemet: R. S. a *Holmiból* azt írja, hogy „nem kéri a beküldött naplórészletemet, mert túl személyes és sértegető”. Jól nézünk ki: a napló műfajának lényegét, a „személyességét” eddig még nem tudta kikezdeni a kritika, újabban viszont, úgy látszik, már a napló is csak *impassibilité* lehet. A naplóíró is halott hát (à la Barthes)! Észre sem vettem, hogy elhunytam.

Május 28. Balassi Bálint még maga is főúr volt, s mint ilyen, saját magát „szponzorálta”, Csokonai már a főúr-mecénásoktól függött, Petőfi a főszerkesztőitől, Ady és József Attila pedig a nagytőkésektől. Ma az irodalmi siker viszont már kizárólag a reklámon és a kritikán múlik. A reklámnak és kritikának a jelenkor irodalmában betöltött abnormális, királycsináló szerepéről először talán Martin Walser elmélkedett érvényesen, *Egy kritikus halála* című könyvében, nálunk pedig Bán Zoltán András pedzett meg valamit belőle (szinte akaratlanul), a *Meghalt a Főítész* című dolgozatában, 2009-ben. Nekem csak most került a kezembe.

Június 1. Tegnap itthon, a pozsonyi Magyar Intézetben is bemutatták a verskötetemet, a *Fél nótát*. A fiatal Sütő Csaba András (ő mutatta be a könyvemet) mehökkentő jelentést tulajdonít a *gyöngykapu* és a *fél nóta* kifejezéseknek. Szerinte a Gyöngykapu-ciklus mint Biblia-átirat tele van az *Énekek énekéből* vett idézetekkel, s maga a „gyöngykapu” metafora utalhat akár a nők ölére, szemérmére is (a kép egyébként Bach 140. kantátájából való, de attól persze még lehet igaza S. Cs. A.-nak), a fél nóta meg fél hangjegyet is jelenthet. Summa summarum: jó úton, az önállósodás útján haladnak a verseim. Már képesek saját hangon szólni és saját jelentést teremteni. Egyébként csupa idős ember volt a közönségem, nemigen haraptak sem Bachra, sem Kantra (mikor szót kaptam, a Kant-versemet olvastam fel), de a mai magyar irodalmi közvéleményt foglalkoztató politikai költészet-probléma sem nagyon érdekelte őket. – Közben, míg ezeket a sorokat körmölöm, a rádióban Svéd Sándor a *Nincs cserepes tanyámat* énekl. Ezek vagyunk: a milánói Scalában Rossinit éneklünk, itthon *Nincs cserepes tanyámat*.

Június 4. Érik a jobb szememen is a hályog, zajtalanul és félelmesen, mint József Attila versében az idő. Időnként ijesztő fényfüzérek látok meg pokoli lángokat. Már nem merek lefeküdni, mert ha a szememet lehunyom, Buñuel minden fény-szörnyetege megjelenik a szemhéjam belső vetítővásznán. Minden éjszakám egy *Andalúziai kutya*. S az én belső filmeimet nem lehet leállítani. Végig kell nézmem minden előadást.

Budapest, június 9.

*Mit írjak, mit írjak?,
gondolkodom ezen,
de most elkerülök
az eszmék az eszem.*

Könyvhét. Tegnap a Magvető sátoránál megszólítottam András Sándort, dögvastag József Attila- meg Radnóti-kötetekkel bajmólódott. Beszélgettünk, Villányi Laci *Ámulatát* emlegettük, mint a könyvhét érdekes verskötetét, és bizony az én Sándor barátomnak (aki tkp. András) a nevek nehezen jutottak eszébe. Akárcsak nekem. (Ő 78 éves, egy évvel még nálam is idősebb.) A feledékenységünkön élcelődtünk egy ideig, meg arról elmélkedtünk, hogy vajon milyen napfoltváltozások irányítják az irodalom alakulását, miért hogy a mostani könyvhétnek nincsenek nagy szenzációi, mikor hirtelen, megmagyarázhatatlanul, a fenti versike jutott eszembe. Én írtam, valamikor régen, lehettem olyan 11-12 éves. Ez eszembe jutott, több mint hatvan év távolából (egyébként nem is rossz rigmus, az *ezen-eszem* rím kitűnő, az *eszme* és *ész* etimológiai rokonságát felvillantó utolsó sor sem rossz), az *Arkánium* folyóirat neve bezzeg (amely András Sándor lapja volt, amíg volt) nem jutott eszembe, így hát inkább nem kérdeztem meg, hogy az a lap tulajdonképpen miért szűnt meg. Pedig érdekelt volna. – A nap teljes protokolluma: találkoztam még Forgács Peti és Agócs Marika (egykori jó barátaim, mindkettő rég halott) leányával (aki fenemód csinos, és harminckét foggal nevetett rám), beszélgettem Fried Pistával, Kántor Lajossal, Mészáros Sándorral, Závada Palival (ez utóbbi azt mondta, neki tetszett a *Holmiba* küldött naplórészletem, de a szerkesztőség másik hat tagja a közlés ellen szavazott), Szepesi Dórával (a *Könyvjelzőbe* ír majd a találkozásunkról), Pécsi Györgyivel és Gerold Lászlóval (kitűnő recenziót írt Végel új könyvéről – *Bűnhődés* – az *Ésbe*). Eladtam s dedikáltam 3 darab *Faustot* s 13 *Fél nótát*. S közben az emelvényről Ungvári Tamás okította a hallgatóit.

Június 10. Vasárnap reggel van, a rádió *Vasárnapi Újságjában* Kun Miklós beszél a *Sztálin alkonya* című könyvheti könyvről. Azt bizonygatja, ha jól veszem ki a szavaiból, hogy a szovjet gulagok és a náci táborok között alig volt különbség. De akkor honnan a Nyugat gulag-mosdató hajlama? Az angolok, amerikaiak és franciák nem képesek bevallani, hogy a második világháborúban a németek ellen az ördöggel cimboráltak, hogy nemcsak antifasiszta elvek s az önvédelem vezérelték őket, hanem bizonyos nemzeti önzés is: mindegy, kivel szövetekezünk, csak az ősellenség, a németek vesszenek! Mit számítanak az ázsiai és közép-európai nyomorultak, akikkel szemben a „fasiszta kommunizmus” (József Attila) pontosan úgy viselkedett, mint velük szemben a náciak! Csak akkor hökkentek meg, mikor az oroszok a német Elbánál termettek, csak akkor jöttek rá, hogy a kommunista gőzhenger nem szándékozik megállni a német határokon. Később mindkét fél örömteli „nagy találkozásról” lelkendezett, de ezt a találkozást tulajdonképpen már nagyon különbözően élték és ítélték meg az angolok-amerikaiak és az oroszok. Ez utóbbiak 1942-ben siettették a második (nyugati) front megnyitását, de 1945-ben, mikor tulajdonképpen már ők irányították a háborút, a németek térdre voltak kényszerítve, legszívesebben a hátukat látták volna az angoloknak és amerikaiaknak, hogy ők zavartalanul masírozhassanak az Atlanti-óceánig. A partraszállás, a masírozást megakadályozandó, hirtelen az angoloknak és amerikaiaknak lett nagyon sürgős.

Június 18. Kálnoky László nagy, korszakos versét olvasom, a *Szanatóriumi elégiát*. S hirtelen Tennessee Williams jut eszembe: „Az egész világ egyetlen hatalmas kórház, ideggyógyászati kórterem.” „Úgy éltem a hegyen, melyről magam sem tudtam, hogy börtönöm vagy otthonom,” így Kálnoky. A „hegy” itt természetesen Thomas Mann *Varázshegyére* utal: az egész Kálnoky-vers a saját sors és a Thomas Mann-i opus epizódjainak zseniális egybejátszatása. De a két opust alapvetően az köti össze, hogy a szerző mindkettőben szenvedő birtokosa, lakója a leírt dimenzióknak, tartományoknak. Azaz bármely leírt tárgy, dolog, személy, fogalom költői leírása csak akkor hiteles, ha a leírtat a leírásban a költő saját egzisztenciája részévé tudja tenni. S hogy miért ilyen fontos ezt most kétszer aláhúzni? Költőink napjainkban írt „haza-versei” azért felháborítóan hiteltelenek, hamisak, mert szerzőik kívülállókként, végső soron mindentudó váteszként szólnak a „hazáról”, semmilyen közösséget és felelősséget nem vállalnak a „kór-hazával”: ők nem páciensek, hanem kiválasztottak, kívülállók, akik mindent világosan látnak, s ilyen alapon joguk van ítélkezni. – Szól a vasúton túli berekben a csallóközi kakukk. (Este nyolc óra, de még teljesen világos van, és 30 fok meleg.) Én palóc dialektusban kiáltok oda a kakukkknak: Kukukkmadár, hány esztendeig élek? De a jövőmondó madár olyan gyorsan és olyan sokat „kukukkol”, hogy nem győzöm számolni. Ugyanakkor a mai nap mindent ígért, csak hosszú életet nem. Egész nap megállás nélkül ömlik a szememből a könny, alig látok. (Az orvosok meg, paradox módon, egyre szárazszem-szindrómáról beszélnek.) A Madáchba azért bementem, de nem sok hasznomat vette a kiadó. Egyébként is már alig lézeng ott valaki, kiköltözött a társaság Somorjára. Lacza Gergő (a rádiós-tudománytörténész Lacza Tihamér fia) lesz az utódom, ma már bent volt, de olyan borzasztó-zavart lelkiállapotban magyaráztam neki a leendő munkakörét, feladatait, hogy nem tudom, mit értett meg belőle. A nagy melegtől szinte eszemnél sem voltam, a szemem továbbra is könnyezett – szóval egyáltalán nem úgy néztem ki, mint aki 100 évig akar élni.

Június 19. A pokol valóban itt van, a földön. Számomra most az éjszakák s az ébredés a pokol, mikor vakon pislogok bele a szürkületbe, mert a hajnali félhomálynál is borzasztóbb félhomály van a szememben. Feltápáskodás után vécé, közben próbálgatom a szememet, a jobb tisztul, a ballal még mindig szinte semmit sem látok, hiába törülgetem, csak szörcsög borzasztóan, s ömlik belőle a könny (közben egy kósza gondolat a fejemben: a Madách Somorján az lesz, amivé de facto az utóbbi tíz évben fokozatosan vált: kevésbé jelentős vidéki kis kiadó, aztán lassan majd az sem: elenyészik). A mosdóban a szememet mosom ki legelőször, s mintha átmentem volna a Gyöngykapun (lásd a most megjelent *Fél nóta* című kötetemet!): hirtelen kivilágosodik a tér, megint látok, megint élek, a pokolból valami más minőségbe kerültem. – Tegnap más jellegű szemproblémám is volt. Este 21.00 után meg akartam nézni a spanyol–horvát futballt (folyik az európai bajnokság!), s megint megjelent a szememben (ezúttal a balban) az a vibráló fénysugár, amelyet valahol már egyszer *pokolszivárványnak* neveztem. Ahogy szokott, most is kb. fél óráig tartott, s alaposan meggyötört, mert ilyenkor csak felét látom a nézett dolgoknak, a másik felét a rezgő *szivárvány* takarja

(igen, *rezsgő*, s nem *rezgő*, mert ebben az – egyébként palóc idiómában – benne van a *zsidogás*, sőt a *pezsgés* fogalma is), s ez valóban pokoli érzés. S kétszer, gyors egymásutánban gyötört meg a baj. S ez még nem volt! De ismerem már a folyamatot. Ezután jön a „háromszor gyors egymásutánban”, s végül már el sem múlik a bajom, leülepszik, nem oszlik el.

Június 20. Egyre többet foglalkoztat a halál utáni lét problémája. Nem tudom elképzelni, hogy csak úgy egyszerűen nyomtalanul eltűnünk a semmiben. Nem a vallások túlvilágáról beszélek, hanem arról a halál utáni állapotunkról, amelyben a sejteink állítólag egy ideig még tovább élnek. Erről a halál utáni furcsa, elszabadult létünkéről az orvosok és a tudósok sem sokat tudnak, s ahol szabad a gazda, ott elkezd működni a képzelet. S miért is ne képzelhetnénk el, hogy a föld alatt is tovább osztódó sejteink, konzerválódott csontjaink kialakítanak maguknak egy másik Ént (másik tudatot, vö. csere-én a *Gyöngykapu* című versemben!), s ez csak úgy fog (de fog!, homályosan) emlékezni a megelőző Énünkre, mint ahogy most emlékezni vélünk a sosem látott őseinkre. S tudatosítja (valamiféle sejtes szintjén persze) a fizikai-kémiai bomlás gyötrelmeit is (úgy, ahogy most a betegségeinket tudatosítjuk és szenvedjük). (Apropó: a *sejtés* szavunk ugyan etimológiailag nem függ össze a *sejt*-cellula kifejezésünkkel, de a népetimológia valószínűleg a *sejtés* fogalmát is bekapcsolta az új szó képzésének folyamatába, úgy gondolva, hogy emlékezete, a *sejtés* szintjén, nemcsak az agykéreg megfelelő részének, hanem a testünk különböző *sejtjeinek*-celluláinak is van.) Halálunkkal tehát végképp nem érnek véget a kínjaink, csak átalakulnak. Minden halál tetszhalál. A teljes fizikai-kémiai lebomlásig. De talán még utána is. S csak azért nem tudunk róla semmit, mert a híresztelésekkel ellentétben a halál folyamata irreverzibilis. (Ezt a szót csak azért írtam ide, mert örülök neki, hogy eszembe jutott.) Összefoglalva: a halál folyamat visszafordíthatatlansága ellenére is egyre gyakrabban azon kapom magamat, hogy úgy vizsgálom a majdani halálomat, mintha az a túloldaláról is vizsgálható lenne.

Június 26. A mai postámban a folyóiratok között egy rosszul olvasható, piszkoló fénymásolóval készült A4-es lapnyi szöveget is találtam. A címe: *Picasso nyilatkozata a jugoszláviai Magyar Szó 1962. november 18-i számában*. Az írás érdekes, s bár a hitelességeért természetesen nem kezeskedhetem, idemásolok belőle egy részletet. Feltehetően a feladó is erre a részre akarta a figyelmemet felhívni, mert melléje húzott egy függőleges vonalat: „*Abban a pillanatban, amint a művészet többé nem nélkülözhetetlen lelki táplálék, a művész a tehetségét az új formákkal való kísérletezésnek szenteli, amely végső fokon nem egyéb, mint intellektuális csalás. Az emberek többé nem várnak vigaszt és felemelkedést a művészettől. A kifinomult és gazdag kvintesszenciadesztilláló műgyűjtők inkább csak az újdonságot, a különlegességet, a feltűnő és meghökkentő hatásokat vadásszák. A kubizmussal kezdve ezeket a kifinomult izlésű urakat és műbírálókat én is kiszolgáltam különféle furcsaságokkal, amelyek éppen eszembe jutottak, és az igazság az, hogy minél kevésbé értettek, annál inkább el voltak tőlem ragadtatva. Minél jobban komédiáztam és játszadoztam a legkülönfélébb talányokkal, rébuszokkal és cikornyás, arabeszkszerű motívumokkal, annál nagyobb volt a hírnevem és*

dicsőségem... A dicsőséget egy felkapott festő számára ma képeinek eladása, a nyereség és gazdagság jelenti. Ma, mint mindenki tudja, óriási a hírnevem és dúsgazdag vagyok. De amikor egyedül maradok, nincs hozzá bátorságom, hogy magamat a szó régi és igazi értelmében művésznek tartsam. Giotto, Tiziano, Rembrandt, Goya voltak az igazi, halhatatlan művészek. Én csak hivatásos komédiás vagyok, aki megértette korának szellemét és kiszolgálja minden szeszélyét.” – Tegyük föl, hogy a szöveg valóban Picassóé (s ismerve fenegyerekeskedő hajlamait, nagyon is elképzelhető tőle az ilyen provokációs számba menő őszinteség!), akkor a vallomása sok pontján egybeesik Kunderának azzal az állításával, hogy „A kultúra ma úgy adja át helyét, ahogy annak idején Isten adta át az övét a kultúrának. De minek és kinek adja át a helyét a kultúra?” (Idézi Vajda Mihály egy esszéjében.) Az „igazi” művészet tehát egykor valamiféle hitbéli, a vallással, Istennel, a transzcendenciával kapcsolatos dolog, „nélkülözhetetlen lelki szükséglet” volt az emberiség számára, s mára ez az igény megszűnt. Ezúttal tehát nem az „írastudók” az „árulók”, hanem maguk a tömegek, a nép. Nem a művész fordított hátat a bendai „vezérlő csillagnak”, hanem a kor, s a művész csak annyiban bűnös, hogy „megérti korának szellemét” és „kiszolgálja minden szeszélyét”. – Mit lehet mindehhez hozzátenni? Csak annyit, hogy nem tudom, hiteles-e a Picasso-szöveg, de a megrajzolt kép és helyzet valahonnan Picassótól függetlenül is nagyon ismerős.

Június 27. Van Erzsinek, a feleségemnek egy vénséges vén barátnéja, Olinka néni, minden istenáldotta napon felhívja E.-t kétszer-háromszor, tegnap én vettem föl a telefonját, most azt újságolta, hogy ő még ismerte Tomáš Bařát, a fivére (az Olinka nénié) afféle titkára volt a cseh cipőkirálynak. (Persze, inkább Bařa Tamás fiát ismerhette a fivér, mert az apa még 1932-ben meghalt, repülőbalesetben.) A múltkoriban meg Á. (a fiam) orvosáról derült ki, hogy az apja Morvából származott, az is 1919 után jött Pozsonyba (feltehetően Olinka néni szüleivel egy időben). Ezek a betelepülő morvák és csehek voltak Pozsonyban a „foglalók”, a „kolonisták”, a „gyarmatosítók”. A csehek a történelem során többször is nekiindultak Felső-Magyarország elfoglalásának. Az első hadjáratuk a huszita időkben folyt le (vö. Jósika Miklós: *A csehek Magyarországon!*), a második a fehérhegyi csata után történt, mikor a protestánsoknak menekülniök kellett Csehországból, s Felső-Magyarországon találtak menedéket. Cseh papok és tanítók lepték el a Felvidéket (ebből a nemzedékből származnak például Jaroslav Vlčeknek, a neves cseh irodalomtörténésznek a felmenői, valamint a magyarfaló szlovák Vladimír Clementisnek az ősei, de mondjuk a jeles szlovák írónak, melleleg egyetemi évfolyamtársamnak, jó barátomnak: Ján Johanidesnek is ún. morva exulánsok voltak az elődei), a harmadik gyarmatosító hullám aztán (1918 után) befejezte a művet: a Felvidék „cseh” lett. Csakhogy akkor a szlovákok már eléggé szlovákok voltak ahhoz, hogy ne hagyják magukat elcsehesíteni. Így végül az évezredes cseh „drang nach Osten” (ugyanis tulajdonképpen már az egykori Nagymorva Birodalom megszűntében is jócskán benne volt a csehek bomlasztó keze) csak annyit ért el, hogy megszületett az önálló Szlovákia. A morvákat sikerült a cseh szomszédainknak csehekké tenniük, a szlovákokat nem.

Reális metafizika

Július 5. Gyermekkoromban hányszor hallottam, öreg emberek jellemzéseként: *Olyan köhögős, krákogós, köpködős vénember!* S akkor azt hittem, öregnek lenni annyit jelent, mint köhögni és krákogni, hogy az az öregek természetes állapota. S most íme, én is köhögök, krákogok, köpködök, s kellőképpen vén is vagyok már, de cseppet sem érzem ezt az állapotot természetesnek.

*Eszem szomszédol,
lelkem ajvékol,
jön, jön a téboly –*

Jól rendelték azt az istenek, hogy az ember átlagos életkora pedig 35 év legyen! Az élet meghosszabítása csak a fulladozás s az eleven romlás (rothadás?) élményét eredményezte.

Július 6. Ez hát a halálfolyamat eleje. (Igen, életünk vége felé nem valami egyszerű *haláleset* a részünk, hanem hosszú *halálfolyamat!*) Reggel kikapaszodom az ágyból, mint valami koporsóból, s körülnézek, de csak egyik szememmel látok, a másikat valami furcsa ragacs borítja, tulajdonképpen ki sem tudom nyitni. Próbálnám elolvasni az átellenes falra kifüggesztett Seneca-idézetet, csak annyit látok belőle, hogy *„nyomorult vagy”*. A teljes szöveg: *Ha nem vagy elégedett azzal, amid van, nyomorult vagy, még ha tiéd is az egész világ.* Legyek hát elégedett én is fél szemmel, fél kézzel, fél lábbal – s lassan immár fél ésszel is, s hálálkodjam, mint Arany János hálálkodott *anno*:

*Köszönöm, oh Isten, köszönöm azt neked,
Hogy hatvan évemig láthatám remeked,
Ezt a szép világot...*

Elesettségemben csupa sztoikus alkotó jut eszembe. Csak hát én nem vagyok sztoikus, sohasem voltam az, nem is igen voltam boldog soha egy pillanatig sem hosszú életemben. – S Arany sem volt mindig Seneca-tanítvány, néha kikitört a sztoa csarnokából. A fenti versikével kb. egy időben írta a következő sorokat is:

*Szenvedek én egyben-másban,
Vén hurutban, fulladásban,
Rokkant ideggyengeségben,
Félvakságban, siketségben,
S impertinens dicsőségben.*

Ebben az öt sorban már lefojtott lázadás is van. (Érdekes egyébként, hogy az anamnézis mennyire illik rám is! Úgy látszik, mindenki másként fiatal, de mindenki egyféleképpen öreg. Még az „impertinens dicsőség” is talál rám.)

Július 15. Tegnap – könnyező szemmel ugyan, de – reggeltől estig olvastam: újraolvastam az *Iskola a határont*. A titka (most úgy látom): minden sora valóságos emberi viszonylatokról szól. Minden sora, minden jelzője, minden állítmánya. S komolyan kell venni a szerzőnek azt az állítását is, hogy „valami közöm van Rilkéhez”, s Tandoriét, aki Ottlikot jellemezve, a Negyedik Duinói elégiát idézi: „Az ellentét alapja készül itt / a perc rajzához fáradtságosan...” Ottlik valóban a próza Rilkéje, fáradtságos munkával (tíz évig írta az *Iskolát*, de meddig írta az előképet, a *Továbbélőket?*) teremti meg azt az „ellentétező” (kontrapunktos) szövegfonadékot, amelyet addig többnyire csak a költői és zenei retorika alkalmazott. – Revelációként hat rám Ottlik egy-egy pontos megfogalmazása: Lili „nem ragaszkodott kicsinyesen a tényekhez”. „Kicsinyesen” – ez itt a kulcsszó. Van a hazugságnak egy fajtája, amely nem más, mint fokozott őszinteség.

Augusztus 3. Helénke nővérem „Helénkeségéről”. Szegény, nagybeteg, végét járó nővérem a falunkban, az ő fiatalkorában fölöttébb szokatlan Helénke nevet úgy kapta, hogy volt anyámnak egy Pali nevű féltestvére (nagyapám kétszer nősült, Pali az első házasságából maradt), aki az anyja halála után kiment Argentínába. Mikor Helénke született, éppen nálunk vendégeskedett Pali bátyám Helén nevű leánya, s anyámnak nem jutott más név eszébe, Helénnek kereszteltette újszülött lányát. A csehszlovák hatóság minden további nélkül anyakönyvezte a nevet, hisz a cseheknél és szlovákoknál ismert és használt a „Helena” (a magyar Ilonát rendre Helenára fordítják), de mikor a nővérem 1948-ban Magyarországra ment férjhez, a magyar hatóságok csak Ilonát voltak hajlandók beírni a nagykönyvbe. Így lett az otthon használt, megszokott „Helénke” név Magyarországon Ilonka. „Helénkének” a Budapesten élő nővéremet ma már valószínűleg csak én szólítom, azt pedig, hogy hogyan lett annak idején ő „Helénke”, már ő maga sem igen tudja. Az emberekkel együtt a történeteik is meghalnak.

Augusztus 4. Érdekes tanulmányt olvastam tegnap az interneten (mert én ilyen csodabogár vagyok: örökké könnyező szemmel, azaz csaknem vakon is olvasok!), a címe: *Színház a művészeti korszak vége után*, szerzője Várszegi Tibor, színházi szakember, tanár. Mintha egyenesen Milan Kunderának akarna válaszolni, aki annak idején *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* című esszéjében elmélkedett Európa jövőjéről, s tette föl a kérdést: „A kultúra ma úgy adja át helyét, ahogy annak idején Isten adta át az övét a kultúrának. De minek és kinek adja át a helyét a kultúra?” Várszegi terjedelmes s bonyolult fejtegetésének a lényegét talán a következő sorok tartalmazzák: „A metafizika megszűnik spekulációnak lenni, és újra tapasztalatokon alapszik majd. Az öt érzékszerv rabságán túllépve további, eddig kihasználatlan érzékszervek kapcsolódhatnak be a tapasztalásba, ezek felismerésével, megértésével és értelmezésével pedig kollektív szinten is egyre inkább eltávolodhatunk a létfelédéstől a lét teljessége, másképpen szólva a vakhitből az isteni dimenziók bizonyosságá felé.” Az ún. tudati korszakot (amely a kultúra, a művészetek korát is magába fogja, s amelyre elsősorban a heideggeri ún. létfeladás volt a jellemző, azaz a lét helyett egyre a létezőről fogalmazott meg az ember spekulatív igazságokat), szóval a tudati korszak (Kundera szóhasználatával a

„kultúra”) Várszegi szerint visszaadja majd a helyét az „isteni dimenzióknak”. S ez Heidegger („már csak egy isten menthet meg bennünket”) és mások jövedőlése után ugyan nem új a nap alatt, de új, legalábbis számomra az, ahogy a szerző ezeket a legújabb kori „isteni dimenziókat” Rudolf Steiner, illetve Albert Soesman „tizenkét érzékével” (azaz a klasszikus öt érzéken túl olyasmivel is, mint az életerzés, az egyensúlyérzés, az emberi én iránt való érzék) összefüggésbe hozza, mondván: „A mindenség öt érzékszervvel el nem érhető teljessége a létminőség magasabb osztályába lépve szükségszerűen követeli ki további érzékszerveknek a tapasztalásba történő bevonását, ami egyúttal átértelmezi a meglévő fizikai összefüggéseket, és megismertet új törvényekkel is, ezzel együtt pedig megújítja, vagy éppen – ami talán ugyanaz – realitássá emeli a metafizikát.” Nos, ez a „reális metafizika” (amelynek eredményeképpen a kultúrából állítólag megint kultusz lesz) számomra újnak, érdekesnek tűnik. Kíváncsi vagyok, mit szólna hozzá, mondjuk, Milan Kundera!

Augusztus 6. Ha siralomvölgyben élünk, akkor sírnunk kell. Brósková (a szemorvosom) azt mondta, el van szűkülve a könnycsatornám (ez a csatorna meszesedés következtében éppúgy eltömődhet, mint az erek), ezért van tele a szemem mindig könnyel (ezt az ellentmondást éppen úgy nem értem, mint a szárazszemszindrómát!), s ezzel nem lehet mit kezdeni, nincs segítség. Örök sírásra vagyok ítélve. Tudván, hogy Tolnai Ottó is hasonló szembajban szenved, a napokban megkérdeztem tőle (mail postán), hogy ő mit tesz ellene. Azt válaszolta, hogy semmit. Végig-hosszig zokogja Európát, de rendületlenül utazgat.

Augusztus 8. A befejezettség, a teljesség isteni csodája csak néhány, magas kort megért alkotó művében szemlélhető. Ugyanakkor a teljességet reprezentáló Shakespeare, Goethe, Tolsztoj életműve mellett a fiatalon elpusztuló Rimbaud vagy Petőfi oeuvre-je ugyan torzó, de valamiképpen szintén a teljességre utalnak. – Az ATV-ben tegnap, mint valami irodalmi páncéljaival csörömpölő vén szellem a várfokon, megjelent Ungvári Tamás. Tóth Krisztina volt a vendége. A „magyar Reich-Ranicky” körülbelül ilyen faramuci módon dicsérte a vendégét: „Árulja el nekem, hogyan kerülhetett egy ismeretlen valaki a frankfurti könyvvásár fő sátorába, hogyan fordították le németre, s hogyan válhatott világszenzációvá?” Aztán végül kisütötte, hogy bizonyára Nádas Péter utószava a siker magyarázata.

Augusztus 9. Tegnap valami véget ért a magyar vízilabdában: a magyarok (Kiss Gergő, Kásás Tamás, Szécsi Zoltán, Madarász Norbert és mások, akik az utóbbi években a tévének köszönhetően szinte már személyes ismerőseimmé lettek) 11:9-re elvesztették a negyedöntőt. Az olaszok verték meg őket úgy, hogy Kiss Gergőék egy percig sem remélhettek. Velem együtt ők is mehetnek nyugdíjba. – Már azt hittem, a *pokolszivároány* végképp kitakarodott a szememből, de nem: Szécsi Zoltán honlapját böngésztem a neten (az tűnt föl, hogy a Bak jegyében született, 198 cm magas, s hogy valamikor, 2004-ben összeverekedett a szurkolókkal), mikor megint bevillant a szemembe a pokol. Néztam a képernyőt, és nem láttam, csak a felét. S bár tudtam, hogy kb. fél óra múlva elmúlik a baj, elfogott a pánik. Ezt az örületet nem lehet megszokni. Kikapcsoltam a számítógépet s a

tévét, pedig 19.40-kor még a női vízilabdát is meg kellene nézmem: Drávuczkék a spanyolokkal játszanak. – A szememből változatlanul patakzik a könny, most kétszeresen is, mert Risztov Éva megnyerte az úszómaraton (10 km), és az örömtől sír az egész ország. Sírok én is. De én nem csak az örömtől!

Augusztus 11. Mindenkinek a legfőbb munkaeszköze mondja föl a szolgálatot legelőbb. Nekem a szemem. Gondolatban sorra veszem a világirodalom vak költőit. Mindjárt az elején ott van, ugye, Homérosz. Na jó, de az ő idejében kicsit még mindenki vakon, azaz emlékezetből énekelt. Aztán Milton. Már negyvenegy éves korában elveszti a szeme világát. S még vagy huszonöt évig ír, úgy, vakon. *Az elveszett paradicsomot, A visszanyert paradicsomot* és a *Sámsont* már vakon írta. Hihetetlen! Hogyan jegyezhetett meg annyi adatot? Komputera volt? Csak úgy képzelhető el a dolog, hogy Deborah, a leánya (akinek az irodalomtörténetek szerint tollba mondta a műveit) bizony nemcsak írónka, hanem társszerzője is volt a költőnek. – S vak volt félig Joyce is, nagytóval írt, olvasott. Az is maga lehetett az örület.

Augusztus 12. Csak nem elhagyni magamat! Dolgozni kell vakon is. Ha nem akarsz öngyilkos lenni, minden nap legyen munkád!, mondta *anno* Voltaire. Ma Karl Popper „nyitott társadalmát” és ún. kritikai racionalizmusát tanulmányoztam. Soros György azt mondta valahol, hogy ő egyebet sem tesz, mint próbálja gyakorlatba ültetni Popper filozófiáját. Hát igen, minden Krisztus mellé kell egy Szent Pál, minden Marx mellé egy Lenin, szervező géniuszok nélkül a filozófia pusztá filozófia marad.

Augusztus 14. Tegnap beolvastam Cselényi Lacinak a telefonba Milton *A vak szonettjét* (Cselényi is régen szemproblémákkal küzd, nagytóval olvas, ír, mint Joyce), s erre Laci barátom felsikoltott: Pilinszky! Mármint, hogy úgy olvasok verset, mint Pilinszky. Olyan fejhangon, panaszosan.

*Lázongok halkan. Ám vigaszt talál
Türelmem és szó: „Senki sem viszen
Méltó munkát Elé. Csak túrd szelíd
Igáját, úgy a jó. Hisz Ő a szent
Király. A szárazföldön és vízen
Sűrögteti szolgálói ezreit,
S az is cselédje, ki csak vár s mereng.”*

Így Milton. De hiába olvasom, az én „türelmem” nem talál vigaszt. A „vakon várás és merengés” kellene megtanulnom, igaz, *Az elveszett paradicsomban* Milton sem igen „vár és mereng”. Sokak szerint az eposza főhőse nem is annyira a „Szent Király”, azaz Isten, hanem a lázadó Sátán, azaz maga Milton (s meszsziról persze Cromwell is). El nem tudom képzelni, hogy a mű megjelenése után a papok hogyan hagyhatták a költőt életben! – Azt mondja Cs. Laci, hogy újabb verseimet olvasva egyre az jár a fejében, hogy: szükséges-e vajon mindenről ver-

set írni? Persze, hogy nem szükséges, mondom én, de a költő úgy dolgozik, mint az evolúció: végtelen nagy hibaszázalékkal, azaz pazarlóan. Nem tudhatja, mikor ír remekművet, az irodalomtörténeti szelekció mit szór műveiből az enyészetbe, s mit hagy meg. Leír tehát mindent, ami eszébe jut.

Augusztus 15. Még egyszer az evolúcióról! Hallom, hogy a magyar libatenyésztők 15 milliárd forintra perlik a Négy Mancsot, mert ez utóbbi ténykedése eredményeképpen betiltották a libatolltépést, s ebből nekik ennyi meg ennyi káruk származott. Igen, erről az oldalról is meg lehet közelíteni a dolgot, de más vetülete is van. Nevezetesen a Négy Mancs problematikus, mindenképpen elgondolkodtató logikája. Mert az erőszak minden formájának az elvetéséből végső soron a természetes kiválasztódás, a haladás, az evolúció elvének a tagadása következik. Arról nem is beszélve, hogy aki a létfenntartáshoz szükséges kvázi-erőszakot is be akarja tiltani, az tulajdonképpen maga is az erőszak eszközével kíván élni.

Augusztus 16. Vojtaško szomszéd (magyarul nem beszél, de ért egy keveset, felmenői között magyarok is vannak, innen a magyar szimpátiái) hozza felháborodva Paul Lendvai most megjelent szlovák nyelvű könyvét (*Mad'ari – Magyarok*, Kalligram 2012), hogy mit szólok hozzá én, mint egy nem létező nemzet tagja. Lendvai ugyanis tulajdonképpen azt állítja a könyvében, hogy magyar nemzet nincs, minden jelentős ún. magyar személyiség horvát volt, szerb volt, német volt, szlovák volt és zsidó volt. Mondom a dühöngő szomszédnak, hogy Lendvait nem szabad komolyan venni, egy semmihez sem értő dilettáns, aki feltűnési viszketegségében összevissza irkál mindent, s akiről Kertész Imre valami olyasmit írt *anno*, hogy Ausztriában lézengő hivatásos sztálinista ritter. De azért belenézek a könyvbe, s a szerény tehetségű néhai Fekete Jánosról szó szerint ezt olvasom: „származását tekintve félig francia, félig török volt”. Felnevetek. Na lám, az ostobaság csimborasszója! Az állítás átvétel Szerb Antal irodalomtörténetéből (a forrást Lendvai persze nem tünteti föl), csakhogy Szerb Kazinczyt idézi, aki Fekete műveltségét és erkölcsiségét jellemzendő írta, enyhe malíciával, hogy ez a műveltség és erkölcsiség félig francia, félig török, s ezalatt azt értette, hogy a gróf műveltsége franciás volt, s erkölcse „török” (azaz szabados). A szerencsétlen Lendvainak azonban nincs érzéke az ilyen nyelvi finomságokhoz, s szó szerint értelmezte Szerbet és Kazinczyt. Így lett a szegény színmagyar Fekete Jánosból „származását tekintve félig francia, félig török”. Összecepom a könyvet, nem olvasom tovább, visszaadom a gazdájának, dühöngjön rajta nyugodtan tovább.

Augusztus 23. Kivettem az Akadémia könyvtárából Beneš *Emlékiratait* (Edvard Beneš: *Paměti I – III*, Volvox Globator, 2008), verset írok a hírhedt cseh politikusról, persze inkább afféle paszkvillust. Nem tudom, mennyire sikerül majd a témát s a mostani olvasmányaimat (az *Elveszett paradicsom* látomásos, monumentális intellektualizmusát, Iuvenalis vitriolos nyelvét és Seamus Heaney átmitologizált, transzcendentált politikumát) egybeszöni.

Szeptember 3. Valamikor, még 1992-ben elkezdtem írni egy verset, *Haláltánc* címmel, először a második világháborúról, Hitler és Sztálin élethalálharcáról, és Európa háború utáni alakulásáról akartam számot adni, az egészet Bosch *Pokol*-képebe és James Joyce *Ulysses*ébe inszcenálva, aztán lassan tisztult a szín, a 47-es kitelepítésünkre szűkült a horizont. A mai változatban Leopold Bloom, a fanyar *theatrum mundi* rendezője (de inkább hoppmestere) a „Sztálin-apánkat” kereső Beneš a fogadónak álcázott pokolban Hitler és Sztálin asztalához ülteti, mint a trinitás teljes jogú tagját, mondván, hogy:

*Csaló polgártárs, ön a trinitás
harmadik telj-jogú tagja,
csalásban s gyűlölködésben
(a diktátorokra mutat)
bármelyik lehet az apja.*

Közép-Európa háború utáni elrendezése ugyanis legalább annyira Beneš (a „kis francia sakál”) műve, mint Hitleré és Sztáliné. Szóval úgy tűnik, sikerül befejeznem a húsz évvel ezelőtt elkezdett verskompozíciómat. Ez is ritkaság, hogy a szerző kétszer belelép ugyanannak a műnek a folyójába.

Szeptember 6. Nem lesz az én szemműtéteimből semmi (október 23-ra kaptam időpontot), meg vagyok fázva, náthás vagyok, köhögök, így nem fekhetek föl a műtőasztalra. E., a feleségem hozza a hírt, hogy meghalt A. Vali (kollégák voltak valamikor a rádióban), tüdőgyulladás vitte el. Eddig ha azt hallottam, idős volt, tüdőgyulladást kapott, meghalt, sohasem gondoltam magamra, most (október 6-án belépek a 78. életévembe) egyre a 79 éves Jókai és Korányi doktor jár eszemben: 79 év és tüdőgyulladás, mit mondjak még! – mondta az orvos Jókai betegágyánál. Memento mori! – mit mondjak még?!

Szeptember 7. Örök talány a számomra, hogy bizonyos költőfajta miért nem kell a magyar olvasóknak. Például Gottfried Benn. Életérzésem hasonló az övéhez: nincs bizonyosság a létben, egy pillanatra sem lehet megtámaszkodni, megpihenni benne; eddig (78 évig) minden támasz elbillent mellőlem. Adjak egy biztos pontot! – egy ideig az „Én”, a szubjektum kecsegtetett olyan, amilyen biztos ponttal, a Mittel-verseim óta az is egyfolytában inog, a magyar olvasó feltehetően ettől az ingástól viszolyog.

Szeptember 8. Jól tudta Szophoklész, hogy amikor Oidiposz a legnagyobb gyötrellemmel akarja magát sújtani, akkor a szeméhez kell, hogy nyúljon: úgy érzem, mintha karmok vágálnának a két szememben, hol az egyikben, hol a másikban. Nincs ennél nagyobb kín! De miért bűnhődöm? Mit és ki ellen vétettem, vagy mit mulasztottam el életemben? Apámat agyon nem ütöttem, anyámmal nem vérfertőztem. Egyetlen bűnöm-mulasztásom van: hosszú életem során túl sok sértést tűrtem el másoktól, a világtól, s most már nincs idő a törlesztésre. – A *Literán* új irodalmi játékot kezdtek: írók Mészöly Miklós

A *negyedik út* című tanulmánykötetét adják kézről kézre, s jelölnek ki egymásnak benne részeket kommentálásra. Most éppen Szörényi László küldött egy szép részletet a könyv *Labirintus* című tanulmányából Krasznahorkai Lászlónak. Az idézet témája: a *művészet mint létterápia* – nem új. Keats már a 19. század elején megfogalmazza, hogy a „bizonytalanságok közepette, titkok, kétségek közt” az irodalom az a létforma, amely az embert működésben tudja tartani, olyan áron, hogy „nem kapkod a tények, a ráció után”. Szóval a téma nem új, de ahogy Mészöly megfogalmazza, az új („*létterápia mint szeretet*”, a „*művészet mint organikus világ létesülésének a folyamata*” stb.). Az alaptétel változását természetesen a kor változása hozza: a 20. század végén (s máig) a szeretethiány látszik az emberiség legégetőbb etikai kérdésének. Feltűnően összecseng persze ez a „*létterápia mint szeretet*” Bahtyinnak a század húszas éveiben megfogalmazott elméletével („*az együtt érző megértés esztétikailag könyörülő kategóriájáról*”), valamint Tzvetan Todorov ún. kritikai humanizmusával, de mindez csak az aktualitását erősíti Mészöly írásainak. S mi, ma, 2012-ben mindehhez esetleg annyit tehetünk hozzá, hogy a *művészet mint létterápia* fontossága a robotizálódás előrehaladtával, a szabadidő megnövekedésével egyenes arányban kellene, hogy nőjön, ehelyett a gyakorlatban ennek, sajnos, éppen a fordítottját látjuk. Pontosabban: a művészetek sem a szeretet-létterápia, hanem az erőszak, a kegyetlenkedés szolgálatában állnak.

Szeptember 22. Döbbenetes: Bán Zoltán András *Több mondat Illyésről* című tanulmánya (in: *Meghalt a Főítész*, 2009) nem más, mint Illyés Gyula öregkori költészetének az apológiája, s a szerző érvelése csaknem pontosan megegyezik az én 2002-ben írt Illyés-ébresztő dolgozatom argumentációjával. Mi több: Illyés ekkori költészetének továbbélését bizonyító példái [Tandori D.: (1938–), Oravecz Imre: *Illyés Gyula Szajlán*, Illyés Gyula: *Kháron ladikján*] is azonosak az én példáimmal. Mi történt? BAZ írása először szintén 2002-ben, de a *Magyar Narancs*ban jelent meg, nem valószínű, hogy én 2002-ben olvastam a *Magyar Narancs*ot, sőt biztos, hogy nem olvastam. (Ma is csak ritkán jutok hozzá.) BAZ olvasta volna az én írásomat? (Az az *Irodalmi Szemlé*ben jelent meg.) Vagy véletlenszerűen is egyezhetnek ennyire a dolgok? – Érdekes, ahogy Bán Zoltán András Illyésnek a személyiségét védi: „*Nem is kétkulacsosság ez, sokkal inkább az ezoterikus és exoterikus mondanivaló közti különbségtétel... A Kádár-szisztéma korában Illyésnek, úgy tűnik, a nyilvános, az exoterikus mellett mindig volt egy rejtett, titkos, csak a hívek (vagy a sorok közti olvasás művészetét elsajátítók) számára feltároló ezoterikus mondandója is.*”

(S itt nem tudom megállni, hogy Kertész Imre 2014-es könyvének, *A végső kocsmának* a híres zárómondatait, összehasonlításképpen, ide ne írjam: „*Mindig volt egy titkos életem. És mindig az volt az igazi.*” Eszerint azt mondhatnánk, a szóban forgó időkben Illyésnek is az „ezoterikus”, a titkos élete volt az igazi. – 2017. október 6-án, 82. születésnapomon másolom gépbe az öt évvel ezelőtti feljegyzéseimet.)

Úgy tűnik, a kommunista diktatúrát csak az ilyen „ezoterikus”, „titkos” életek bunkerében lehetett átvészelni.

Október 1. A múlt hét valamelyik napján az irgalmasok kórházában jártunk, Á. sógort látogattuk meg, akit megműtöttek, stómát vágtak a hasán, zsákocskát kapott. Ahogy néztem, az jutott eszembe, hogy vajon hány évezred kellett a természetnek, míg kikísérletezte, hogy a végbélnyílásnak a fenekünkön van a legjobb helye. Hisz elvben lehetne akár a hátunk közepén is. Az ember 2012-ben egyetlen műtéttel korrigálja az évezredekét, s áthelyezi a végbéletet a has közepére.

Október 17. Míg a Madách Kiadó szerkesztője voltam, azaz papíron nyugdíjas, de továbbra is napjában „munkába jártam”, meg sem fordult a fejemben, hogy séta, cél nélküli járás-kelés, nézelődés s ún. egészségügyi séta is van a világon. (Azért „ügynevezett”, mert ha az „ügy” kifejezés valami közösségi, legtöbbször hivatali tennivalót, törekvést, elintéznivalót jelent, az „egészségügy” pedig a közösség egészségét célzó társadalmi struktúrák összessége, akkor a séta semmiképpen sem lehet „ügy”. Én szívesebben mondanék *egészségügyi séta* helyett egyszerűen csak *egészségi sétát*, vagy még egyszerűbben *egészségsétát*.) Mióta viszont százszázalékos nyugdíjas vagyok, ha csak tehetem, napjában *egészségsétálok* legalább fél, vagy akár egy egész órát is. Ma is megtettem a szokásos tiszteletköreimet, de most szinte egy novellára valót „összesétáltam”. Először is a szemem gondoskodott a történésekről: a bal szememben a legváltozatosabb arabeszkék és kaleidoszkóp-színek villogtak (attól függően, honnan sütött bele a nap). S a szívem: ha egy kicsit felgyorsítottam a lépteimet, sietni próbáltam, mindjárt kardot nyomott valaki a jobb lapockám alá, s szaporodtak az extraszisztoléim, kapkodtam a levegőt. Ha valaki akkor hallotta volna a gondolataimat, hogyan beszéltem gondolatban a szívemmel, hogyan szidtam, szinte élőlényként, nevezhetett volna rajtam: Szenvedj, kutya! Vagy inkább állj le örökre, de ne nyavalyogj már! Kuss, legyen már vége! Hetvenhét éve szenvedek tőled, szenvedj most már kicsit nálam nélkül! Menj végre a fenébe, én is megyek a fenébe! – Ilyen elmésségeket mondogattam magamban, bátran fenekedve, mert már nagyon is jól tudom, hogy az extraszisztolés aritmiám nemigen halálos. S mondtam még cifrábbakat is, mikor a Jókai utcából kizúdult két alak. (Pozsonypüspöki és a Dolné hony-Alsóvadászi lakónegyed határán jártam, Püspökinek ebben a részében minden utca íróról vagy költőről van elnevezve. Van itt nemcsak Jókai, de Petőfi, sőt Madách utca is, jelezve, hogy akkoriban, mikor ezek az utcák a nevüket kapták, magyar volt a városka polgármestere.) Szóval a Jókai utcából kirohant két alak, de mit kirohant!?, puszkagolyóként kivágódott, futni olyan gyorsan, ahogy ezek futottak, már régen nem láttam embert, még futóversenyeken sem. Látszott rajtuk, hogy szinte az életükért futnak. Az egyik egy fiatal rendőr volt, a másik egy vele kb. egykorú roma férfi. Körülbelül húsz méterre előttem a rendőr beérte az előle futót, egyetlen rántással a földre teperte, rátérdelt, két kezét hátracsavarta, s rákattintotta a bilincset. Szakszerűbben nem is lehetett volna az egészet végrehajtani. S mégis olyan valóságos volt az egész, mint egy látomás. Ugyanis egész idő alatt egyetlen hang sem hangzott el, csak a lábak dobogását hallottam, s a küzdőfelek lihegését. Máig nem tudom, valóban láttam-e a jelenetet, vagy ezúttal is csak a felcsigázott érzékeim játszottak velem.

Október 20. Megjelent négy jelentős kritika az irodalmi sajtóban a verseimről: Fried István (*Helikon*) és László Emese (*Kalligram*) Németh Zoltán kvázi monográfiáját méltatják (azért „kvázi”, mert tkp. csak a szerző rólam szóló tanulmányának a gyűjteménye a kötet), Tarján Tamás (*Revizor*, kritikai portál, *Kalligram*) és Beke Zsolt (*Alföld*) a *Félnóta* című verskötetetről közöl kitűnő kritikai reflexiót. Tarjáné remek intellektuális sziporka, Beke szerint ebben a verskötetemben egyértelműen a filozófia nyelve áll versekbe, a bölcselet „versbeszél” bennük. Más oldalról tulajdonképpen Fried is valami hasonlót fejteget, mondván, hogy T. Á. „egy lendületes, népies sugallatokat felmutató lírától... jutott el... egy különlegesen differenciált szemléletig, líra, lírapoetika, hermeneutika, irodalomelmélet összegondolhatóságát példázó, összegondolhatóságán töprengő, összegondolhatóságában olykor kételkedő, személyességében (ön)ironikus létpoétikáig”.

Október 24. Tegnap 14.00 órakor megműtötték a bal szememet is, ma reggel, 7.20-kor már le is vették róla a kötést. Dr. Böhm (ő műtött) a látásvizsga után azt mondta: kitűnő. Én csak annyit tudok, hogy az ellenőrző tábla legapróbb betűit is elolvastam. Egyébként a műtött szemem sarkában állandóan ugrál-vibrál valami. Böhm (a német név jelentése: cseh) azt mondta, az majd elmúlik. Az „új szemem” látása egyébként tisztább, fehérebb, mint a másiké, de nem elég kontrasztos. A legnagyobb eredmény pedig az, hogy élve kerültem le a műtőasztalról. „Cseh” doktor ugyanis kétszer is nekirugaszkodott az operációnak: olyan magas volt a vérnyomásom, s oly rendszertelenül vert a szívem, hogy nem merte a műtétet megkockáztatni. Aztán mindenféle injekciókkal sikerült leverni a tenziómat 143/85-re, s elkezdődhetett a mézárulás. Az előző szemműtétemmel összevetve ez a mostani ugyanis szemnyiszalás volt: minden mozzanatát éreztem, hogy úgy mondjam: eléggé „csehül” állt a dolgom, nemigen voltam/vagyok elégedett dr. Böhm munkájával. De a lényeg mégiscsak az, hogy utána vagyok a nagy eseménynek!

Október 25. A műtét utáni második nap. A műtött szemem sarkában változatlanul ugrál valami. Mintha egy függőnyt meg-megrántanának egy ablakon, vagy mintha a villanyégő hunyorogna. Nehéz leírni, csak azt tudom, hogy a látásban, hál’ istennek, nem akadályoz. Csak most már a műtött szemem a tisztább, az közvetíti a világosabb világot. Micsoda pokoli libikóka lesz ez így a két szemem között?!

November 1. Ma egész nap kint voltunk E.-vel a csütörtöki temetőben. Írtam egy mindenszenteki verset (már régebben elkezdtem, csak ma fejeztem be), címe: *Mindenszentek virágai*. Nem vagyok vele elégedett, elég közhelyesre sikeredett. A legjobb strófái is csak ilyenek:

*Az etruszok még nem muskotályrózsát, hanem ételt,
italt, csizmát, sisakot, szerszámokat raktak szerettheik
házikóforma sírjaiba, s a sírok tetejére is,
a túlvilágot is anyagi természetűnek tudták.*

Mit küldhetünk át mi a túlra? Sok ezer éves misztériumok nagy kérdése ez. A sírok mellett térdeplők érzik a két világ közötti átjárás lehetetlenségét, s szegfűk asztrálkezével próbálnak átnyúlni a kripták kövein túli metavilágba.

Reggel ünnepi műsor volt a rádióban: összeállítás Ágh István, Csoóri Sándor, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár verseiből. Rájöttem, miért van olyan anakronizmus-hangulata a verseiknek: ők még a halottak napján is az életről verselnek. Életről, amely már nincs. A „mai” költők költészetének témája egy élet utáni „élet”, de nem a túlvilág, hanem a játék sehová sem vivő körforgása, pontosabban: a helybenjárás nézőpontjából felülírt világúra. – E., a feleségem azt mondta a Mindenszentek-versemről, hogy mérhetetlen életközöny van benne.

November 2. Ilia Miska küldött egy e-mailt: Bányai Jánost beválasztották a Szerb Tudományos Akadémia tagja közé. Bori Imre után ő a második szerb-magyar akadémikus. Gondolkodom: ki tagja nálunk a Szlovák Tudományos Akadémiának? Bauer Győző, akinek viszont semmi köze az irodalomhoz: neurofarmakológus. És vállalkozó szellemű ember. Volt már kommunista parlamenti képviselő, Csemadok-országos elnök, sőt törökországi diplomata is.

November 3. Kezdek kimaradni a saját sorsomból, szokásaimból, életviteleből, fizikai valómból. A szemem változatlanul „rebeg”, a műtét után más szemüveg kellene, a régivel nem jól látok, nem tudok dolgozni, Cs.-nek tumor van a pajzsmirigyén és mellékveséjén (a felesége szerint mindkettő rákgyanús), D.-t fehérvérűség fenyegeti, a másik D. mániákusan hajtogatja, hogy „Trianon, Trianon!”, K.-t a fia, a fiát felesége teszi tönkre, M.-et kétoldali sérvvel operálták, G. 75. születésnapját ünnepli, rákos gyomorral – egy egész nemzedék van elmenőben, bezárul körülöttem a világ, szólnom sem lesz kihez. Feltéve persze, hogy nem az elsők között távozom magam is.

November 5. Az éjjel, 00.10 perckor meghalt a nővérem, Helénke. Erika, a leánya az előbb, 8.30-kor telefonált, zokogva. S egy pillanatra bennem is megállt az ütő, elsötétedett a világ. Mi volt az első gondolatod? – szoktuk (szokták) kérdezni a kritikus pillanatok után. A kritikus pillanatokban és után nincs első gondolat, sőt második gondolat sincs. A kritikus pillanatokban az agy cserben hagyja a testet, s vagy működik a „végső struktúra” (a szellem tudatalatti aktivitása) vagy nem. De vissza Helénkéhez! 86 éves volt, csaknem tíz évvel idősebb nálam, s kicsit anyám helyett anyám volt. Erős akaratát, gyakorlatias gondolkodását, természetét apámtól örökölte – nem restellte bevallani anyagiasságát. Ha munkáról volt szó (akár az én munkámról, az irodalomról is), mindig az volt az első kérdése: mit fizetnek? S ezzel egy időben érzelmes verseket, naplót írt. Nyugtalan természet volt (feltehetően ő is úgy érezte, akár én, ebben közös volt a természetünk: leáll a földgolyó forgása, ha nem úgy történnek a dolgok, ahogy ő elképzelte!), de azért nyugodjon békében! A magam módján ragaszkodtam hozzá. Apámat, míg élt, magánya miatt szerettem (de nagyon könnyen vissza-

utasította a szeretetet, óvatosan, tapintatosan kellett szeretni; hogy ne legyen olyan borzasztóan egyedül), a nővéremhez büntudatból ragaszkodtam. Mintegy viszonszerettem. Sosem értettem, hogy akkora gyakorlatiasság mellett miért tűr el tőlem mindent. Életében nem sok jót kapott tőlem, de annyira mégsem voltam gazember, hogy az önzetlen ragaszkodását viszonzás nélkül hagyjam. Ráadásul ő volt mindig a végső mentsvárom. Mikor a szüleim már nem éltek, de nekem még nem volt családom, ha bajban voltam, felnőtként is gyerekként futottam hozzá. Aztán a nagy térbeli távolság miatt sokáig a telefonhangja helyettesítette a jelenlétét az életemben. Gyakran felhívott, vagy én hívtam őt. Segítségére már nem számíthattam, de az illúziója a segítségnek még mindig megvolt. Most már az sincs. Az volt az utolsó szava hozzám (a telefonban), hogy: Szia! Már nem lehetett érteni, hogy mit mond, Erika tolmácsolta, aki ott ült az ágya mellett, így: Azt akarja mondani: Szia! Én csak valami sírásfélét hallottam, ilyesmit: Sz-í-í-í! – Helénkém, most búcsúzom Tőled igazában: Szia, szia, szia! Nyugodjál békében!

November 10. Cselényi Laci kórházban van. Hogy irigyeltem én valaha ezt az embert! A közvetlenségéért, hogy nem jelentett neki problémát a megszólalás, mindenkire gátlás nélkül tudott közeledni. Ő az én merev idegenkedésem és elidegenedettségem mellett maga a robusztus természet volt. Most azt mondja Magda (a felesége), hogy tegnap sírt, mint a gyerek, hogy haza akar a kórházból menni. Gubbasztunk négyen a kórház folyosóján, beteglátogatóban, Duba, Mács, jómagam és a beteg Cselényi, négy kivénhedt frontharcos. Mert mi az élet, ha nem háború, s a csatározásban a végén mindenki elesik. De előtte, sebesülten, betegen gubbasztunk még kicsit a különböző lazarettekben, kórházi folyosókon. Ahogy ülünk és a daliás időkre emlékezünk, azt mondja Cselényi: addig még nem hal meg, míg az én portrémát meg nem írja, az lesz a címe, hogy *Ellenidő*. Ugyanis, folytatja, ahogy van ellenanyag, úgy van ellenidő is, s az én öregségem is az. Mert én egész életemben öreg (koravén) és beteg voltam, s egyszer csak elkezdtem visszafelé, mintegy az idő ellenében élni, s fiatalodni, s most szellemileg is, fizikailag is én vagyok a legfiatalabb közöttük – fejezte be a fejtegetését a nálam három évvel fiatalabb Cs. L., aki Magda szerint a maga 74 évével köztünk, matuzsálemek között is a legöregebb. Szóval én az idő ellenében élek! Bár úgy lenne! S ha úgy van, meddig bírom?!

December 30. Hát lassan Petőfi is kiszorul a kánonból! Az év vége és az év eleje eddig hagyományosan Petőfi-megemlékezéseket jelentett irodalmi fórumainkon. Most a rádióban József Attila-rádiójátékkal emlékeztek – mire is?! Flórára és Vágó Mártára. Illyés ilyenkor rendre kimarad a képből. Pedig József Attila és Illyés pontosan a „közös szerelmük”, Kozmutza Flóra miatt, de valamiképpen más, költészeti és egyéb vonatkozások miatt is összetartoztak, életük és életművük, ha prekoncepciók nélkül vizsgáljuk őket, szinte komplementáris viszonyban állnak egymással. Egyik a másik nélkül tulajdonképpen meg sem érthető teljesen. József Attila Illyés nélkül, azt hiszem, nem nagyon túlzok, ha azt mondom: Petőfi Arany nélkül. De vissza Petőfihez! Schein Gábor nemrég az *Ésben* írta le: Petőfi a populizmus zsenije. – No csak!

December 31. Hankiss Elemértől tanultam ma egy kitűnő szót: sokszögű együttgondolkodás. A kifejezés Hankiss értelmezésében a különböző szakmák tudósainak együttgondolkodását jelenti. Az én értelmezésemben akár a napló műfaját is jelenthethé. A naplóíró a sok szöveget (a különböző szakmák tudósait, gondolkodóit) egyetlen alakzatba, saját személyisége (és személyessége) sokszögébe próbálja fogni. – Ma van az év utolsó napja, s csodák csodájára haláleset nélkül eltelt, bár a nővérem halála annyira közel van még, hogy azt nyugodtan 2012 és 2013 fordulójának tekinthetem. Az előbb tettem le a telefonkagylót, Erikával beszéltem hosszan, ő bonyolult matematikai műveletekkel azt számította ki a születési dátumomból, hogy a 2013-as év a számomra fordulatot hoz: valami befejeződik, s valami más kezdődik. Kíváncsi vagyok, 78 éves korban mi új kezdődhet még! Hacsak nem a túlvilág!

Gömöri György

Körteszüret

*Három szőke kisleány körtéznek kinn a kertben,
körtét szedtek a fáról, azt eszik éppen.
Mindegyik másképp: az egyik belemélyed
az evésbe, az most a legfontosabb.
A másik (a legkisebb) gyanakodva
kóstolgatja a körtét, vajon elég puha?
És a harmadik: kedves könnyedséggel
harapdál a körtéből, már máson jár az esze.
Három kisleány, unokám mind a három,
mégis mennyire mások, mindegyik külön világ.*

Winston helytállt

*Pesten láttam (egy hírvös moziban)
az új Churchill-filmet. Meg is
hatódtam egyik jelenetétől.
Milyen kevésen múltott, hogy Anglia
megmaradjon Európa utolsó
erődjének a mindenre elszánt Hitler
gyújtóbombáival, süvöltő rakétáival szemben.
„Winston az angol nyelvből vert
magának fegyvert” – mondták a filmben –
amíg nem volt elég repülőgépe.
Napokkal a győzelemmel felérő
vereség (Dunkirk) előtt Winston már
sejthette, mi lesz: Amerika segít,
a Fenevad pedig új áldozatra éhes, elszámítja
magát, támad, majd menekülne, de
végül kétfelől lövik szét vérengző
falkáit a vadászok.*

2018. május 9-én, a győzelem napján

Glossza Krúdyhoz

*paradicsom-pötty Szindbád
elegáns fehér mellényén
ez az amit a fiatal
éles szemű M. azonnal észrevesz
és bár átlát Szindbád hazugságain
méltatja hogy a híres utazó
valaha udvarolt neki
ezért meghívja másnapi ebédre
ahol kávézás után együtt elmerengve
lapozzák föl a régi albumot*

Magyar rendező a 20. századból

*Hevesi különös ember. Született
Nagykanizsán, élt teátrumos Pesten.
Nagyon érti a csíziót, a csíz-ügyből hamar
baja lesz a színészekkel, pedig (mondják)
jobban tudja olvasni Shakespeare-t angoloknál.
Strindberget rendez, meg húsbavágó Ibsent,
és ő lesz G.B. Shaw magyar apostola.
Egyszerre csinál színházat a szegényeknek és
a műveltebb gazdagoknak. De Trianon után
rá is nehezebb idők járnak:
se Molnár Ferenc, se Szomory nem kell
a szűkagyú „ébredőknek”, akik szemét
Josephine Baker csillogó teste is sérti.
Hevesi kirúg egy gyönge színészt, aki
bevádolja anyagi ügyben. Felmentik.
Még átmegy a Nemzeti Színházból
a Magyarba, ott megrendezi
„A néma leventét”, hogy aztán maga is
elnémuljon örökre, pár nappal azután,
hogy a Harmadik Birodalom tankjai
megindulnak a túl makacs lengyelek ellen.*

Doncsev Toso

Egy pesti bolgár portréja

Apám emléke

Az üzlethez három dolog kell: eladó, vevő és áru. A legtöbben azt hiszik, hogy ebben az ügyletben a legfontosabb az értékesítendő portéka, pedig nem így van. Te, az árus vagy a legfontosabb szereplő, te vagy az elsődleges, a legértékesebb árucikk, mert minden jó kereskedő legeslegelőször önmagát adja el, a benned megtestesülő bizalmat értékesíted. A nagybani piac is eszerint működik, egy családi vállalkozásra meg százszorosan igaz, amit mondok. Az ár csak figyelemfelkeltő jelzés, az ár-érték valós arányára a garanciát az eladó szolgáltatja. Kitől szeretünk vásárolni? Aki rokonszenves, aki elnyeri a bizalmunkat. Ilyennek kell lenned. Vagyis olyan férfinak, akit az emberek szívesen fogadnának kedves ismerősükkül, barátjukul. Kezdjük a kinézetteddel: előny, ha jóvágású legény vagy, ha netalán nem így lenne, ellensúlyozd a hátrányod humorral, mosollyal, kiváló modorral, lekötelező udvariassággal. Az a mondás járja, hogy a szem a lélek tükre, én pedig azt állítom, hogy az arc az ember legjobb reklámja. Rövidre nyírt haj, frissen borotvált arc, a tekintély kedvéért, vékony, stuccolt bajusz. A másnapos szakálltól ápolatlan, fáradt, beteges lesz a küllemed. A csavargók, a bűnözők meg a betegek azok, akik nem törődnek a külsejükkel. Egy üzletembernek erőt, energiát, egészséget, tisztaságot, derűt és magabiztosságot kell sugároznia, és félcentis szakállal ez nehezen sikerül. Apám egész életében, több mint ötven éven át, minden reggel, vasárnap és ünnepnapokon is borotválkozott, amikor a férfiak többsége elblicceli a szőrtelenítést. Élete alkonyán, súlyos betegen, kórházban fekvé is hajnalban felkelt és rendbe szedte az arcvonásait, ahogy megszokta. Először friss hideg vízzel megpaskolta a bőrét, aztán ecsettel és rúdborotvaszapannal dús habot képzett a borotválendő részen, utána kellő dőlésszögbe igazítva önborotva-készülékét, a szőrszálak irányában kétszer végighúzta a borotvapengét a serkenő szakállon, a végén pedig egyszer kontrázott. A fölösleges habot kezével letörölte, aztán nedves timsóval végigsiklott a tükörsima felületen, kölnit permetezett az arcára és a nyakára, és végül leheletnyi krémet masszírozott be a pórusokba, mind a tíz ujjbegyével, frissítésként ismét megpaskolta a bőrét, és máris elkészült a hatperces procedúrával. Öregkorában is ruganyos, ráncatlan és jó szagú maradt az arca. Vevői közül a szép nők is szívesen cuppantottak csókot rája, kellemes volt az érintése, még az íze is.

Apám 1956 januárjában háromhetes első és egyetlen közös bulgáriai utazásunkat három dologra akarta felhasználni: egyrészt arra, hogy hazaszeretetet,

óhazai honvágyat plántáljon belém, másrészt kereskedőt faragjon belőlem, kinevelje méltó utódját a boltban, aki továbbviszi a cégét és a nevét, és harmadrészt mindeközben megtanítsa az élet igazságaira, mindarra, amit nem oktatnak az iskolában, pedig valójában csak ezek az ismeretek segítenek eligazodni a világban és az életben, és egyedül eme útmutatások követése és betartása vezet sikerre. Apám rendhagyó oktató-nevelő munkája a dolog természeténél fogva nem lehetett módszeres, de annál szemléletesebbnek bizonyult, mert a fennkölt bölcsességeket, a hétköznapi tapasztalatot, az apró-cseprő eseteket meg a közvetlen látottakat rögtön magyarázat kísérte, és mivel magyarul beszélgettünk, illendőségből nem kellett visszafognom kíváncsiságomat, folyton kérdezhettem, erre ösztönzött ő is, aki tanítómesteremként az utazások alatt, a séták idején, sőt még az étkezések közben, meg elalvás előtt is szabadon kalandozott a témák rengetegében. Feleletei egyértelműek, világosak voltak, még akkor is, ha nem titkolta el a felmerülő ügyek ellentmondásosságát. Összefüggő világképet vázolt fel, kifejtette a dolgok rendjét, elmagyarázta az élet alapvető törvényeit, a társadalmi együttélés szabályait, leírta az általános emberi természetet, elemezte az egyes nemzetek megkülönböztető jellemvonásait. Mindezt saját kipróbált és beigazolódott tapasztalataként tárta elém, szakértői tudásának aranyfedezete önmaga volt, sikeresnek tartott és akként bemutatott életútja. Meggyőző erővel vallotta, hogy ismeri a társadalom mozgatórugóit, mert saját döntéseit ennek megfelelően hozta, és ezért a rengeteg nehézség és viszontagság dacára, midőn emberek milliói buktak el a sors vizsgáján, ő csillagos ötöst szerzett a nagybetűs ÉLET-nek nevezett legalapvetőbb tantárgyban. Apám gondolkodásának központjában szakmája, a kereskedés állt, ez volt erkölcsfilozófiai és gyakorlati tanításának az alapja, sarkalatos pontja, ezt tartotta a legfontosabb tantárgynak, amelyet kiválóan akart elsajátíttatni velem.

A kereskedő legfontosabb tulajdonsága az üzleti szellem, az üzleti érzék. Ez velünk született hajlam, tehetség. Olyan, mint a muzikalitás. Zenélni lehet tanulni, de akinek nincs hozzá érzéke, műkedvelő marad egész életében. Anyádnak sem volt születésénél fogva tehetsége a kereskedéshez, de évek alatt beletanult. No hát nem kiváló, de jó üzletasszony lett belőle. De miért is? Mert tanulni akart, mert szerette csinálni, és mert tőlem tanult, és megfogadta a tanácsaimat. Minden szakmával így van ez, de a kereskedelemmel hatványozottan. Mindegy, hogy milyen foglalkozást űzöl, üzleti érzék nélkül el vagy veszve. Ha nincs benned kereskedői véna, képtelen vagy hasznosítani a tudásod, mások fölöznek le az általad megtermelt hasznot. Szóval szeretni, mi több, élvezni kell az üzletelést, azaz az adásvételt, az alkudozást. Csak abban érhetsz el kiemelkedő eredményt, amit kedveled, csak az a jó üzletember, aki szereti a hivatását, a nagybetűs üzletet. Az igazi üzletember a szarból is aranyat csinál, a kutyaütő markában az arany gyorsan szarrá válik, még hajdanvolt emléke is elillan. Ahhoz kell a tehetség, hogy bármiben meglásd, felfedezd a lehetőséget és a nyereség esélyét, miben van haszon és mennyi, és mi rejt kockázatot, hogyan kerülheted el a kárt, vagy miképp csökkentheted. Ehhez sok gyakorlat és tapasztalat kell, kockázaton és kudarcokon át vezet az út a sikerhez és a pénzhez.

Apám üzleti érzék szerint rangsorolta a népeket. Az élre – nemzeti elfogultságból – a bolgárokat tette, második helyre a zsidókat, harmadiknak az örmé-

nyeket, és végül utolsónak a görögöket. Nehéz lenne pártatlanul és tárgyilagosan megítélni ezt a rangsort, de az biztos, hogyha a világhírű multimilliárdos üzletemberek származását vizsgáljuk, a bolgárokat nem jegyzik ezen a tőzsdén. Apám ennek ellenére elégedett, sőt mi több, büszke volt nemzeti hovatartozására, nem cserélt volna senki fiával.

Meggyőződése szerint a bolgárok és a zsidók rokonlelkek, hasonlítanak egymásra, megegyezik a gondolkodásmódjuk. Apám 100%-ban, minden sejtjében bolgár volt, úgy érezte, hogy nemzetének tipikus tulajdonságait hordozza magában. Megítélésem szerint, és ezt nemcsak érthető fiúi elfogultságom mondatja velem, kirítt a bolgár kereskedők átlagából, mert nem a nagybani piacon, hanem Budán, aztán a belvárosban, később újból Budán árusított magyar úri, polgári, kispolgári környezetben, boltja évekig az MKP székházával átellenben volt, rendszeres újságolvasó és rádióhallgató lévén szélesebb társadalmi tapasztalatokra tett szert, szembesült a politikacsinálókcal és a hétköznapok valóságával, vagyis megfigyelőként benne élt az újkori magyar történelem sűrűjében. Tapasztalata hamar meggyőződésévé vált: a magyarokból hiányzik az üzleti érzék, a vállalkozói szellem, akiben leledzett ilyesmi, már a századfordulón kivándorolt Amerikába szerencsét próbálni, ahogy Magyarországon is a bolgárok közül csak az tudott gyökeret verni, aki ügyesebbnek, élelmesebbnek bizonyult a hazai környezeténél, a többi honfitársánál.

Ad az Isten bárányt eleget, de a hodályba nem hajtja be helyetted.

Istenigazából először 1956 januárjában szembesültem a nemzetek és a nemzeti-ségek különbözőségével, eltérő szokásaikkal és jellemvonásaikkal. Egyedi volt ez a világnézet, de nem egyedülálló. Úgy hiszem, sőt bizonyosra vehetem – rokona-ink, apám barátai és ismerősei körében szerzett tapasztalataim azt igazolja –, hogy a magyarországi bolgárkertészek és kereskedők, a bolgár agráriumból kisarjadt vállalkozó polgárok hasonló elveket és értékeket vallottak. Ez az életfilozófia nem képezte le a világ és az emberi társadalom törvényszerűségeinek tudományosan rendszerezett és egységes szerkezetbe foglalt, cáfolhatatlan magyarázatát, de a benne hívők számára biztos útmutatást, eligazítást adott a történelem katakliz- mái közepette, és vitathatatlanul humánusabb, gyakorlati mércével mérve pedig hatékonyabb és erőteljesebb volt, mint számos elismert gondolkodó elmélete. Apám gondolkodásának központjában a szakmája, a kereskedelem állt, ez volt erkölcsi és gyakorlati tanításának az alapja, sarkalatos pontja, ezt találta a legfontosabb tantárgynak, amit kiválóan akart elsajátíttatni velem, ám bevezetesként felvázolta Istenről, a hitről és az egyházzal vallott nézeteit és meggyőződését is, gondolkodásának axiómáit, amelyekről úgy tartotta, mert hitbéli tantételekről volt szó, időpocsékolás lett volna vitázni. Azt vallotta, ha szilárdak ezek az alapok, akkor archimédészi pontként szolgálnak az ember életútján, és pályafutása során szellemi erejét másra, termékenyebb tárgyakra összpontosíthatja.

Annak ellenére, hogy munkája elsődlegesen az anyagi szférában zajlott, a szellemi tevékenység, a gondolkodás elsőbbségét hirdette. Előbb mindent átgondolt, aztán cselekedett, a rutinnak tűnő tennivalókat időnként újragon- dolta, megvizsgálta a kritikus elme fényénél. Ebből az alapállásból kiindulva is vallotta, hogyha a legegyszerűbb feladatok megoldásához is tervre és gon-

dolatra van szükség, akkor olyan bonyolult dolog, mint a világ, nem jöhetett létre csak úgy magától, véletlenül. Ez a meggyőződése nemcsak hitéből, neveltetéséből fakadt, hanem a józan ésszel történő belátásból és következtetésből is. Számára Isten léte megkérdőjelezhetetlen tételként létezett, és a világban megtapasztalt szörnyűségek, emberi ésszel felfoghatatlan, megmagyarázhatatlan igazságtalanságok sem rendítették meg hitét, pedig ez a hit nem bigott, vakhitként leledzett benne. Megingathatatlanul hitt Isten létezésében, és meggyőződött arról, hogy az ember számára Isten szándékai a maguk teljességében kifürkészhetetlenek, és számunkra kedvezőtlen döntéseit, mi több, csapásait úgy kell értelmeznünk és elfogadnunk, mint ahogy a gyermekek kénytelen-kelletlen belenyugszanak a felnőttek parancsaiba, rendszabályaiba, mert gyermeki ésszel nem képesek felfogni, hogy a felnőttek mit és miért tesznek, miért tiltanak valamit, miért nem engednek a gyermeki szeszélynek. Szerinte Istent nem lehet és nem szabad számon kérni, hiábavaló ellene lázongani, bele kell nyugodni döntéseibe, különben sem tehetünk mást, csak keressük Isten üzeneteinek rejtett értelmét. Szerinte Isten azért adott szabad akaratot az embernek, hogy éljen vele. Meggyőződése szerint a Jóisten azt az emberfajtát kedveli és segíti, aki nem csupán Tőle várja élete jobbra fordulását, hanem azért mindent maga is megtesz. Apám az egyházi dogmákkal nem bíbelődött, a Szentháromság tanát nem próbálta felérni ésszel, úgy értelmezte, hogy a világmindenségben, a mennyben és itt a földön egyértelmű, ki az úr, mi az alá- és fölérendelés. Végső fokon az Atyaisten akaratától függ minden. Ez a dolgok normális, tényleges rendje, miként a családban a családfő, akképp a mennyben és a földön az Atyaistené a végső szó. Az anyaszentegyházat a hit szükséges szervezeti tartozékának, a papokat tisztviselőknak, a szertartások szakértő végrehajtóinak tartotta, olyanoknak, mint az állami szolgákat, csak az előbbieket az Istent, a hivatalnokokat meg az államot szolgálták. Valójában pedig az embereket, a társadalmat a hit és az erkölcs tartja egyben, nem az egyház meg az állam. Azt vallotta, hogy a hit alapvetően kétoldalú kapcsolat Isten és ember között, bensőséges, közvetlen kapocs, és a papok csak jól-rosszul bábáskodnak e kapcsolat ápolásánál. Főként a kevésbé érett, kevésbé önálló személyiségeknek van szükségük ilyesfajta közvetítő támaszra. Isten és az egyház kettősségében fejtette ki az emberekről, az emberi nemről vallott általános felfogását is.

Az emberek többségét, sőt az egész emberi nemet, kevés kivétellel, erkölcsi értelemben esendőnek, gyarlónak tartotta, önkritikusan elismerte önnön megingásait is. *Az emberek a lehető legkevesebb erőfeszítéssel jól szeretnének élni, többnyire a könnyebb ellenállás irányába haladnak, türelmetlenek, az azonnali élvezeteket választják. Érthető törekvés, de többnyire kivihetetlen, mert a jóléthez, a gyarapodáshoz észre, tehetségre és kitartó munkára van szükség. Mindenki saját szerencséje kovácsa, mindenki felelős a tetteiért és az életéért, a felnőtt ember nem hibáztathat másokat a kudarcaiért, pontosabban ez teljességgel felesleges, terméketlen magatartás és hozzáállás, mert mindig keresni kell a jó megoldást, a kiutat. Az ember legfőbb, leglényegesebb tulajdonsága az akarata, az igyekevése, a törekvése, a hiányzó tehetség, képesség, tudás és műveltség ezzel pótolható, a zseniális, de lusta álmodozók semmire sem viszik az életben, mert munka nélkül nincs eredmény, siker, fizetség. Minden*

hátrányból erényt lehet kovácsolni. Ne várjuk, hogy a sült galamb a szánkba repüljön, tegyük ki magunkat a szerencsének, teremtsük meg önmagunk számára a jó esélyeket, és használjuk ki azokat időben. Nyerjünk meg másokat is az ügyünknek. Nagyon fontos a pontos időzítés és a türelem, ahogy a vadász lesben áll és vár a vadra, úgy kell felkészülten várnunk az adandó alkalomra. Persze a legjobb szándék ellenére is érheti az embert kudarc, ám mindig újra talpra kell állni. Tudomásul kell venni azt, hogy az élet alapvető ismérve az igazágtalanság. Csak a mesékben és a túlvilágon győzedelmeskedik végül az igazság. Azért történik mindez így, mert az ember gyenge és rest, rest a jóra, könnyebb a rossznak engedni, mint megharcolni a jóért.

1932 tavaszán a háromnapos hajóút alatt, míg Ruszéból Budapestre vitte a gőzös, volt ideje elgondolkodni az életén, jövődjé tervein. Tízennyolc éves volt.

Apámól az irigység teljességgel hiányzott. Nem mintha nem vágyott volna többre, jobbra. Amit akart, azt mind meg is szerezte. Mértéket szabott vágyainak, mert jóval több vagyont is halmozhatott volna fel, de érezte, látta a gazdagság veszélyeit. Nem akart gazdagsága rabjává lenni, s számot vetett az emberek mérhetetlen irigységével és rosszakaratával. Megérzéseit beigazolódta. Az irigység hiánya elsődlegesen abból fakadt, hogy elégedett volt önmagával. Senki fiával sem cserélt volna. Külleménél és szellemi képességeinél jobbat nem talált volna. Sikert ért el mindenben, amibe belefogott. Szilárd meggyőződése volt, hogy minden az ember tehetségén és szorgalmán múlik. Nem kárhoztatta az embereket, a környezetét, a hátrányos feltételeket és a fennálló rendszert, nekigyürkőzött, és boldogult. Nem értette azokat, akik a világot akarták megváltoztatni azért, hogy sorsuk jobbra forduljon, mert nem látták a kínálkozó lehetőségeket, mert nem volt képességük és kitartásuk azok kihasználására. Egy kis balkáni faluból indult Közép-Európa egyik fővárosába szerencsét próbálni, és nyolc év múltán, saját erejéből boltot nyitott Pest szívében. Apám saját sorsán mérte le az adott politikai rendszer értékét és működőképességét, és a háború előtti kort élhető és sikeres világnak tartotta.

Márton László

Az eposz és a regény határán

Tizedik kaland – részlet a Nibelung-énekből

Az alábbiakban *A Nibelung-ének* című monumentális elbeszélő költeményből olvasható egy fejezet, vagy ahogy a régi kéziratok mondják, „aventiuere”, vagyis „kaland”. A mű szerzőjéről semmit sem tudunk, még a neve sem maradt fenn. Annyi tudható, hogy művét a középkori német irodalom fénykorában, a XIII. század első évtizedében írhatta. A romantika évtizedeiben a német irodalomértők hősi énekek, az ősgermán bátorság és helytállás tanúságtételének olvasták. Azok a magyar olvasók, élükön Arany Jánossal, akikhez Szász Károly először 1868-ban megjelent kiváló fordítása eljutott, a hun-magyar kontinuitás dokumentumának tekintették a művet, hiszen a történet második fele Attila hun király udvarában, a mai Magyarország területén játszódik.

Másfél évszázad elteltével, két világháború és egyéb történelmi traumák ismeretében fontosabbnak látszik, hogy a mű különböző civilizációk összeütközését, azaz kölcsönös meg nem értését szemlélteti. Ugyanígy összeütközik a történetben az archaikus mítoszi világ, amelyet Siegfried és Brünhild képvisel, valamint a „modern” (vagyis a középkori olvasó számára korszerű) lovagi-udvari kultúra, ez utóbbi Gunther és Kriemhild alakjában testesül meg. A mai olvasó azt veszi észre, hogy a műnek vannak egészen ősi vonásai, amelyek olyasféle régi eposzokkal rokonítják, mint az *Iliász*, ugyanakkor a cselekményvezetés, a figurák mozgása regényszerűvé, az újkori történelmi regény jelentős előzményévé teszi.

A mű két nagy részre osztható, összesen harminckilenc kalandból áll. Az első résznek Siegfried halála, a másodiknak Kriemhild bosszúja a legfőbb tétje. A tizedik kalandban olvasható kettős nászéjszaka, brutalitásával és groteszk elemeivel, a mű elejének csúcspontja. A nászéjszaka eseményeihez tudni kell, hogy Siegfriednek van egy láthatatlanná tevő ködsüvege, amelynek álcázásában egyszer már becsapta Brünhildet: Izland amazonkirálynője azt hitte, hogy a burgund király, a valóságban gyáva és gyenge Gunther győzte le párviadalban, pedig Siegfried volt a tényleges győztes. A család most folytatódik, és gyalázattal párosul.

A Nibelung-ének új fordítása előreláthatólag ősszel jelenik meg a Kalligram Kiadónál.

A Nibelung-ének

Részlet

Tizedik kaland

A kettős menyegző

576

*Amott a Rajna túlsó partján már tülekedtek
Gunther vendégei. Sietve a vízhez közeledtek.
Sok szép lány ült nyeregben, lovát vezette egy vitéz.
Akinek fogadnia kellett őket, már erre kész.*

577

*Érkezik a hajókon a násznép, az Izlandbeli
és Nibelungi-honból Siegfried emberei.
Céljukhoz igyekeztek, nagy erővel evezve,
és a túlparton kiszálltak, királyi háznéptől övezve.*

578

*Arról is halljatok hírt, miképp volt, hogy Ute
a hatalmas királyné a várból vezette le
a lányokat a folyóhoz. Élükön ügetett.
Akkor sok lovag és lány összeismerkedett.*

579

*Gere, a herceg vezette Kriemhild lovát,
de a várkapuig csak. Ott Siegfried vette át,
ez az ő dolga most már. Kriemhild szépségteli.
Tőle Siegfried a jutalmát később el is nyeri.*

580

*Lovagolt Ortwin, a bátor Ute úrnő oldalán.
Őket követte párosával sok lovag és leány.
Az ünnepi fogadáson – bizony, igaz a szó! –
soha ennyi előkelő hölgy nem volt látható.*

581

Csoportos harci játék folyt többféle is ott.
A derék hősök tusája el nem maradhatott
a szép Kriemhild előtt, míg a hajók felé haladt.
Sok csinos úrnőt leemeltek a nyeregből ezalatt.

582

Vendégeivel a király úr átkel a folyón ehelyt.
A hölgyek előtt, hej, ripityára törik a hősök a gerelyt!
Hej, a pajzsok összecsapódva döngenek irtózatosan!
Hej, mekkora csattanás van, ha két pajzsdomb egymásnak rohan!

583

A gyönyörű drága hölgy mind a rév mellett hajbókol.
Vendégeivel a király úr kiszáll a hajókból.
Maga vezeti Gunther Brünhildet kézen fogva.
Vetekszik ragyogásban a selyem és a drágakövek bokra.

584

Kriemhilda úrnő fogadja legszebb szokás szerint
az érkező Brünhilda úrnőt, és aki őt kíséri, mind.
Látszik, amint a fehér kéz félretolja a pártát,
amikor összecsókolóznak, ahogy az udvarban elvárták.

585

Akkor Kriemhilda száján illendő szó mutatkozott:
„Téged ezen a földön Isten hozott,
hozzám és az anyámhoz és az udvar közepette
minden barátainkhoz!” Ezt meghajlás követte.

586

A hölgyek átölelték egymást ismét meg ismét.
Ilyen szép fogadtatásra nem került sor itt még,
ahogy Ute meg a lánya a menyasszonyt fogadják.
Brünhilda édes ajkát szaporán csókolgatják.

587

Amikor partra lépett Brünhild kísérete,
sok derék helybeli harcos sietett oda le,
és egy-egy szép izlandi hölgyet kézen fogott.
Szép volt, amint a lányok Brünhild előtt sorakoztak ott.

588

Telik hosszú időbe, míg vége lesz valahára
az üdvözlésnek. A csók száll a lányok rózsás ajakára.
Még ott van és nézi egymást a két fényes királylány.
Bámulja őket a lovagság, a közelükben állóan.

589

Most láthatta szemével, aki hallotta valaha,
hogy ilyen szépséget nem észlelt soha még emberfia,
mint a két szépséges úrnő. Látják az emberek:
lényüket meg nem hamisítják hazug szépítőszerek.

590

Aki ért a női alakhoz, és szépet keresve lát,
az emiatt dicséri Gunther menyasszonyát.
Viszont azok a bölcsek, akik messzebbre néznek,
Kriemhildát Brünhilda úrnő fölé helyezni készek.

591

Egymás felé vonulnak lányok és asszonyok.
A sok szép női testen ékszer és arany ragyog.
Állt sok dísszel teli sátor és selyemből kicsi szárnyék,
tele volt ezekkel Worms kapuja előtt a tájék.

592

A király atyafisága ott nagy térséget megtölt.
Szóltak, hogy a két királynő és a többi nemes hölgy,
ha netán kimelegedtek, árnyékba húzódnak.
Őket odavezették vitéz burgundiak.

593

Mármost a vendég leventék felülnek a nyeregbe.
Pajzs-összecsapásos párvialdal perog le.
Felverődött olyan por, mintha lángra gyúlt
volna a teljes ország. Némely lovag hősnek bizonyult.

594

A lovagi tusának sok női nézője volt.
Siegfried úr, úgy vettem észre, gyakran ellovagolt
a szárnyékok közelében, és vissza-visszanéz.
A nibelungiakból követi ezer jó vitéz.

595

De Hagen, akit a király úr küldött, odasietett.
Az egész viaskodásnak rögtön véget vetett,
mondván, a hölgyek ruháját még ellepi a por.
A vendégek szót fogadtak jó szívvel: ez tiszta sor.

596

És hozzátette Gernold: „A lovakkal várjatok
addig, amíg a hőség enyhülni fog.
Akkor a palota előtt majd szolgáljuk a hölgyeket.
Tartsatok a királlyal, ha innen elüget!”

597

Vége a viadaloknak az egész területen.
Ideje, hogy a lovagság látogatást tegyen
a sátrokban az úri nőknél, remélve jó mulatást.
Az idő eltöltve gyorsan. Várják az indulást.

598

Közeledett az este. A nap lement.
Kezdett hűvösödni. Ez indulást jelent.
Nőknek és férfiaknak a várhoz menniük kell.
A férfiak sok csinos nőt simogatnak szemükkel.

Lóháton sok vitéznek elszakadt a ruhája,
vidám huzakodástól. Ilyen az ország szokása.
Aztán a palotánál a király a lóról leszállt.
Az urak szolgáltak a nőknek, jókedvvel követve a szabályt.

600

A két hatalmas úrnő kerül egymástól külön.
Ute úrnő meg a lánya az udvarhölgyekkel bejön
egy tágas barakknak belső terébe.
Örömteli kiabálás száll mindenfelé a légbé.

601

Felállítva asztal és pad. Már menne a király
asztalhoz a vendégsereggel. Látják, mellette áll
Brünhild, a szépség. Lám, koronát visel
a királyi palotában. Nyilvánvaló hatalmi jel!

602

Az udvari népet széles asztal fogadja,
megrakva jó falatokkal, mint kútfőnk tudtul adja.
Amit kíván szem és száj, abból nincs hiány.
A király közelében a vendégek rangja nem silány!

603

Királyi kamarások a kézmosó medencét
hozták: örös aranyból! Nem hozna rá szerencsét,
ha bárki állítaná, hogy: „Más menyegzőn hiszen
jobban szolgáltak ennél!” Én ezt úgysem hiszem.

604

Mielőtt kezet öblít a Rajna kapitánya,
Siegfried úr úgy cselekszik, ahogy a helyzet kívánja.
Emlékezteti Gunthert, hogy neki mit is ígért,
amikor Islandra hajóztak Brünhildért.

605

Így szólt: „Jusson eszedbe, arra adtál kezét,
hogy: ha Brünhilda úrnőt elnyered és viszed,
a húgodat én kapom meg. Mit ér az esküd: lássam!
Kiálltam sok veszedelmet ebben az utazásban!”

606

Szólt a király: „Jogos szó az emlékeztető.
Kezemet esküre emeltem: nem leszek hitszegő!
Ügyedben megsegítek, ha nem bukom belé.”
Kriemhildnek üzennek: járuljon a király elé.

607

Szép udvarhölgyeivel jön Kriemhild a terembe.
Giselher a lépcsőn leugrik, és fordul vele szembe:
„Ezeket a lányokat mind küldd vissza hamar!
Beszélni a király úr csak a húgoddal akar!”

608

Kriemhildet odavitték, ahol ült a király.
Álltak a nagyteremben lovagok, sokféle táj
szülőttei: őket arra kérték, hogy maradjanak állva.
Brünhild úrnő odalépett az asztalhoz, a király oldalára.

609

Így szólt Gunther király úr: „Húgom, te gyönyörű,
váltsd be, amire szavamat adtam: jóságod mély gyökerű!
Egy lovagnak ígértelek, és ha leszel a felesége,
úgy akararatomat nagy hűséggel viszed végbe!”

610

Így felelt a nemes szűz: „Bátyám, aki vagy nekem,
nem kell könnyörognöd, én úgyis azt teszem,
amit nekem parancsolsz. Így az beteljesül.
Annak leszek felesége, akit kijelölsz férjemül.”

611

Szerető tekintetétől Siegfried elpirul.
Szolgálatára készen, Kriemhild elé vonul.
Gunther szólítja őket a belső körbe lépni.
Kriemhildtől kérdi, kell-e férjül neki ez a férfi.

612

Lányos zavarában a szép szűz hallgatott,
de Siegfriednek az is már nagy örömet adott,

hogy tagadó feleletre nem nyílik a szája.
Mindjárt el is jegyezte Német-Alföld nemes királya.

613

Minthogy a nő a férfit, és a férfi akarta a nőt,
készen állt a gyönyörű lány a jelenlevők előtt
Siegfriedet átölelni, karjaiba omolva.
A hős ezt követően Kriemhildet megcsókolta.

614

Kettévált a lovagság. Ez pedig úgy esett,
hogy az asztalfővel szemben Siegfried foglalt helyet,
és ott ült mellette Kriemhild. Sok ember szolgálta őket:
látták Siegfried szolgálatában a Nibelung-földről érkezőket.

615

Helyet foglalt a király úr és Brünhild, a hajadon.
Ő Kriemhildre tekintett, aki a túloldalon
ült, Siegfriedhez simulva. Brünhild sírva fakadt.
Forró könnyei patakja fényes arcán leszaladt.

616

„Úrnőm, édesem” – így szól az ország királya –,
„fénylő két szemed, ugyan már, mitől borult homályba?
Öröme van okod csak! Hiszen úrnője vagy
hazáimnak, váraimnak, és hódol neked kicsi, nagy!”

617

„Okom sírásra van csak” – felelt a szép hajadon. –
„A húgodat, aki ott ül, sajnálom szívszakadón.
Ott ül, és mi lett belőle? A szolgád felesége!
Keservesen meg kell siratnom, hogy ilyen csúfság lett a része!”

618

Szól erre Gunther király úr: „Orcád könnyben ne ázzon!
Majd máskor ezt a dolgot neked elmagyarázom,
hogy Siegfriednek miért is adtam a húgomat.
Lényeg, hogy ezzel a lovaggal tölthet szép napokat.”

619

Szól Brünhild: „Fáj a szívem érte! Szép és jól van nevelve!
Itt hagynálak magadra, ha tudnám, hova-merre!
Nem is fogok addig együtt hálni veled,
míg azt, hogy Kriemhild miért lett Siegfriedé, be nem ismered!”

620

Szól a nemes király úr: „Megmondom, nem titok!
Neki is várai vannak és területe, sok.
Biztosra veheted, hogy ő is, mint én, egy nagy király.
Ezért hagyom: Kriemhild szeresse, nekem ez csöppet se fáj!”

621

Mondhat a király akármit, Brünhildben forr a harag.
Feláll az asztaloktól a sok jó lovag.
Kelnek olyan viadalra, hogy csak úgy cseng-bong a vár.
A vendégek a ház urának vannak terhére már.

622

Úgy vélte: jobb mulatság a szép nővel lefeküdni.
Titokban azt remélte, míg szíve kezd nagyokat ütni,
hogy osztályrésze lesz majd a hölgytől nagy élvezet.
Epekedőn és enyelgően Brünhild szemébe nézeget.

623

A hősoket arra kérték: a tusának vessenek véget,
mert most viszi a király úr ágyba a feleséget.
A lépcső előtt Kriemhild és Brünhild találkozott.
Bennük egymás iránt még gyűlölet nem lakozott.

624

De már jött is az udvar, pillanatig se késett.
A büszke kamarások tartották a mécsset.
Kettévált a lovagság, a két király emberei.
Látták, hogy sok jó levante Siegfriedet követi.

625

A két úr odamegy most, ahol fekhelye van.
Igyekszik mind a kettő, vágytól buzgalmasan,
elnyerni hölgye szerelmét. Mindkettő erre tört.
Siegfried élvezi mármost a legédesebb gyönyört.

626

Amikor Kriemhildet Siegfried a karjai közt lelte,
a szép fiatal lányt olyan gyöngéden ölelte,
hogy a testük, a lelkük összekapcsolódik.
Nem adná ezt az egy nőt, ha ezer másik is adódik.

627

Nem is mondom tovább, hogy ők ketten mit csinálnak.
Inkább halljatok hírt arról, miképpen hálnak

Brünhild és Gunther, a Rajna merésze.
Más nőkkal ágyba bújva több örömben volt része.

628

A kíséret, ha nő, ha férfi, elhordta magát.
Gyorsan bezárják a lakrész ajtaját.
Gunter azt hiszi: mindjárt öleli a gyönyörű testet,
de téved. Hosszú sora lesz még, amíg ez megeshet.

629

Áttetsző fátyolingben az ágyhoz vonul a hölgy.
Gondolja a vitéz úr: „Ami csak vágyat betölt,
az most ezen az ágyon élém tárulva fekszik.”
Brünhild, elvégre szép nő, a királynak bizonyára tetszik.

630

A király saját kezűleg eltakarta a fényt.
A bátor harcos fölkereste fekhelyén a drága lényt,
és lefeküdt oda mellé. Nagy volt az öröme.
A kíváncsú nőt ölelte két keze.

631

Játszana szerelmi játszmát, a nászt élvezve ki,
ha ezt a nemes úrnő megengedné neki.
De a nő haragos volt. Gunther bosszankodott:
ahol kedvességet keres, csak gyűlöletet lel ott.

632

„Amit akarsz, király úr, mondj le róla!
Nem lesz belőle semmi!” – Brünhild így szóla. –
„Addig szűz maradok, míg titkodat föl nem feded.
Ezt jól jegyezd meg!” Már a lovag is érez ekkor gyűlöletet.

633

Próbálta leteperni, az inget róla letépte.
Van egy öve a lánynak, most nyúl a kezével érte,
a csípőjét övezte, hosszú, erős szalag.
Ettől a nemes királyra nagy szenvedés szakad.

634

Brünhild a király keze-lábát megköti összecsavarva.
Fellógatja őt így egy kampósszögön a falra.
Amiért nem hagyta aludni, megtagadta tőle szerelmét.
De hiszen amilyen erős nő, meg is ölhetné őkelmét!

635

Most könyörgőre fogja, bár imént azt hitte, parancsol:
„Méltóságos királynő, oldozz ki a gubancból!
Szép úrnő, soha többé nem foglak leteperni,
és hidd el, hogy nem szeretnék többé hozzád közel heverni!”

636

De a nő vele nem törődött: végre jól alhatik.
Gunther lóg a szögre akasztva, mígnem hajnalodik,
és az ablakon besütő nap jelzi, hogy elmúlt az éj.
Ha Guntherben valaha volt is erő, az most igen csekély.

637

Szólt a gyönyörű lány: „Királyom, Gunther úr, valld be szépen:
ha így látnának a kamarások, nem volna-e szégyen,
megkötözve egy nő kezétől, ha a kötés ki nem bomolna?”
Felelte a vitéz hős: „Az neked károdra volna,

638

és ártana az én hírnevemnek!” – szólt szabadulni vágyva. –
„Nagylelkűségedre kérlek, eressz vissza az ágyba.
Ha szerelmem iránt ilyen nagy benned az utálat,
úgy kezem soha többé nem érinti ruhádat!”

639

Hát kioldozta Brünhild. Most, hogy kiszabadult,
ismét a felesége mellé az ágyba bújt.
Olyan távol feküdt, hogy Brünhilda szép ruhája
nem maradt keze ügyében. Ez volt a nőnek is a vágya.

640

Már jöttek is a szolgák, nekik új ruhákat hoztak.
A nász-reggelen aznap nagy számban sorakoztak.
De mindez hiába, Gunther rosszkedvű volt, pedig
az ország uralkodója: fején korona ékeskedik.

641

Ahogy szokás volt, és ahogyan helyes,
Gunther és Brünhild haladékat nem keres:
a székesegyházba mennek, ahol mise folyik.
Siegfried is megjelent ott. A nép vadul tolakodik.

642

Készen állt a királyi pompa összes kelléke,
megvolt a koronájuk és négyük öltözéke.

*Aldásban részesülnek. Ennek is vége van:
ott állnak mind a négyen koronájuk alatt boldogan.*

643

*Történt hatszáz, ha nem több ifjú lovag avatása,
a királyok tiszteletére: mindenkinek tudomása
legyen erről! A burgund nép ujjong az örömtől.
Az ifjú felavatottak lánzsanyele csörömpöl.*

644

*Ott ülnek az ablakokban a lányok, a szépek.
Látják, amint tükröződnek a pajzsokon a fények.
Különválnak a király most a kíséretétől.
Azok vidámak, ő gyötörve bánattól és epétől.*

645

*Nem mérhetem össze az ő kedvét Siegfriedével.
Utóbbi sejtí már, hogy baj eshetett az éjjel.
Odamegy a királyhoz. Kérdezzet, faggatóz:
„Jártál-e sikerrel? Mondd el, ne titkolózz!”*

646

*„Szégyen és gyalázat a részem!” – így vendégének a gazda. –
„Az eleven gonosz ördög van a házámba fogadva!
Amikor ölelni akartam, összekötözött.
Egy szögre lógatott fel ég és föld között!”*

647

*Ott lógtam végig az éjjel, hajnalig, keservesen.
Csak akkor oldozott ki. Addig aludt kényelmesen.
Mindez köztiünk maradjon! Bizalmas szigorúan!”
Felelte a dalia Siegfried: „Ezt hallom szomorúan.*

648

*Mindezt én rendbehoznám, ha te jóváhagyod.
Úgy intézem a dolgot, hogy ma éjjel őt megkapod,
és tőled a szerelmét ő többé meg nem tagadja.”
E szavaktól máris enyhül Gunther kínjainak a nagyja.*

[C 657]

*[„Csak nézz a két kezemre: milyen dagadtak az erek!
Úgy megszorította, mintha volnék apró gyerek.
A körmeim alól, nézd, kiserkent a vér.
Azt hittem, hogy az éjjel az életem véget ér.”]*

649

Szólta Siegfried úr: „Lehetsz még kárpótolva kéjjel.
Nem egyformaképpen boldogultunk az éjjel.
Szívemben Kriemhild, a húgod magamnak sem hagy helyet.
Brünhild úrnőt ma éjjel magadévá kell, hogy tegyed!”

650

Hozzáfűzte: „A hálósobádba megyek ma este.
Rajtam lesz a ködsüveg, amelytől az embernek nem látszik a teste,
hogy ravasz cselemet észre ne vegye senki.
De előbb a kamarásaidnak kell szállásukra menni.

651

Az apródok kezében tartott gyertyát kioltom:
ebből fog kitűnni közeli voltom.
Szolgálatodra állok, hogy a nőt legyűrjem,
és tiéd legyen ma éjjel, vagy a halált eltűrjem.”

652

„Jó lesz, annyi korlátozással” – szölt erre a király –,
hogy a hitvesemmel semmiképpen se hálj.
Am ettől eltekintve, szabad kézzel cselekszel.
Ha megöled is a rettenetes nőt, a büntetéstől megmenekszel.”

653

„Így legyen!” – felelte Siegfried. – „Becsületemre mondom,
nem teszem őt magamévá. Nincs más nőre gondom,
csak húgodra, aki több nekem, mint bármiféle nő.
Hitt a király az érvnek, amellyel Siegfried hozakodott elő.

654

A sok lovagi torna öröm és bosszúság.
Tilalom alá kerülnek csörömpölések, tusák.
Szólítják a nagyterembe a hölgyeket.
Útjukból a kamarások félretolják a népet, ha lehet.

655

Paripától és vitéztől az udvar kiürül.
A két úrnő oldalára egy-egy püspök kerül.
A hölgyeket a két királyhoz az asztal mellé vezetik.
Őket a nagyterembe kiváló férfiak követik.

656

A király, ahogy ott ül, jókedvvel csupa jót vár.
Amit ígért neki Siegfried, az esze csak azon jár.

Úgy telik ez az egy nap, mintha évnék kellene telni.
Folyton csak arra gondol: milyen lesz az úrnőt ölelni?

657

Alig bírta kivárni, hogy asztalbontás legyen.
A szép Brünhilda megy már egyenesen,
és Kriemhilda szintúgy, ki-ki a lakrésze felé.
Hej, de sok jó lovag lép a két király elé!

658

Siegfried nagyúr még jókedvűen ül
a felesége mellett. Boldog, felhőtlenül.
A férfikezet simogatja a hófehér női kéz.
Aztán – hogy mikor, a nő se tudja – Siegfriednek nyoma vész.

659

Imént még játszott a kezével, de mintha köddé oszlott volna szét!
Kérdezi a királynő a kíséretét:
„Hová lett a király úr? Szemével ki követte?
Szörnyű csoda! Ki lehetett az, aki a kezemből kivette?”

660

De többet Kriemhilda nem szól. Siegfried meg odamegy,
ahol gyertyával a kezében áll kamarás, nem egy.
Oltogatja a gyertyát az apródok kezében.
Hogy Siegfried ott van, ebből Gunther már látja szépen.

661

Tudta, Siegfried mihez kezd. Erélyesen kiküldi
az összes hölgyet és lányt. Mihelyt a lakrész ürült ki,
a király saját kezével bezárta az ajtót.
Két erős reteszvast gyorsan a závarba hajtott.

662

Az ágyfüggöny mögé már el is rejti a mécses.
Tusakodni kezd most erejéhez képest
Siegfried, a nagy hős, valamint a szép hajadon.
Ez Gunthernek öröm volt és gyötrelmes nagyon.

663

Siegfried odabújik a szűzhöz, és megfogdosná.
Ő így szól: „Hagyd abba, Gunther, ha kedved van is hozzá,
különben meggyötörlek, mint a múlt éjszaka!”
Siegfriednek később okozott bajt Brünhild erőszaka.

664

Nem ad ki hangot magából, egy árva szót se szól.
Gunther nem látja őket, mégis tudhatja jól,
hogy gyöngédségek közöttük legkevésbé sem esnek.
Ahogy együtt vannak az ágyban, mondható keservesnek.

665

Siegfried úgy cselekszik, mintha ő volna Gunther, a hatalmas.
Karjai közé szorítja a szép lányt, aki nem jutalmaz:
Siegfriedet az ágyból kidobja, az egy közeli padra huppan,
és egy zsámolyhoz csapódva, nagyot a feje koppan.

666

De máris felugrik a nagyerejű férfi.
Most másképpen igyekszik a szűzhöz hozzáférti,
hogy az magát megadja. De ő keményen emel rá kezét.
Nem hiszem, hogy valaha is volt nő, aki ilyen jól védekezett.

667

Nem nyugszik a férfi. Nekiugrik a szűzlány:
„Ne merészed összetépni fehér hálóingemet, te hitvány!
Goromba tahó vagy! De ezt most megkeserülöd!
Megtanítlak a jó modorra!” A szűz rátarti szerfölött.

668

Karja közé préselte a bátor daliát. Az neki fájt.
Össze akarta kötözni, mint múltkor a királyt,
hogy végre nyugalma lehessen az ágyon.
Amiért elszakadt az inge, dühöng, bosszúra vágyón.

669

Mit használ, hogy Siegfriedben oly nagy az elszántság, az erő?
Nem bír ellenfelével: a szűz lesz a nyerő!
Vonszolta a férfit magával. Még jó, hogy meg nem ölte!
A fal és egy láda közé őt begyömöszölte.

670

„Basszus!” – gondolja a férfi. – „Ha most életemet vesztem
egy szűzlány kezétől, nem lesz nő többet egy sem,
aki férjeurának engedelmeskedik,
ahogy van szokásban régtől fogva pedig!”

671

A király hallotta mindezt. Veszélyben a jóbarát!
Siegfried iszonyú dühös volt. Szégyellte magát.

Nekirugaszkodik ismét nagy erővel és szenvedéllyel,
hogy Brünhildának nekirontson, dacolva a veszéllyel.

672

Tűkön ült a király, míg Siegfried a lányon erőt vett.
Az úgy megszorította Siegfried kezét, hogy a vér kiserkedt
a körme alól. A hősnék ez már sok volt a jóból.
A lánytól kicsikarja, bár az még sehogy se hódol,

673

hogy lemondjon arról, amit eddig remélt.
A király hallotta mindezt, bár Siegfried nem beszélt.
Úgy odacsapta a lányt az ágyra, hogy az felsikoltott.
Siegfried ereje belé nagy fájdalmat oltott.

674

Oldalra nyúlt az ágyban, ahol volt az övszalagja,
hogy a férfit megkötözze. De Siegfried haragja
úgy nehezül rá, hogy a csontja recseg-ropog. Azt hiszi, vége.
Ezzel a küzdelem eldőlt. Most már tényleg Gunther felesége.

675

Így szólt: „Nemes király úr, hagyd meg az életemet!
Jóvá fogom tenni, hidd el, ami fájdalmat okoztam neked.
Dicső gerjedelmet már hajlandó vagyok tűrni.
Tapasztaltam a bőrömon, hogy képes vagy egy nőt legyűrni.”

676

Mint aki vetkőzni készül, Siegfried oldalra lép,
miközben hever az ágyon a legyőzött lány, a szép.
Volt Brünhilda ujján egy aranygyűrű: Siegfried leszedte,
de ezt a nemes királynő észre se vette.

677

És elszedte a lány szalagját, amely remek öv.
Mi volt az oka ennek? Önhittség, amely lelkébe döf?
Később a feleségének adta: veszélyes játék a tűzzel!
Végre Gunther király úr lefeküldhet a szűzzel.

678

Gyengéden nyúl hozzá, amint az tapasztalt férfi szokása.
Brünhildnek most már ez ellen semmi kifogása.
Belehatol a férfi. Ó kissé belesápad.
Hej, a hitvesi szerelemtől régi nagy ereje bágyad.

679

Már nem volt erősebb, mint a többi nő.
A király számára a teste sok gyönyört engedő.
Ha ellenkezne is még, mit érne vele?
Ilyen hatást gyakorolt rá Gunther férjfiereje.

680

Milyen odaadóan feküdt a király alatt,
annak kedvét betöltve, míg hajnal nem hasadt!
Siegfried úr mindeközben kisurrant észrevétlenül.
Egy bizonyos gyönyörű nő a jöttének nagyon örül.

681

Faggatta Kriemhild, de hiába: a kérdések elől kitért.
Később aztán odaadta – akkor is ugyan miért? –,
amikor már a koronáját Siegfried földjén hordta az asszony,
az ajándékát. Ilyesmit inkább sohanapjára halasszon!

682

Reggel a házigazda kedve derűs, vidám,
nem úgy, mint az előző napon. Örültek ám
a vendég urak mind, akik az országba gyültek,
hívatra a királytól! Most sok kedveskedésben részesültek.

683

A dínomdánom kitarzott tizennégy napon át,
és nem csitította senki a mulatozás zaját.
Mindenkinek jó volt a kedve, mindenki örült.
Ez persze a királynak sok pénzébe került.

684

A király atyafisága (ki volt adva parancsba)
szintúgy kitett magáért, ruhára nézve és aranyra,
paripára és ezüstre: a jöttmenteknek osztogatták.
Akárki kérhetett akármit: ők azonnal megadták.

685

Siegfried, a Német-Alföld hatalmas ura,
a ruhát, amelyet adott volt a lovagjaira,
akik ezren jöttek a Rajna-vidékre, itthagynak: legyen ajándék,
meg a paripák, nyereggel! Úri viselkedés, ez a szándék.

686

Mielőtt ennyi szép adományt mind eltékoztak,
akik haza szerettek volna menni, már szétosztottak.
Vendégekkel sehol sem bántak még kedvesebben.
Gunther, a gavallér mindenkin túltesz ebben.

Jegyzetek

A tizedik kaland az egész mű – és talán az egész középkori német epika – egyik legemlékezetesebb epizódja. A megerőszakolási jelenet a maga brutalitásával borzalmas, és a komikus-groteszk mozzanatok csak még szörnyűbbé teszik. Gunther a nászéjszakát kampósszögre akasztva tölti, a következő éjjel pedig egyszerre van megbénulva a halálfélelemtől és felajzva a közelgő szeretkezéstől, miközben a másik férfi teperi le számára a menyasszonyt. Nincs kimondva, de nyilvánvaló: Brünhild csakis Siegfriedet szereti, hozzá illene, és hozzá volna méltó. Ami egyrészt a Guntherhez fűződő viszonyban, baráti-sógori-vazallusi *hűség*, az másrészt, Brünhildre nézve, a leggyalázatosabb *árulás*: nem elég, hogy Siegfried kíméletlen erőszakkal megtöri a nőt, utána még csak nem is kell neki, átengedi a nála hitványabb, gyűlölettel és undorral visszautasított vetélytársnak. Többször is előfordul, hogy a Szerző nem tudja elrendezni sem a helyszínt, sem az események sorrendjét, és a jelenlevő személyekről sem mindig kapunk pontos felvilágosítást. Nem világos, hol tartózkodnak azok az apródok, akik gyertyáját elfújja a láthatatlanná vált Siegfried. Az sem világos, hogy Kriemhild mellett ülve a vacsoraasztalnál, mikor veszi fel a ködsüveget. Hogy teheti ezt a nyilvánosság előtt feltűnés nélkül? Hol zajlanak azok a lovagi játékok, amelyekről cseng-bong a vár? És még sorolhatnám. Mindezek a bizonytalanságok nem rontják a jelenet hatását, ellenkezőleg, felerősítik a nászünnepegy rémületes és mulatságos kísértetiességét.

576

Sok szép lány: Brünhild izlandi udvarhölgyei. Később a Szerző nem választja külön az izlandi és a burgundi hölgyeket.

581

Csoportos harci játék, „buhurt”: fegyver nélkül vívták. A vitézek a pajzsukkal igyekeztek kilöki egymást a nyeregéből. Ellentéte a „tjost”, a párviadal. A „buhurt” szót a szerző általános értelemben is használja, jelenthet bármiféle játékos (nem háborús) viaskodást.

582

pajzsdomb, „buckel”: öblös pajzsokat használtak. A pajzs öble mérőeszközként is szolgált, főleg harc közben zsákmányolt kincsekhez.

584

párta, „schapel”: eredetileg virágkoszorú volt, később a hajadonok félhold alakú fejdíszé. Ellentéte a férjes asszonyok által viselt zárt fejdísz, a „gebende”.

585

meghajlás: Brünhild hajol meg, a köszönet jeleként.

589

nem hamisítják hazug szépítőszerek, „da deheiner slahte truge”: ezt a mondatot a Szerző ízléskritikájának tekinthetjük.

591

sátor és (...) szárnyék, „zelt” és „hütte”: a sátrakban tolongott az udvar, a szárnyékokban az előkelő nők tartózkodtak, kevesedmagukkal.

593

Pajzs-összecsapásos párviadal, „tjost durch schilt”: a lovagi játék különösen barátságos változata.

599

elszakadt: a lovagok egymás mellett ügettek, és közben kézzel vagy fegyverrel bele-bele-kaptak egymás öltözékébe.

600

tágas barakk, „witez gadem”: ideiglenes faépület, az ünnepséghez emelték.

601

koronát visel: Brünhild vagy izlandi királynőként viseli a koronát, vagy már sor került a worms-i koronázási szertartásra.

602

kútfő: a Szerző ismeretlen vagy fiktív forrásmunkára, illetve szóbeli közlésre hivatkozik.

606

ha nem bukom belé, „so ich aller beste kan“: Gunther csak akkor adhatja férjhez a húgát, ha a lány is úgy akarja.

607

küldd vissza: a nagyteremben zajló ünnepélyes jogi aktusnál csak Kriemhild és az anyakirályné, Ute, valamint Brünhild lehet jelen.

608

odalépett az asztalhoz: megbotránkoztató szabályszegés. Brünhildnek joga van jelen lenni az aktusnál, de nem a király mellett, hanem távolabb.

610

azt teszem, amit nekem parancsolsz: Kriemhild bizonyára tudja, hogy a bátyja Siegfriednek ígérte.

611

a belső kör, „rinc“: a tanúként jelen levő lovagok köre.

kell-e férjül: ez a tulajdonképpeni házasságkötés. Egyházi esküvőről nem esik szó, csupán a nászéjszakát követő miséről.

612

Lányos zavarában, „In magtlichen zühten“: minél inkább tetszett a kérő, annál kevésbé illet a lánynak ezt kimutatnia.

613

megcsókolta: a nyilvánosság előtti csók a házasság érvénybe lépését jelenti.

614

az asztalfővel szemben, „an das gegengesindele“: a királyéval egyenrangú díszhely. Brünhild azt hiszi (vagy úgy tesz, mintha elhinné), hogy Siegfried a hűbéresek egyike, és felháborítja, hogy ilyen kitüntetésben részesül a férfi.

látták Siegfried szolgálatában a Nibelung-földről jövőket: Brünhild látja ezt, és rájön, hogy Gunther hazudott, amikor azt állította, hogy a nibelungiak az ő kísérete.

615

hajadon, „meit“: a Szerző a szóválasztással is utal rá, hogy még nem került sor a nászéjszakára.

618

Majd máskor: Gunther megpróbálja – mai szóhasználattal – elsumákolni a rá nézve kínos titkot.

624

Siegfriedet követi: vagyis Siegfried kísérete nem kisebb Guntherénél.

630

eltakarta, „begonde bergen“: a gyertyát vagy mécsest nem fújták el, mert nehéz lett volna újra meggyújtani, hanem betolták a vastag posztóból készült ágyfüggöny mögé.

640

rosszkedvű volt: Gunthernek hivatalos személyként a nyilvánosság előtt nem volna szabad rosszkedvet mutatnia.

641

a székesegyházba mennek: a nászéjszaka után került sor a házasság egyházi megszentelésére.
Siegfried is megjelent: nyilván Kriemhilddel együtt.

642

boldogan: a koronás fő hivatalos boldogsága nem zárja ki Gunther privát boldogtalanságát.

643

hatszáz: irreálisan magas szám, az ünnep fényét akarja vele érzékeltetni a Szerző.

csörömpöl: újabb harci játékok kezdődnek.

C657

A párbeszéd akkor teljes és értelemszerű, ha beiktatjuk a donaueschingeni („C”) kéziratból az itt olvasható versszakot.

651

apród, „kint”: sem az nem világos, hogy az apródok a kamarások közé tartoznak-e, sem az, hogy hol töltik az éjszakát: a királyi lakrész valamelyik külső helyiségében vagy máshol.

652

Ha megölnöd: jellemző Gunther aljasságára, hogy felesége megölését előre jóváhagyja, viszont abban az esetben, ha Brünhild életben marad, ragaszkodik hozzá, és garanciát követel rá, hogy ő vehesse el a szüzességét.

657

sok jó lovag: mindegyiktől külön-külön el kell búcsúzni, és ez késlelteti Gunther nyugovóra térését.

658

Aztán: Kriemhild az előző strófában már elment a hálószobájába, most mégis tanúja lesz az asztal mellett Siegfried eltűnésének.

661

hölggy és lány: Brünhild kísérete.

670

Basszus, „Ouwe”: szó szerint „ó, jaj”, de Siegfried nem jajveszékél, hanem szitkozódik. Nem világos, hogy ezt a strófát mennyire gondolta komolyan a Szerző. Úgy sejtem, van benne némi ironia.

677

önhittség, „hofer muot”: a gyűrű elvételével Siegfried azt fejezi ki, hogy Brünhild igazából őhozzá tartozik, az övszalag pedig azt jelenti, hogy valójában ő vette el a szüzességét.

681

ajándék: Siegfried Xantenben fogja átadni Kriemhildnek a gyűrűt és az övet. Ennek végzetes következménye lesz.

684

atyafiság: a rokonok bőkezűsége növeli a király tekintélyét. Ezzel száll versenybe Siegfried, amikor lovagjait adakozásra kényszeríti.

686

akik haza szerettek volna menni: az adakozás kárvallottjai, a nibelungi vitézek, akiket Siegfried megfosztott a díszruhájuktól és a lovuktól.

(Fordította és a magyarázatokat írta: Márton László)

Balázs Géza

„Őrizzetek szent angyalok”

Az őrangyal a nyelvben és a folklórban

Számos folklórműfajban, így különösen az archaikus népi imádságokban, de a nyelvben is megőrződtek, megőrződtek középkori, esetleg talán annál is régebbi mágikus-vallásos, hieratikus (hagyomány által szabályozott) megnyilatkozások. Magam a „nyelvben kódolt hagyomány” terminust használom rá. Ezek egy része beletartozhat a Jung nyomán „kollektív tudatalattinak” nevezett jelenségbe: vagyis létezik olyan tudás, amely bennünk van, de nem föltétlenül tudjuk előhívni, viszont bizonyos esetekben, kontextusokban és „maradványokban” (reliktumokban) mégis előbukkannak. Ha pedig ezt egyesek nem fogadják el, akkor ott van még a Polányi Mihály által bevezetett „hallgatólagos tudás”, vagyis olyan ismeret, amely bennünk van, de nem tudjuk vagy nem szoktuk verbalizálni.

A folklórban és nyelvben (kollektív tudatalattiban, hallgatólagos tudásban) nyomai vannak egy igen gazdag – bibliai alapú, de Biblián kívüli, népi motívumokkal bővített – angyalkultusznak. Hankiss Elemér civilizációtörténeti összefoglalójában Mircea Eliadét idézi ezzel kapcsolatban: „A zsidó-keresztény hagyományban az angyalok szellemi lények, illetve entitások voltak, akik a szent és a profán szférája között, a transzcendencia világa és az idő s tér, az ok s okozatiság profán világa között közvetítettek. Távoli leszármazottai voltak hajdani jóindulatú szellemeknek, a politeisztikus vallások isteneinek, a görögök jóindulatú démonainak, a zoroasztrizmus halhatatlanjainak, és távoli rokonai voltak a hindu avatároknak és a buddhista bódhiszivatváknak.” (Eliade, 1987, idézi: Hankiss 2014: 62.)

Az Ótestamentum két főangyalt nevez meg, Mikáélt és Gábrielt. A másik két főangyalar, Rafáelre és Uriéltre az apokrif ótestamentumi iratokban és hagyományokban van utalás. Hankiss így folytatja: a „zoroasztrizmus¹ hatására a judaizmuson belül is egyre inkább kifejlődött az angelológia, illetve demonológia, vagyis a jó és a gonosz szellemek tudománya... A laodiceai zsinat (343–381.) még elítélte az angyalok imádatát mint bálványimádat. Szent Ambrus (339–397.) és Szent Ágoston (354–430.) azonban már méltatták azt a fontos szerepet, amelyet az angyalok Isten hírnökeként játszottak az emberiség életében. És végül is 787-ben a II. nikai zsinat formálisan is szentesítette az angyalok tiszteletét, illetve imádatát.” (Hankiss 2014: 64.) Davidson szerint (1967: 8.) „(a)z angyalok különböző feladatok és kötelezettségek sokaságát látták el. Mindenekelőtt Istent szolgálták... De sokan szolgálták az embert is mint őrzőangyalok, tanácsadók, vezetők, bírák, tolmácsok, szakácsok, vigasztalók, házasságkötők és sírásók...” (idézi: Hankiss 2014: 65.) Az angyalkultusz antropológiai alapokon áll. Kialakulását és működését az alapérzelmek közé sorolt, civilizációs hajtóerőt jelentő félelemmel magyarázza Hankiss Elemér (2014: 67.): „Az embereknek szükségük volt a bizton-

1 Zarathusztra által Kr. e. I. évezredben alapított vallás tanai.

ságra: megteremtették hát vagy felfedezték az angyalok világát, amely azután védőszféraként vette körül őket egy idegen világban.”

A ránk maradt szövegek tanúsága szerint az angyalkultusz a középkorban egy összefüggő mágikus-vallásos világtérképezés része lehetett. Európában a reformáció, a karteziánizmus, a pozitív tudományosság által elindított demitologizációs folyamat háttérbe szorította a mágikus-vallásos világtérképezést. Mivel az embert alapérzelmei folyamatosan mozgatják, érthető, hogy az azokhoz kapcsolódó szokások valamilyen formában újra jelentkeznek. Azonban napjainkban egyfajta visszatérés figyelhető meg a misztikumhoz, ennek naív formái az interneten is megtalálhatók.

Pszichoanalitikus megközelítésben az angyalkultuszt a felettes Én-nel is lehetne azonosítani, a szabályozó-reguláló Én-nel, az Én jobbik felével. Az angyalkultusz a legtöbb kultúrában fölfedezhető. Ezért tekinthető a kollektív tudatalatti részének (annak egyféle bizonyítéka), és felbukkan a hagyományos és a modern (mai) folklórban. Manapság az internet is tele van „angyaltudománnyal”. A folklórban kivált a következő műfajokban találkozunk vele: szokásköltészet, (archaikus) népi imádságok, ráolvasások, látomásirodalom, álomelbeszélés. De a (népi) frazeológiában is szép számmal szerepel. Tánccs Vilmos (2008: 269–270.) népi angyaltanról tesz említést, s azt állítja, hogy egy egységes népi angyaltan (angeológia) rekonstruálható. Az angyal szó etimológiája: a görög angelosz ('követ, küldönc') szóra megy vissza. A magyarba latin jövevényszóként érkezett, a 13. századtól adatható. A moldvai csángó folklórban létező angyalkultuszt Tánccs Vilmos (2008) részletesen bemutatja. A csángó angyalkultusz főbb jellemzői: az angyal természetes helye az oltáron van (ahol segítkezik a misét celebráló szenteknek), az angyal örök tulajdonsága az éneklés és a zenélés (az égi mise kapcsán), az angyalok ismerik a szférák zenéjét, a harangszó az angyalok zenéjére emlékeztet, a harangzúgásban az angyalok vannak jelen, az angyalok áthidalják az Isten és az emberek közötti űrt, az angyalok mennyei seregekbe szerveződnek (minden angyalnak hierarchikus helye van; külön helye van az őrzőangyaloknak), az angyalok általában rejtőzködnek; az őrzőangyal mindig az ember mellett van (csak extrém helyzetekben jelenik meg), négy angyal tartja a földet, keleten van Krisztus trónja (kelet felől jönnek az angyalok), az angyaloknak nincsen testük és nemük, az őrzőangyal megsiratja az embert, az ima elmulasztásakor az őrzőangyal szomorú (ezért hozzájuk kell imádkozni minden este). Az ember őrzőangyaláról még további népi hiedelmek: szerető szent angyal (az angyal Isten szeretetét ~ lelkének átadását képviseli), az őrzőangyal az emberi én jobbik fele, az ártatlan gyermek maga is angyal – hét esztendeig („Ha a kisgyermek kacag álmában, akkor játszik az őrzőangyalával”), az angyal pedagógiai szerepét hallgatással tölti be, az őrzőangyal protektor (a gondjaira bízott lélek védelmezője), láthatatlan, az angyal lélekhözó (a lélek szállítója), az angyal kalauz (mutatja az utat az üdvösség felé), az őrzőangyal a haldokló fejénél foglal helyet (a fej a lélek lakóhelye), az őrzőangyal harcol az ördöggel, az angyalok egy könyvbe írják az ember bűneit és jó cselekedeteit; ha a patronálás sikeres volt, az általa védelmezett lélek üdvözülni, maga az angyal is jutalmat kap az Úristentől. Az őrzőangyal az álomban megjelenhet: „Ha fecskével álmodsz, azt mondják, az az őrzőangyalod, mert a fecske szent.” (Pusztina, Tánccs 2008: 293.)

Angyalkultusz az archaikus népi imádságokban – összevetve egyes frazémákkal

Az archaikus népi imádságokban előforduló őrangyal, őrzőangyal képét – moldvai csángó példák alapján, példás tanulmányában – következőképpen jellemzi Tánccs Vilmos (2008):

(1) Istentől származik, emberhez tartozik.

- (2) Világosít, tanít.
- (3) Vezérel, támogat, jóra igazgat, üdvözülésre vezet.
- (4) Megvéd a rossztól.

Tánczos Vilmos (2008) példája nyomán megvizsgáltam az angyalszereplőket Erdélyi Zsuzsanna (1976) archaikus népi imagyűjteményében. Abban is csak a gyűjtő által „kevert tudatformájú-funkciójú” pogány-keresztény szövegeket tekintettem át, pontosan 62 szöveget (Erdélyi 1976: 95–261.). Az archaikus népi imák mellett megvizsgáltam az állandósult szókapcsolatokban (frazémákban, azaz közmondásokban és szólásokban) megjelenő angyalokat is. Ez esetben a forrás O. Nagy Gábor (1982) és Bárdosi Vilmos (2003) szólás-gyűjteménye (szólástára) volt.

(1) Az angyal megnevezése (terminusa): angyal (Erdélyi 1976: 186.)², főangyalka (Erdélyi 1976: 169.), (jelzővel) őrzőangyal (Erdélyi 1976: 212.), a későbbiekben ebből alakult ki: őrangyal.

(2) Az angyalok hangja, zengése (ének, trombita, harsona): „*Halld fülem, halld angyalok zengését / Mert eljött az óra, / Hivat az Úr Jézus lelki mennyegzőre*” (Kakasd, Erdélyi 1976: 159.), „*Kis angyalkák énekelnek*” (Eger, Erdélyi 1976: 251.), frazéma alakjában: Kövér, mint a trombitás angyal = pufók arcú (O. Nagy 1982: 45.)

(3) Angyalszárny, „szárnyas angyal”: „*De nem madarak, / Szárnyas angyalkák*” (Alsó-Bodok, Erdélyi 1976: 251.), frazéma alakjában: Angyal repül (el) a ház fölött (O. Nagy 1982: 45.), Angyal repül (száll) (el) a ház fölött (fölöttünk v. a szobában v. a szobán keresztül); földre szállt angyal (Bárdosi 2003: 631.). Ez a frazéma úgynevezett helyzetmondat, régi hiedelemből fakadhat: akkor mondják, ha véletlenül mindenki egyszerre hallgat el a társaságban.

(4) Az angyalok hierarchiája: főangyal. Cédrusfa: „*Azon ült három főangyalka, / Ki éjjel nappal a hársfát (hárfát) tartotta. / Egyik volt Gábriel, / A másik Ráfáel. / A harmadik Szent Mihály főangyal*” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169.). A frazémák között nem találtam az angyalok hierarchiájára utalókat.

(5) Az angyal fő tulajdonsága (funkciója) az őrzés, az ember őrzése: „*Ördög engem meg ne csapjon, / Őrizzetek szent angyalok*” (Dobri, Erdélyi 1976: 207.). Frazéma alakjában: Az angyalok párnát vetettek alá = akkor mondják, ha úgy esik le a gyerek, hogy nem történik semmi baja (O. Nagy 1982: 45.)

(6) Az angyalok őrködése szakaszokra oszlik; szakaszos őrködés, „*Gábriel őrködik fölöttem hajnalig, / Az Úrangyala imáig. / Ráfáel főangyal estelig, / Az esti imámig. / Szent Mihály főangyal őrködik halálom órájáig*” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169.), „*Őriz angyal éjtéligen / Boldogságos Szűz Mária virrattig / Krisztus Jézus mind éltig*” (Eger, Erdélyi 1976: 247.).

(7) Az angyali őrzés és álom összekapcsolása: „*őriz angyal / Nehéz álom meg ne nyomjon*” (Tapsony, Erdélyi 1976: 238.)

(8) Három őrzőangyal hármas feladattal: a) Az angyal: őriz-vigyáz-vár: „*Fejem felett három angyal / Egyik őriz, másik vigyáz, / A harmadik szegén bűnös lelkem várja*” (Bükkszenterzsébet, Erdélyi 1976: 186.); b) Az angyal: őriz-biztat-vár: „*Három angyal velem vagyok, / Egyik őriz, másik biztat, / Harmadik lölkömet várja*” (Zalaszántó, Erdélyi 1976: 234.), c) Az angyal: tanít-őriz-visz: „*Egyik tanít, másik őriz, / Harmagyk viszi az én bűnös lelkemet az áldott mennycsörgőbe*” (Zsére, Erdélyi 1976: 240.)

(9) Négy őrzőangyal (a paradicsomkert és a ház négy szöglete): „*Az ajtómba négy szép őrző angyal van, / Őrizzetek szent angyalok*” (Csörnyeföld, Erdélyi 1976: 212.), „*Házamnak négy szögletibe négy őrző angyal*” (Búcsúszentlászló, Erdélyi 1976: 228.), „*Kertye, kertye, paradicsomkertye, / Négy szögletibe négy angyal*” (Jászberény, Erdélyi 1976: 249.), „*Ebbe*

2 A számok Erdélyi 1976. könyv oldalszámaira utalnak.

a házba négy szög van, / Mind a négybe angyal van, / Közepibe Jézus Krisztus, / Mária az ablakba" (Alsó-Bodok, Erdélyi 1976: 257.)

Már az eddigiekben is megfigyelhetők voltak „számos” angyalok, a következőkben ezt rendszerezem. Az archaikus népi imákban az angyalok száma lehet 1 (ez nem tekinthető mitikus számnak), és lehet 3, 4, 5, 50, 100 és 1000.

Az angyalok száma 3: „Azon ült három főangyalka” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169), „Fejem felett három angyal” (Bükkszenterzsébet, Erdélyi 1976: 186.).

Az angyalok száma 4: „Az ajtómba négy szép őrző angyal van” (Csörnyeföld, Erdélyi 1976: 212.).

Az angyalok száma 5: „Öt angyallal” (Dobri, Erdélyi 1976: 207.).

Az angyalok száma 50: „Ötven angyallal / Szent Benedek szentelje meg a szívemet” (Kadarkút, Erdélyi 1976: 242.).

Az angyalok száma 100: „Száz angyal, tizenkét tanítvány mondja” (Pötréte, Erdélyi 1976: 225.).

Az angyalok száma 1000: „Körülöttem ezer angyalt” (Kakasd, Erdélyi 1976: 160.), „Ezernyi angyalokkal” (Somogyiad, Erdélyi 1976: 214.).

Angyalkultusz az állandósult szókapcsolatokban

Az állandósult szókapcsolatokban (frazémákban, főleg közmondásokban és szólásokban, gyakran helyzetmondat formájában) is szerepelnek az angyalok.

(1) Közlekedő angyal: Akkor még az angyalok a földön jártak = valamikor nagyon régen (O. Nagy 1982: 44.).

(2) Csönd, elhallgatás: Angyal repül (el) a ház fölött = akkor mondják, ha véletlenül mindenki egyszerre hallgat el a társaságban (O. Nagy 1982: 45.), változata: Angyal múlték fölöttünk (O. Nagy 1982: 45.).³

(3) Alvó gyerek álmában megjelenő angyal: Látja az angyalkáját = csecsemő, kisgyermek álmában mosolyog (O. Nagy 1982: 45.), Az angyalát látja (szőrös bocsorban) = gyermek álmában vagy felnőtt anélkül, hogy tudná az ember, miért mosolyog vagy elneveti magát (O. Nagy 1982: 45.).

(4) Az angyal és a boldogság: (Boldog) mintha az angyalát látná = sugárzik róla a boldogság (O. Nagy 1982: 45.).

(5) Óhaj megfogalmazása az angyallal kapcsolatban: Angyal szóljon belőled! = óhajtás kifejezése, bárcsak igazad lenne, úgy történne, ahogy mondod (Bárdosi 2003: 13.).

(6) Köszönet, dicséret: Angyal vagy! Maga egy angyal! = köszönet vagy dicséret kifejezése (Bárdosi 2003: 13.), Angyal vagy = (gyermekre mondva) (hétéves korig a gyermek ártatlan). A szólás azt foglalja magában, hogy a gyermek még ártatlan, nem felel a tetteiért (Tánczos 2008: 283–284.).

Az angyalkultusz továbbélése

A mindennapi nyelvhasználatban gyakran szerepelnek angyalok efféle frazémákban: földreszállt angyal, angyalok serege (hada), égi angyal, bukott angyal, Úr angyala (ima), angyali üdvözllet, halál angyala.

3 Érdekes, hogy ezt a helyzetmondatként funkcionáló szólást ma már kevesen ismerik. Egy nagy létszámú egyetemi előadáson hallgatóim közül senki sem tudta értelmezni (2017).

Az irodalomban is feltűnnek az angyalok. Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényében megjelenik egy segítő szellem, akit őrangyalnak is nevezhetnénk. Ez a javulás céljából földre küldött „szellem” állatalakokat ölt: első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd metamorfózisai felölelik az állatvilágot: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (Bátor nevű) kutya; de lidérc, tűz és csillag is lesz egy-egy időre, s végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekekbe, Jégtörő Mátyásba, és annak óvó lelke lesz... Az állatalakba költözött szellem mintegy végigjárja a teremtmények láncolatát: előbb rovar, később madár, majd emlős. A főszereplőket segítő szellem képe sok tekintetben a kereszténység „őrangyálára” emlékeztet. A regény végén megszületik a gyermek, (Jégtörő) Mátyás. Ekkor a kis szellem befejezi konkrét küldetését, szétszítja magát a jóakarató emberek között, s jó lélekként (örzőangyalként?) beköltözik Jégtörő Mátyásba, szolgálni az új ember boldogulását. Az őrzőangyal motívuma (és megnevezése is) már a Jégtörő Mátyás regény legelején felbukkan: „én is olyan lehettem, mint az őrzőangyal, aki öröködik ugyan, de segíteni nem tud” (Tamási 1980: 54.). A regény folytatásában (*Ragyog egy csillag*) gyakorlatilag őrangyalként szolgál, időlegesen az apába is költözik, s megvédi a háborúban (Balázs 2015).

Az őrangyal föl bukkan a modern folklórban: „*Ne vezess gyorsabban, mint ahogy az őrangyalod repülni tud*” (Egyfajta tréfás autófelirat, forrás: Peters 2018: 66.). Egy adat szerint az amerikai felnőtt lakosság 13%-a látott angyalt, illetve érezte angyal jelenlétét. Az angyalélmények ma Magyarországon is meglehetősen gyakoriak (Hankiss 2014: 67.).

Összefoglalás

Az angyalkultusz antropológiai alapokon áll. Kialakulását és működését az alapérzelmek közé sorolt, civilizációs hajtóerőt jelentő félelemmel magyarázhatjuk. „*Az embereknek szükségük volt a biztonságára: megteremtették hát, vagy felfedezték az angyalok világát, amely azután védőszféraként vette körül őket egy idegen világban.*” (Hankiss 2014: 67.) A magyar folklórban följegyzett archaikus népi imák legrégebbi rétegének angyala a következő tulajdonságokkal bír: van angyali hierarchia: fő és egyéb angyal; az angyal zenél (zeng, énekel); szárnyal; őriz: szakaszosan (felváltva); őrizi az álmot; hármass feladatot végez: őriz-vigyáz-vár, őriz-biztat-vár, tanít-őriz-visz; strázsál (négy őrzőangyal). Az angyalok száma lehet: 1, 3, 4, 5, 50, 100, 1000. A magyar frazeológia angyala: közlekedik ég és föld között; némaságot eredményez (pontosabban: az emberi beszéd elnémulása jelzi jelenlétét); álomban jelenik meg; boldogságot hoz; óhajt beteljesít. Az őrangyal felbukkan a mai folklórban (interneten, szólásokban, feliratokban). Napjainkban is sok ember hisz az angyalokban, s állítja, hogy van őrzőangyala.

Irodalom:

Balázs Géza 2015. *Láthatatlan harc a testekben*. Tamási Áron: Jégtörő Mátyás. Irodalmi Magazin, III. évf. 2015/4. 52–55.

Bárdosi Vilmos főszerkesztő, 2003. *Magyar szólástár*. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. Tinta, Budapest

Davidson, Gustav 1967. *A Dictionary of Angels. Including the Fallen Angels*. The Free Press, New York

Eliade, Mircea 1987 (1957) *A szent és a profán*. Ford.: Berényi Gábor. Európa, Budapest

Erdélyi Zsuzsanna 1976. *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. Archaikus népi imádságok. Magvető, Budapest

Tamási Áron 1980. *Jégtörő Mátyás*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (Olcsó Könyvtár)

Tánczos Vilmos 2008. *Angyalkultusz a moldvai csángó folklórban* 269–298. In: Jakab Albert Zsolt, Keszeg Vilmos, Szabó Á. Töhötöm szerk.: *Kultúrakutatások és értelmezések*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

Hankiss Elemér 2014. *Az emberi kaland*. Egy civilizációtörténet vázlata. Helikon, Budapest

O. Nagy Gábor 1982. *Magyar szólások és közmondások*. 3. kiadás. Gondolat, Budapest

Peters, Veronika 2018. *Két bőröndbe belefér*. Kolostoréveim – részlet. Irodalmi Jelen (2018. febr.), XVIII. évf. 196. szám: 59–70.

Beke József

„Fénylik mint nap, sajog mint arany”

1

E kis idézet két megállapítása közül a második ma már értelmetlennek tűnik. De régi nyelvünkben bizonyára értették, mert egy valahai ismeretlen költő alkotásában így találta Arany János, s a *sajog* igének ez a ma már elavult, 'ragyog, csillog, fénylik' jelentése annyira megtetszett neki, hogy műveiben kétszer is ebben az értelemben használta. S ha így használta, bizonyára oka is volt rá. Vajon mi vezethette tollát, amikor a *sajog* szavunknak ezt a régen elfelejtett értelmét feléleszteni kívánta? A válasz kiderül a költő egyik leveléből.

Tudjuk, hogy amikor a költő egyik legnagyobb balladáját, a *Tetemre hívást* elkészülte után hamarosan egyik barátja, Szász Károly a Kisfaludy Társaság ülésén felolvasta, a jelen lévő költők és irodalmi szakemberek között azonnal vita alakult ki a szöveg egy-egy kifejezését illetően. Ezen a remekművön a kor olyan elméi folytattak vitát, mint Greguss Ágost és Lehr Albert. Hát még a költői nyelv magasabb régióiban kevésbé járatos olvasók mennyi kérdőjelet tehettek ennek a nagyszerű balladának homályos részei, egyes szavai mellé!

Az egyik vidéki úrhölgy, aki szavalás céljából alaposan meg akarta érteni a *Budapesti Szemlé*ben frissen megjelent verset, vette is a bátorságot, és levélben érdeklődött Arany Jánosnál a balladában előforduló némely kifejezés helyes értelmezéséről. A költő válaszeleveléből tudjuk, hogy az illető hölgy sajtóhibának vélte például ebben a sorban az első szót: „*Állata őrzeni négy alabárdost*”. A költő udvarias válaszában így világosította föl az érdeklődőt: „*Állat régiesen épen azt teszi mint állít (mint fogat, befogat) s nem sajtó-hiba.*” (Arany korában ez elég lehetett, ám hogy ma is teljesen világos legyen: az *állata* múlt idejű alak: *állított*.) Aztán még hozzátette költői felfogásának, ars poeticájának egyik fontos alapelvét: „*A régies tárgyat régies nyelv emelni szokta.*”

2

Ennek megfelelően Arany a múltban gyökerező, történeti témájú műveiben általában arra törekszik, hogy a régi világ hangulatát a múltbeli nyelv kifejezéseivel is érzékeltesse, vagyis tudatosan archaizál. Ez a módszer voltaképpen azt jelenti, hogy lényegesnek tartja a téma és a megfogalmazás, a történelmi tárgy és a múlt nyelvi világának kifejezésmódja közötti művészi harmónia megteremtését alkotásaiban.

Arany a történeti tárgyú műveikhez nemcsak eseményeket, személyeket keresett a régi magyar történelem lapjain, hanem szavakat, kifejezéseket is, amelyek szinte hitelesítik az eseményeket és a személyeket, ezáltal mintegy megszólaltatja a múltat.

Természetes tehát, hogy például a hun-magyar mondavilágba kalauzoló műveinek egyik kiváló darabjában, a *Buda halálában* bőségesen alkalmaz olyan szavakat, amelyek a magyar nyelvi múlthoz tartoztak, s megértésükhöz ma már értelmező magyarázat szükséges. A költő ilyenkor gondos jegyzetben tájékoztatja olvasóit: „*Joh, vagy jonhó. Régi szó,*

jelent a nemesebb belrészeket. Arany J.” (I. ének); illetve: „A szekér juha is hihetően joha volt, belrésze. Arany J.” (VII. ének). (Ez a „jonh” kifejezés megjelenik már az *Ómagyar Mária-siralom* címen ismert legelső magyar verses nyelvemlékünk szövegében is.) Jellemző, hogy a *Buda halálához* a költő több mint negyven hasonló magyarzó jegyzetet csatolt.

Erdeklődésének ugyanilyen bizonyítéka az alábbi jegyzet is, amelyben szintén egy magyar nyelvemlékre támaszkodik: „*Régi pogány-magyar nő-nevet alig-alig talál az ember. Én a Várad Regestrum¹ magyar jelentésű neveiben véltem ilyesek nyomára akadni, hol Gyöngy, Gyönyörű stb. fordulnak elő mint nőnév. Így lőn szerkesztve a Gyöngyvér, mely annyi, mint gyöngy-testvér. Arany J.*” (III. ének)

Hogy Arany közismert alapos fölkészültségéhez hozzátartozott a régi magyar nyelv iránti érdeklődés, annak ugyancsak konkrét bizonyítéka a következő adat is. A nagykőrösi tanársága után fennmaradt saját kezű iskolai iratai között találunk egy jegyzéket², amelyet a gimnázium igazgatóságához 1854. november 26-án nyújtott be azokról a könyvekről, „mellyeket alulírt mint szakához tartozókat, a helybeli iskolai könyvtár részére, mindenek előtt meghozatni ajánl”. Ennek 2. pontja így szól: „*Régi Magyar Nyelvemlékek. Kiadja a Magyar Tudós Társaság I., II., III. kötet és a nem sokára megjelenendő IV. kötet.*”

3

A fentiek jól mutatják a költő jártasságát a régi nyelv területén, így természetes tehát, hogy ismer és korfestésként fel is használ olyan szavakat, amelyek elavultak, a köznyelvben nem használatosak, esetleg jelentésük meg is változott. Amikor ezeket verses műveibe beépíti, lehet olyan szándéka is, hogy megmenti őket a végleges elmúlástól. Így történhetett ez a *sajog* ige esetében is: Arany két verses műve is megőrzi azt, hogy ez az ige nemcsak kellemetlen érzést, hanem szépséget, fényességet, csillogást is kifejezett valaha. Nézzük a két példát, s kiderül, vajon mikor és honnan tudta meg a szónak ezt a régi, elavult értelmét.

Közismert, hogy Arany János a Toldi-trilógia három egysége közül először az elsőt (*Toldi*), majd a harmadikat (*Toldi estéje*) írta meg, de a középső rész, a *Toldi szerelme* csak jóval később, halála előtt jelent meg, bár megírásához többször is hozzáfogott. Azt is tudjuk, hogy többek között már Petőfi is levélben³ így biztatta a középső rész megírására: „*ha már a fejét és lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen*”. Arany nagykőrösi tanárkodása idején két változatába is belefogott a Toldi Miklós életének „derekát” tárgyaló műnek, ezeket az irodalomtörténet *Daliás idők I* és *Daliás idők II* néven tartja számon, s ezek szolgáltak alapul a végső formát csak jóval később elért *Toldi szerelmének*.

A *Daliás idők* második kidolgozásának egyik helyén, amikor az egész mű fontos kulcsjelenete zajlik – ugyanis Toldi itt bajvívó öltözetet cserél barátjával, s így annak javára szerzi meg Piroska kezét –, ekkor festi így a költő a lovagok díszes öltözetét:

*Ott acélüng habzik lovon és gazdáján,
Ott páncél dagad a bajnok szíve-táján,
Zárt sisakon nagy toll bokrosan imbolyog,
Drágakő csillámlik, arany ezüst sajog;*

1 *Várad-i jegyzőkönyv*. Becses 13. századi nyelvemlék, amely főleg korabeli neveket tartalmaz.

2 Arany-kéziratok. *Achivum Musei de János Arany Nominati*, Nagykőrös, 1986, 27.

3 Idézi: Törös László: *Arany János Nagykőrösön*, Nagykőrös, 1978, 185.

Arany ezeket a sorokat a kézirat kezdetén lévő évszám szerint 1854-ben írta, ez év júniusában Tompa Mihálynak írott levelében is céloz erre: „*Reményem van a nyári szünetben valami nagyobbat állíthatni elő...*” Tehát ekkor már tudta, hogy a *sajog* ige nemcsak egyfajta kellemetlen érzést, hanem valaminek a fényességét, csillogását is kifejezheti.

Ezt az archaizáló nyelvi lehetőséget később egy másik történeti tárgyú művében, a *Buda halála* XI. énekében szintén fölhasználja, amikor Buda király udvarának élénkségét, gazdagságát, fényét így érzékelteti:

*Buda paripái, új elevenséggel,
Most összenyerítnek gyakori vendéggel;
Udvara sok füstjén megvődül az éhes;
Sűrög ami sűrű, sajog* ami fényes. (77. versszak)*

Az előző idézetnél nem, de itt Arany a megcsillagozott szóhoz jegyzetet is fűz: „*Ragyog. Régiesen. (»Sajog mint arany«) Arany J.*” Amint látjuk, itt nemcsak a régi jelentését adja meg a szónak: ‚ragyog‘, hanem zárójelben még három szót is odaír, és az idézőjel arra mutat, hogy e három szócska valamely műből származik. Mindez jól olvasható a *Buda halála* című alkotásnak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratából készült hasonmás kiadás⁴ *Jegyzetek* című részének 38. lapján, a nyomtatott részben pedig a 126. oldalon. (Egyébként ugyanígy látható ez a MTA Kézirattárában lévő kézirat⁵ is.)

4

A magyarázatokkal ellátott eddigi kiadásokban azonban nem találjuk nyomát annak, honnan való ez az idézőjelbe tett három kis szó: „*Sajog mint arany*”, de világos, hogy a költő mintegy bizonyítékul írta oda: valahol ezt így találta.

Úgy látszik, eddig a magyarázóknak nem tűnt föl, hogy ez a háromszónyi idézet nem másból való, mint a nevezetes *Szent László-énekből*, amely igen becses XVI. század eleji nyelvemlékünk. A nagy királyunkat dicsőítő verset a kézírásos *Peer-kódex* őrizte meg, ennek teljes szövege nyomtatásban a XIX. század második felében megjelent *Régi Magyar Kódexek* című könyvben⁶ található. Az idézet három szava ott korabeli írásmóddal, betű szerint így áll: *salyog minth aran’*.

Arany János azonban nem a kódexnek e teljes kiadásából ismerte az idézetet, már csak azért sem, mert ennek megjelenése előtt már tíz évvel előbb, 1863. május 6-án fejezte be a *Buda halála* kéziratát, és főntebb már láttuk, hogy még ennél is jóval előbb ismerte már és föl is használta a *sajog* szó elavult ‚fénylik, ragyog‘ jelentését.

De érdemes itt megállni, és egy pillantást vetni Arany Jánosnak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratára, illetve annak főntebb említett hasonmás kiadására. Ott a megfelelő helyen meglepő dolgot láthatunk: a verssor így olvasható: „*Sűrög ami sűrű, ragyog a mi fényes*”. Vagyis a ma használatos kifejezést írta először, később azonban a *ragyog* szót áthúzta, és a lapszélre javításul odaírta: *sajog*. A kézirat legvégén pedig ott találjuk a költőnek a *Buda halálához* készített, előbb már említett jegyzeteit, többek között a *joh*, a *jonhó*, a *ketten*; a *Gyöngyvér* szavakhoz, köztük ezt is pontosan így: *Sajog. Ragyog*.

4 Arany János: *Buda halála*, Keresztury Dezső utószavával, Helikon Kiadó, Budapest, 1988. (A mű nyomtatott betűs részében azt olvashatjuk, hogy itt „végleges” szöveg található. Ám sajnálatosan továbbviszi, sőt szaporítja az egyéb kiadásokban is meglévő sajtóhibákat: „sajog ami édes”! 147.)

5 Az adatot Tóth Gábor könyvtáros úrnak ezúton is köszönöm.

6 *Régi Magyar Kódexek*, Budapest, 1874, a MTA Nyelvtudományi Bizottságának kiadása, 96.

Régiesen. („*Sajog mint arany*”). Ha alaposan megvizsgáljuk a kéziratot, feltűnik, hogy a jegyzetek más, kissé vastagabb tollal készültek, nyilván utólag. Ha pedig visszalapozunk a versbeli *ragyog* szó áthúzásához, ott is ezt a vastagabb tollvonást látjuk, és természetesen a lapszélen lévő *sajog* szó is ugyanezt a vastagabb írásmódot mutatja. Tehát valószínű, hogy a költőnek a szöveg véglegesítésekor, amikor a jegyzeteket készítette, akkor jutott eszébe az évtizeddel előbb már alkalmazott *sajog–ragyog* jelentéskapcsolódás. Alátámasztja ezt az a tény is, hogy a *Buda halálát* a költő szinte „rohammunkában”, szokatlanul gyorsan alkotta meg, ugyanakkor pedig igen sok benne az utólagos javítás. Keresztury Dezső, a hasonmás kiadás gondozója a könyv Utószavában így fogalmaz: „A Buda halála *fogalmazványán nyüzsög a változtatás...*”⁷

5

Kérdés marad még az, hogy ha nem a *Peer-kódexből*, akkor honnan ismerhette Arany a *Szent László-ének* szövegét.

A válasz nagy valószínűséggel ez: Toldy Ferenc összefoglaló irodalomtörténeti könyvéből.⁸ Ugyanis azt bizonyosan tudjuk, hogy Toldy Ferenc úttörő műve, a magyar irodalomtörténet-írásnak ez az első nagy teljesítménye Aranynek nagykőrösi tanár korában nélkülözhetetlen forrása volt. Sőt nemcsak magának, hanem diákjainak is. Bizonyítja ezt egy olyan levél⁹, amelyet 1858. február 24-én írt Lévay Józsefnek, Miskolcon élő költőbarátjának. Ebben tanítási módszereiről tájékoztatja Lévayt, beszámol a használt segédeszközöiről, s itt említi „Toldy irodalomtörténetét”, itt olvasható ez a fél mondat is, amely a diákokra vonatkozik: „...örömebb adom kezükbe Toldy Példatárát”.

S valóban – amint a Katona József Megyei Könyvtár példányában is látható – Toldy Ferenc említett könyvének II. kötetében találjuk a Példatár című részt. Ebben a szerző régi-régi irodalmi szemelvényeket is közöl, köztük a *Peer-kódexből* az *Ének Szent László királyról* című verset is. Toldy a vers jegyzetében tudatja itt, hogy a kódexnek „mostanság holléte nem tudatik”, ezért nem az eredeti, régies írásmódban közli a verset, hanem a saját régebben kiadott¹⁰ „költészeti kézikönyvéből” így:

*Te dicsekedel királyi székedben,
Képed' feltették a' magos kőszálra,
Fénylik mint nap, salyog mint arany;
Nem elégszik senki tereád nézni.*

Toldy két megjegyzést fűz ehhez az idézethez. Az egyik a *sajog*hoz csak ennyi: „Ragyog”. Íme tehát Toldy Ferenc – akit a magyar irodalomtörténet-írás atyjának szoktak nevezni (egyébként orvos is volt: az ő nevét viseli ma a ceglédi kórház) – fejtette meg a versszöveg elavult szavának itteni értelmét, s jegyzetével hívta fel a figyelmet (minden bizonnyal Aranyét is) a szó régies értelmére. Érdeemes itt megjegyezni, hogy nagy szófejtő szótárunk¹¹ ezt a '*csillog, fénylik*' jelentést tartja a *sajog* ige eredeti értelmének, erre vannak régi nyelvi adatok, a legelső éppen az, amely a *Szent László-ének*ből való; a *sajog* szónak mai '*bizsergően fáj*' értelmére csak sokkal későbbi példákat ismer a nyelvtudomány.

7 i. m. 143.

8 Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*, Budapest, 1851.

9 Arany János *leveleskönyve*, vál., szerk., Sáfrán Györgyi, Budapest, 1982, Gondolat Kiadó, 426.

10 Toldy Ferenc: *Handbuch der ungarischen Poesie* I. 4.

11 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.*, Bp., 1967–1976. Akadémiai Kiadó III. 473.

Toldy Ferenc másik megjegyzése is tanulságos: „Itt azon érc szobra érintetik a nagy királynak, melyről az I. kötet 128. lapján emlékeztünk.” Ezen a lapon Toldy a régi magyar képzőművészet összefoglalásában olyan nevezetes épületeket és szobrokat sorol fel, amelyek a török kor pusztításának estek áldozatul, és köztük van „sz. László nagyszerű lovag szobra (1390), mely ércben és aranyozva szinte [= szintén] Váradon pompázott, míg 1660. [-ban] említett társai sorsában osztozott”.

Ma talán nem árt még két megjegyzést hozzátenni a fenti versidézethez. 1./ Az idézet elején a „képed” úgy értendő, hogy régi nyelvünkben ez *szobrot* is jelentett. 2./ Az utolsó sor mai értelme: Senki nem tud téged eléggé csodálni.

Szent Lászlónak e híres szobrát más versben is őrzi irodalmunk: a legelső név szerint ismert magyar (bár latinul verselő) költőnk, Janus Pannonius 1458-ban még látta, emlegeti is a *Búcsú Váradtól* címen ismert művében, s téli utazásához a szent király oltalmát kéri.

Sajnos mi már ezt az aranyozott szobrot nem csodálhatjuk.

Szent Lászlót és Arany Jánost igen.

P. Szabó Ernő

Bábuk, kristályszerkezetek

Deim Pál művészetéről

Családi fénykép a 21. századból – éppen negyvenhat éve annak, hogy Deim Pál (1932–2016) megfestette ezt a kisméretű kompozíciót. Olyan ovális keretbe helyezte a művet, amely régi korok ízlését, hangulatait idézi, s a kis méret ellenére is erőteljes, ha úgy tetszik, monumentális hatású kompozícióval valóban sikerült elérnie, hogy a jelen művészi gesztusainak, a teremtő képzelet erejének köszönhetően a jövő, az ember és az őt körülvevő teret egységbe fogó, a létezésnek, cselekvésnek, az emberi méltóságnak méltó kereteket adó jövő fogalmazódjon meg a kompozícióban. A szó legnemesebb értelmében vett emberi állapot. Kevés festőnek adatik meg a tehetség, a lehetőség: Deim művészetében a művészet egyetemes értékei ötvöződnek olyan tradíciókkal, amelyek a szentendrei művészet olyan, egymástól egyébként sokban különböző alkotóinak munkásságát jellemezték, mint Barcsay, Vajda Lajos és Gadányi Jenő: az első erőt sugárzó, az időt őrző figurái, a második drámaisága, s a harmadik szemlélődő szelídsége. Mindez azonban természetesen csak az alapot jelentette, a lényegét maga Deim Pál rakta rá. Azt a művészi-szellemi konstrukciót, amelynek, ahogyan munkásságának talán legjobb ismerője, Németh Lajos fogalmazott, „*lényege az egyértelműség, a tiszta képletben való gondolkodás*”, aminek következtében Deim „*művészete a kristályok szerkezeti logikáját idézi*”. A szentendrei konstruktív törekvések, a kortárs magyar művészet meghatározó jelentőségű alkotójaként tartjuk számon – ugyanakkor a szellemi, etikai értékek olyan megtettesítőjeként, aki hitt abban, hogy a mű, a művészet nem önmagáért való, s abban, hogy amennyire nem létezhet egy-egy közösség a művészet nélkül, annyira légiures térben mozog az alkotó, ha lemond közönségéről.

Mindez, ismétlem, benne van a már említett kis képben, amely persze távolról sem tartozik a legjelentősebbek közé Deim Pál pályáján, de jelzi, hogy művészete szorosan benne gyökerezik a tradíciókban, a kulturális környezetben, s hogy minden korszakában meg is újította, új, egyéni értékekkel gyarapította a hagyományokat. Szülővárosa, Szentendre éppen olyan sokat adott számára az itt évszázadokkal korábban letelepedett szerbség által létrehozott szellemi-tárgyi értékekkel, a pravoszláv egyházi motívumokkal, mint a korábban itt élt alkotók, a régi művésztelepen élt festők műveivel. Ahogyan maga fogalmazta: „*Itt születtem, s hiszek a provincia erejében. Hiszem, hogy erős provincializmus-érzet nélkül nehéz jó művészetet csinálni. A francia vagy az új amerikai festészet is azért lett jó, mert önmagukból termelték ki. Itt Szentendrén volt egy európai szellemű festőiskola. Tehát a provinciális kötődés majdhogynem európai kötődés is. Ha Barcsayhoz, Gadányihoz, Vajdához kapcsolódom, az már egy tágabb rendszerhez is köt...*”

P. Szabó Ernő szerkesztőségünknek küldött utolsó írása.

Egyszerre kötődött a makro- és a mikrokörnyezethez, az egyetemes, a magyar kultúrához és a városban született, különleges ízű, zamatú értékekhez. Műtermében a könyvespolcon Lyka Károly, Kassák Lajos, Bibó István kötetei sorakoztak egymás mellett, a kis zártkertben faragott fák, kövek, valahonnan a Bükkös-patak környékéről. Közöttük kisméretű malomkő állt, amely mintha csak a családi tradíciókat jelképezte volna: Deim Pál ősei 1804-től vízimolnárok voltak Szentendrén. Nagypja volt az utolsó molnár a családban, a Bükkös-patak vízimalmi annak idején éppen az új gőzmalom megjelenésekor fejezték be munkájukat. Deim Pál azonban gyermekként mondhatni a patakpart minden egyes simára csiszolt követ megismerte, igazi nagy családban, ahogyan mondogatta, ideális játszótéren nőtt föl. Innen van talán, hogy nemcsak a város művészeti életét, műemlékeit illető kérdésekben mondta el véleményét mindig is, de a természeti értékek sorsa, jövője is foglalkoztatta. Ha erdész, természetvédelmi szakember lett volna belőle, alighanem akkor is sikeres évtizedeket tudhatna maga mögött. Valóban: miért éppen festő lett, és hogyan lett azzá? Minek köszönhető, hogy a főiskolára csak 26 évesen vették fel?

„Rajzolni szerettem már iskolás koromban is – emlékezett egy interjúmban. – A gimnáziumban Bánáti-Sverák József volt a rajztanárom, ő beszélt rá, hogy próbáljam meg a főiskolát. Azután, mire fölvettek, eltelt nyolc év, és a negyedik alkalom hozta meg a sikert. Rossz volt a káderlapom az ifjúsági szervezetnél. Édesapám tisztviselő volt, főszámvevő a városházán, később pedig ő volt az, aki Szentendrén az első bankot beindította. Gyerekkori társam volt az, aki rossz jellemzést adott rólam, nyilván éppen azért, mert nem léptem be a szervezetbe.” A pályaválasztás egyébként nem volt könnyű: már csak azért sem, mert, ami általában igen ritkán fordul elő, egyszerre volt jó testnevelésből és rajzból, két, egymást általában kizárónak tartott tárgyból. Bánáti-Sverák azonban megmutatta a rajzait más művészeknek is, Deli Antalnak, Barcsay Jenőnek, s közvetítette az ő biztató véleményüket is – ez döntött.

A legfontosabb vélemény Deim számára szinte mindenkor Barcsay Jenőé volt. Vele több évtizedes barátság fűzte össze, mióta a főiskola utáni években közel került hozzá – úgy emlékezett, Balogh László, szintén szentendrei festőkolléga vitte el hozzá először. A főiskola előtt, bár Barcsay már a két világháború közötti években is gyakran járt Szentendrére, személyesen még nem találkozott.

Mivel jócskán elhúzódott a pályakezdése, mire bejutott a főiskolára, kiállító művész lett, a szentendrei tárlatokon kiakasztottak tőle is egy-egy tájképet. Sötét időszakra estek az indulás évei, a levert forradalom, pontosabban az 1957-es Tavaszi Tárlat után „bekeményített” a művészetpolitika. Diákként szerencsére a művészetpolitika direkt elvárásaiból a főiskola némiképp védelemként szolgáló falai mögött nem sokat lehetett megérezni. Inkább közvetett módon mutatkoztak meg azok a negatív, torzító hatások, amelyeket a korszak a művészekre gyakorolt. Három évig járt például Papp Gyula osztályába, diák-társaival próbáltak megtudni valamit tőle a modern művészetről, hiszen a Bauhausban dolgozott, ő azonban akkoriban saját korai dolgait is kinevette, Klee-ről például igen lekicsinylően nyilatkozott, azt mondta, az egy rajzot ajándékozott neki egyszer, de ő úgy gondolta, hogy még elmenni sem érdemes érte. Dühösen reagált, ha a német expresszionizmusról kérdezték. Később persze, amikor kicsit enyhültek a viszonyok, másként nyilatkozott.

Róla legfeljebb azt mondhatta el Deim Pál, hogy tanította, igazi mesterének egyértelműen Barcsay Jenőt tartotta. Akkoriban már házas ember volt, s otthon többször is szóba került az, hogy legalább azt a két évet ki kell húzni a főiskolán, bármi történjen is, amíg az ő anatómiaóráira jár. Barcsay fix pontot jelentett, s persze nemcsak neki, hanem sok akkor indulónak, tökéletesen fölépítette saját oktatási rendszerét, aki nem sajnálta az energiát, az tökéletesen megismerhette segítségével az anatómiát, megtanulhatta az emberi test ábrázolásának minden fortélyát. Mindenki fölnézett rá, kikezdehetetlen volt, amit jól jelez az,

ami az egyik gólyabalon történt. A diákok torzképeket mutattak be, karikírozták a tanárokat. Amikor az ő neve hangzott el, bevetítettek egy képet az Anatómiából, rövid csend következett, majd hatalmas taps... Barcsay egy dolgot sajnált, hogy osztálya nem lehetett, úgy gondolta, akkor még többet tudna adni a fiataloknak. Persze nem kis kárpótlást jelentett, hogy a következő évtizedekben, egészen haláláig, számos fiatal művész őt kereste meg, neki mutatta meg a műveit, tőle kért tanácsot. Deim Pál fejlődésének másik nagy formálója a Zuglói Kör volt, amelybe 1963–68 között járt, s ahol a hozzá hasonlóan nyitott fiatal művészekhez hasonlóan a kortárs egyetemes művészet, filozófia Magyarországon akkoriban tiltott gyümölcsnek számító dokumentumait tanulmányozták.

Volt egy korszak, amikor erősen hatott Deimre Barcsay művészete. De nem a legkorábbi években. Előbb volt az úgynevezett „rongyos” korszak, Gadányi Jenő hatása, amikor a mű széle felé a kompozíciók szinte szétfoszlottak. Előtte pedig a főiskolai illusztrációk is külön csoportot képviseltek. Feladatként fogott hozzá például Trakl, Poe és mások illusztrálásához. Ezeket a munkákat kicsit talán Kondor hatása is érinti. Ő akkor már nem volt főiskolás, de híre volt, hiszen megváltoztatta a magyar grafikát, szinte mindenkire hatott. Van ezekben az illusztrációkban egy kis szürrealizmus is, talán belejátszott alakulásukba Csernus hatása is, akinek akkoriban jelent meg híres sorozata Cyrano Holdbéli utazásához. Ezek persze inkább technikai „áthallások” voltak, Deim pengével, smirglivel dolgozott bele a rézlemezbe. Ugyanakkor papírra készült sorozatban dolgozta föl a szentendrei motívumokat, házak, ablakok formáit, az utolsó bádogkrisztust, a szentendrei kereskedők jelvényét. *„A végén még talán megkérdezi valaki, hogy hol is van tulajdonképpen ezekben a művekben Deim Pál, de csak megemlítem, mert látszik rajtuk, hogy nemcsak Vajda Lajos, Barcsay hatása érinti ezeken a munkákon, de az akkoriban igen nagy sztárnak számító Ben Nicholson képeinek az erősen geometrikus, kontrasztos világa is – az ő munkáit a svájci Du folyóirat egyik kitűnő összeállításában láttam először reprodukálva”* – kommentálta a Mester akkori műveit.

Az 1968-ban született *Feljegyzések egy kolostorban* sorozat lapjai azonban már tökéletesen letisztult munkák, igazi „Deimek”. Ez a máséval összetéveszthetetlen formanyelv, képi világ azonban nem egy csapásra született meg, hanem a korábbi években fokozatosan alakult ki. Voltak fontos kiállítások, amelyek erőteljesen hatottak rá, ilyen volt például Gadányi Jenő tárlata az Ernst Múzeumban. De ódzkodott attól, hogy valamilyen irányba nagyon „elmenjen”. Nem akart sem geometrikus, sem szürrealista, sem bioromantikus lenni. Kicsit „lebegett”, figyelte, mit lehetne hasznosítani ebből vagy abból, hagyta magát sodorni az élmények útján. Azután, amire tudott rezonálni, azzal foglalkozott alaposabban. Egyszer így fogalmazott: *„érdekel az organikus rendszer is, a kristálytisza geometria is, a Vajda-féle szürrealizmus is”*. Volt benne bizonyos tudatosság, de kerülte a bigottságot. A bábufigura már több korábbi „rongyos” képben is benne volt, sőt némelyik mestere munkáin is megjelent, ha úgy tetszik, beszívargott a tanítvány műveibe is. Gyűjtötte a városban a motívumokat, ajtópántokat, fémdíszeket rajzolt le, szép lassan kezdtek összeállni, összerázódni egységes képpé.

A *„Feljegyzések...”* sorozat a macedóniai Prilepben, egy művésztelepen készült. Nem egyszerűen helyszín volt azonban a kolostor, amelyben dolgozott, hanem maga is meghatározó élményt jelentett. Sziklás hegyek között építették fel az ezeréves kolostort és templomot, egy épületegyüttest, amely a XX. századra magává a megtettesült időtlenségé vált. Megroggyant falak, omladozó vakolat, birkák legeltek a kolostorkertben, az építőanyagot, vagy éppen élelmiszert öszvérek hordták, sem autó, sem vonat nem közlekedett a közelben akkoriban. Két olyan hetet töltött ott Deim Pál, amely időszakban a folyamatos munkát semmi nem akadályozta. Rádiójuk sem volt, s a többi művésztől nyelvi is izolálva volt. Bóklászott a kolostorban, a templomban, rajzolgatott, egy-egy skiccet évti-

zedeken át megőrzött. Volt ott egy szerényen bútorozott szoba is, s ott mindennap elkészített egy lapot tollal, diófapáccal, temperával. Újságpapírra dolgozott, Népszabadságra, szükségből, mert itthon felejtette a rajzpapírt. Különös dolog volt szembesülni a betűk, betűsorok vizuális hatásával, kompozíciót alakító erejével. Nyolc lap született így, a kilencedik már valódi rajzpapírra készült, később azonban azt ki is vette a sorozatból. Két angyal van rajta, onnan ered talán a későbbi „örzök” alakja. Az ott szerzett élmények felszabadító hatással voltak rá, s a korábbi egy-két év törekvéseit elmélyítve kialakította máig jellegzetes stílusát. A szakrális motívumok, konstruktív képalkotó elemek, a sík két dimenziója mögött egyre mélyülő, új művészi-szellemi dimenziókat ígérő tér jelent meg a pályáján mérföldkövet jelentő sorozatban. A sorozat nyolc darabja azonban nemcsak Deim pályája felől tekintve kiemelkedő jelentőségű, de a kortárs magyar művészet egészét illetően is: a sorozat úgy ötvözi a Közép-Kelet európai kulturális örökség, a különböző etnikumok művészeti hagyományai kínálta gazdag motívumanyagot a konstruktív formanyelvvel, hogy a stilizált emberalak, fej, a kereszt, a sírkő motívuma mintegy a lét alapkérdéseire keres választ. Bár 1968-ban a prilepi kolostor látványa, hangulata ihlette a sorozatot, indirekt módon benne foglaltatnak a szentendrei architektúra formái, ritmusai is – ahogyan az éppen ekkoriban megszületett jellegzetes Deim-motívum, a bábu láttán a nézőben fölidéződik minden értelmetlenül elpusztult ember tragédiája, s a korszak egyik legnagyobb történelmi drámája, a levert cseh forradalom is. Deim művészetében az összetett térrendszerben szinte emblematisztikus erővel jelenik meg a bábu, a leegyszerűsített körvonallal ábrázolt emberi figura.

A sorozat megszületése után két jelentős egyéni kiállítása is volt Szentendrén és Budapesten. Mondhatni, akkor vált igazán ismertté, elfogadottá. Az első kiállítást 1969-ben a Ferenczy Múzeumban Petényi Katalin rendezte, ezen a tárlaton a Deim munkásságát jellemző szinte minden alapotívum megjelent: kiállította alugrafika-sorozatot, amelynek előzménye egy építészeti pályázat volt, ahol az a finom gesztusokon alapuló megoldás, amely a prilepi műveket jellemezte, nem érvényesült, így jelentek meg a nudliformák, amelyek később műveinek állandó szereplői lettek. Ott volt a leegyszerűsített bábufigura, a raszterrendszer. Kiállította a Kolostor-sorozatot, a Csend-sorozat több lapját, szentendrei motívumokat. Ott volt a nagyméretű plasztikus kép, az *Ember és ház*, amely ma a Magyar Nemzeti Galéria raktárában van valahol, s ott volt a *Menyasszony ikon* című dombormű is. A körplasztikák akkoriban kezdtek megjelenni, a domborműtől egyenes út vezetett abba az irányba is. Péccsett a kisplasztikai biennálén éppen abban az évben első díjat nyert velük, s kapott rájuk elismerést a budapesti nemzetközi kisplasztikai biennálén is, 1978-ban.

Munkái nemcsak nagy közgyűjteményekbe kerültek be, de a magángyűjteményekbe is. A jelentős gyűjtők érdeklődése a Deim-képek iránt 1974-es nagy múcsarnoki önálló kiállítása hatására élénkült meg. Kiállította ott a fehér plasztikákat, s bemutatta a *Nagy vörös bábut* is, akkor még mint egy szárnyasoltár középső részét. Azután önállósultak a részek, az egyik szárny a Ludwig-gyűjteménybe került. Nem a budapestibe, mert az akkor még nem is létezett, Peter Ludwig egy-két évvel a kiállítás után vette meg. A kortárs magyar művészetnek idehaza akkor sem voltak igazán jó menedzserei: egy alkalommal például népes kísérettel érkezett Deim műtermébe a világhírű gyűjtő, de a festőnek csak az utolsó pillanatban szóltak a szervezők, nem is volt mit mutatnia neki. Akkoriban jelentek meg nála a magyar gyűjtők is. Kolozsváry Ernő mindenekelőtt, azután Vasilescu János és Rácz István, aki sajnos később felszámolta a Deim-részleget, Pogány Zsolt, akinek gyűjteményében kiemelt helyet foglal el a Deim-anyag. Később jött Vass László, Doszpod Béla, s jöttek a múzeumok, s az úgynevezett kétmilliós állami vásárlások, amelyek során közpon-

tilag vásároltak műveket a különböző múzeumokból beérkező igények alapján. Ezek az állami gyűjteményekbe került alkotások azonban ritkán kerültek közönség elé, inkább a raktárakban őrizték őket. Ha utánagondolunk, szentendrei múzeumokban sem látható ma egyetlen Deim-kép sem.

Győrben azonban, éppen Kolozsváry Ernőnek, a város akkori polgármesterének köszönhetően a múzeuminál nagyobb nyilvánosságot kapott egyik alkotása, az 1956-os emlékmű, amely nem megrendelésre készült, hiszen motívumai jóval korábban megszülettek. A mű körül fellángolt vitában egyesek a legszebb 1956-os emlékműnek nevezték, mások dühödten támadták. Az emlékmű felállítása előtt jóval korábban kisplasztikákban jelent meg a Golgota-motívum, s Kolozsváry Ernő úgy gondolta, hogy ez a hősök áldozatvállalását és megváltó halálát is kifejezi. Nem volt könnyű a mű kivitelezése, mert a Képzőművészeti Lektorátus csak pályázat útján volt hajlandó támogatni a felállítását, s a zsűri néhány tagja szinte hisztérikus kirohanásokat intézett a szobor ellen. Hogy milyen fontos témát, vagy inkább gondolatkört jelentett Deim Pál számára a Golgota, azt jól érzékelteti, hogy a motívum, amely már korábban megszületett, a következő évtizedekben, még az ezredforduló utáni években is, számos változatban bukkant fel, kisplasztikaként, de festményként, grafikaként is. A *Golgota másnap* című 2006-os alkotása akár a krisztusi áldozatvállalás és a rendszerváltozás erkölcsi-lelki, s olykor tényleges áldozatai s a dráma hozta megtisztulás közötti párhuzamként is tekinthető. Egy másik művét, a *Minden értelmetlenül meghalt ember emlékére* című plasztikát 1975-ben a Nagyatádi Szoborparkban állították föl, s Győrben, a temetőben, ott, ahol távolban elhunyt szeretteik emlékére gyűjtanak gyertyát a különböző égtájakra tájolt gyűjtőköveken az emberek, 1992-ben elhelyezték *A hazáért meghalt hősök és áldozatok* című kompozícióját is. E művek külön fejezetet indítanak el Deim Pál munkásságában, amely a köztéri művekhez, az azokhoz készült, sajnos több alkalommal meg nem valósított tervekhez kötődnek. Ő volt az, aki elkészítette Németh Lajos és felesége és a Vasilescu család síremlékét, de tervezett, sajnos csak részben kivitelezett murális munkát a kiskörei vízierőműhöz is. Egyik legkorábbi ilyen művét, illetőleg tervét, mert ez sem valósult meg, talán a kiskőrösi tanácsháza díszterme számára készítette 1968-ban Petőfire, illetve az 1848-as forradalomra emlékezve. Egyik legismertebb köztéri munkája, a *Lehajló szobor* 1998 óta Szentendrén látható, sajnos már nem az eredeti helyén és alakjában. A 2002-es gyűjteményes kiállítás alkalmával a MűvészetMalom udvarán kiállított alkotás előbb a város Budapest felőli bejáratához kerül, mintegy üdvözlő szoborként, majd a szomszédos szoborpark egyéb műveivel együtt eltávolították eredeti helyéről, s ma egy meglehetősen szerencsétlen helyen áll a régi művésztelep mögötti park szélén, ráadásul eredeti színezése is megváltozott. Az újraszínezést Deim Pál irányította, és ekkor egyben újra is értelmezte a szobor tartalmát. Korábban *Gólem* címmel szerepelt, a zöld színezés után új címet kapott: *Rügy*.

A nyolcvanas évektől kezdődően díjak, elismerések sora – közöttük az 1985-ös Munkácsy-díj, majd az 1993-as Kossuth-díj – is érzékeltette az életmű fontosságát. Ez az az időszak, amelyben egy interjúban papírra vetették: „Szerencsés, hogy fiatalon olyan életművet sikerült kialakítania, amelyik egységes, és úgy hat, mintha befejezett volna. De én úgy érzem, hogy még hozzá fog tenni ahhoz, amit már kialakított...” Egy 1985-ös interjúban Barcsay Jenő festőművész, generációk mentora és példaképe mondta e sorokat, s valóban, miközben rendszeres időközönként követték egymást nagy kiállításai (1992 Ernst Múzeum, 2002 MűvészetMalom, 2006 Ernst Múzeum, 2012 MűvészetMalom), új, jelentős művek, műcsoportok születtek.

Éppen a nyolcvanas évek közepétől kezdte festeni a művész úgynevezett tantrikus képeit, a szerelem, a szeretet, a megtermékenyülés-megtermékenyítés örök csodája előtt tisztelgő alkotásait. E művek főszereplői ugyancsak a jól ismert bábuk, az egymáshoz

simuló férfi és a nő, a pillanat, amelyet a képek kiragadnak, szinte minden esetben a behatolás, a beteljesülés pillanata. A szerelem szakralitását hirdetik ezek a művek, nem mellékes, hogy egy szeretkező pár jelenik meg 1983-as *Szárnyas oltárának* csukott változatában is. Vannak művei, például a *Nauszika*, amelyeken az ókori mítoszok alakjaiként tűnnek föl szerelmesei, másokon viszont éppenséggel a keresztény ikonográfia alapmotívuma, a kereszt ad háttérrel az emberi lét legmagasztosabb pillanataiként fölfogott, megjelenített szerelmi együttlétnek, amely az üdvözüléshez vezető út utolsó előtti állomásaként, tisztítótűzként is felfogható – de Deim nem lett volna az, aki, ha például egy 1985-ös sorozatban nem mutatja meg a szerelem és a humor szoros kapcsolatát is.

A humor mindig is fontos volt számára, ahogyan ezt egy másik, ugyancsak a nyolcvanas évekhez köthető, jól körülhatárolható csoportja, a képeslapmontázsok együttese mutatja, amely 1993-ban külön kötetben is megjelent. E kollázsok megszületése azokhoz az ünnepi alkalmakhoz kötődik, amikor (legalábbis az internet megjelenése előtti korban) az emberek képeslapokon fejezték ki jókívánságaikat rokonaiknak, barátaiknak, amely feladat családalapítása után Deim Pálra is hárult. Kezdetben az írás nehézségét igyekezett feloldani képi ötletek alkalmazásával, később tudatosan ütköztette a különböző képeslapok és saját munkáinak motívumait, aminek következtében a legváratlanabb, humoros kompozíciók születtek. A legszívesebben régi karácsonyi levelezőlapokkal dolgozott, de kedvelte a politikai tárgyú képeslapokat is, mint például a Lenin életéről készült festmények sorozatát. Ahogyan a mester fogalmazott erről a néhány évig tartó „vicchullámról”, az egymással keveredő, eltérő kompozíciók, illetve „*képrészletek átformálták, olykor értelmezték az eredeti ábrázolást. Az össze nem illő motívumok humorossá tették a lapokat, szatirikussá, és ugyanakkor önironikussá is. S talán éppen ez az egyik legfontosabb jellemzőjük.*”

Újabb fontos műcsoportot jelent Deim Pál munkásságában a *Fa* (korpusz) című sorozat, amely az ezredforduló előtti években indult, és a művész halála előtt néhány évvel fejeződött be. Deim festészetének jól ismert elemei, a bábu, a raszter találkozik ezeken a műveken a természeti formákkal, az öreg, kiszáradóban lévő, lombját, ágait vesztő fák alakjával, amelyeket szentendrei, Bükkös-patak parti sétáin is tanulmányozhatott. Konkrét motívumokon, faformákon túl a természet, s rajta keresztül a kozmikus világ találkozik ezeken a műveken az emberi teremtő erő, a művészet hordozta értékekkel, ilyen értelemben akár összegzésnek is tekinthetőek részben Deim Pál pályafutását, részben Szentendre és vidéke, valamint a művészetek kapcsolatát illetően.

Arra is utal azonban ez a sorozat, hogy Deim Pál életműve nemcsak művekből, kiváló képzőművészeti alkotások sorából áll, hanem abból az élő kapcsolatból is, amely városához, Szentendréhez, az ott élő, vagy máshol dolgozó művészekhez fűzte őt – talán ezért van az, hogy jeles alkalmakkor például a Magyar Írók Szövetségében éppen úgy „odatartozóként” köszöntötték, mint a Magyar Művészeti Akadémián vagy a szentendrei művészek körében. S valóban, nem volt olyan, a kortárs művészet állapotával vagy Szentendre építészetével, jelentős ügyeivel kapcsolatos kérdés, amelyben ne lettek volna kíváncsiak a véleményére, s az itt felnőtt generációk igen sok tagja tekintett rá hasonló módon, ahogyan ő tekintett választott mestereire. „Kérdezzük meg Palitól!” – mondogatták a fiatalok, s ő sosem tiltakozott e „letegezős” forma ellen. Évekig tartó kitartása, kezdeményezései nélkül aligha született volna meg például a MűvészetMalom Szentendrén és számos fontos városképi, műemléki döntés máshogyan alakult volna, mint az ő részvételével. Alighanem a művészkollégákat is másként ismernék nélküle, hiszen számos cikket írt, publikált kortársairól is (írásainak a gyűjteménye *A nagy művészet csendben növekszik* címmel jelent meg halála évében a Napkút Kiadónál). S talán a pályán sem indult volna el annyi fiatal alkotó az ő törődő figyelme nélkül. Ahogyan mestere, ő is rendszeresen ott volt a fiatalok kiállításainak a megnyitóján, a különböző művészeti eseményeken, s támogatta az arra

érdemeseket. Neki köszönheti indulását például Németh Miklós, Lukács Tibor festőművész, atyai barátsággal figyelte, segítette Aknay János festőművész fejlődését. Mindenről tudott, hiszen mindenki őt kereste meg gondjaival, ha másutt nem, akkor a Bükkös-patak melletti „látványpiacon”, szombatonként, ahová vásárolni járt, jártunk, de ahol a művészet, a város közös ügyeiről is szó esett. Egyik létrehozója volt 1980-ban a Szentendrei Grafikai Műhelynek, majd az 1986–2008 között működött Artéria Galériának, egyik legfontosabb kezdeményezője a MűvészetMalom létrehozásának (negyvenkét művész 1991-ben hozott létre e célból alapítványt, a MűvészetMalom 1999-ben nyílt meg, majd a válság éveit követően, 2012-ben nyitották újra).

Művészetével, művészetszervezői, írói tevékenységével sokat tett a szentendrei, a kortárs magyar festészetért, s általában a magyar kultúráért. Pótolhatatlan volt és maradt. Az már más kérdés, hogy számos fontos tanácsát nem fogadták meg a városépítők, -szép(telen)ítők. Egyik nagy csalódása volt, hogy a kezdeményezők által nemzetközi kitekintésű művészeti műhelynek szánt MűvészetMalom mások – a városvezetés? – szűklátókörűsége miatt sosem töltötte be a neki szánt szerepet. Nem vált jelentős közép-európai, a szentendrei művészet értékeit bemutató, azokat másféle értékekkel párhuzamba álló művészeti központtá, hiszen sem a szentendrei teátrummal összevont formájában, sem mostani, a Ferenczy Múzeum részeként működő kiállítóhelyeként sem válhatott azzá. Azoknak, akik ezért felelősek, ismét csak Deim Pál egyik gondolatát ajánlhatjuk figyelmébe: *„Engem az érdekel, ami az egészszel összefügg. Azzal a végtelennel, amit csak sejtünk, de nem tudjuk, hogy mi az. Végeredményben az ember minden tevékenységét – legalábbis a vallás, a hit dolgában – mindig ehhez próbálta kapcsolni. Valahogy belehelyezni a nagy áramkörbe, igazolandó, hogy nemcsak egy porszem, hanem igenis van örökléte, van értelme itt a Földön annak a 60 vagy 70 évnek. Minden eddigi kultúra arra épül föl, hogy ezt megörökítse, hogy ennek emléket állítson. S hogy az embert átsegítse egy-egy műalkotással, vagy lenyűgöző objektummal a földi élet nehézségein, hogy érezze mindig ezt a transzcendens kapcsolatot azzal a valamivel, amit elneveztek Istennek, végtelennek.”*

A. Gergely András

AlterNatívumok

Szakralitás, mítosz, kutakodás, megértés

Kortárs mitizálás, megújult régmúlt

Kevés alkalom adódik a kutató és publikáló intézmények áttekintő bemutatására, értékeik komplexebb felmutatására. Alább kiszemelek egyet, melynek alföldi térségben, hagyományos társadalomvizsgálatban és kortárs kutatások terén is figyelemre érdemes szerepe lett: a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke az elmúlt másfél évtizedben a szakrális néprajzi kutatás irányát kezdte kiválasztott tudásterületként kezelni, s ez idő alatt több mint félszáz kötetet adott ki a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár köteteiként, nem is egyet együttműködésben a vajdasági, délvidéki vagy erdélyi kutatókkal.¹ A Vallási Kultúrakutatás sorozata köré sereglett szerzők törekvése mellett egyre izmosabban terepet nyer a tavaly alakult Modern Mitológiai Kutató Műhely is, amely 2015-ben konferenciát rendezett a kortárs mitológia-konstrukciókról,² s ennek szerkesztett anyagából most jelent meg az a kötet, melyben Jan Assmann kultúraelméleti szaktekintély kultúraelméleti megközelítése dominál: „a mítosz: megalapozó történetté sűrített múlt”. A társadalmi közösségek nemzeti vagy csoportos önképkeresésének velejárója kell legyen tehát, hogy bizonyos jelentéssel ruházza fel a történelem eseményeit, így kínálva értelmet a közösség önismereti és mitikus múltban kollektív értelmet sejdítő igényeinek, önképének, társadalmi identitásának.

A *Már a múlt sem a régi...* – *Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése* című tanulmánykötet Hubbes László Attila és Povedák István szerkesztésében³ pontosan ezt az emlékezet és mitikus történelem viszonyrendszer fogja át, kimutatva (egyúttal bemu-

1 Érdemes jelezni, hogy a kiadványok egy része elérhető letölthető változatban is: <http://www.etnologiaszeged.hu/index.php/kiadvanyok/szvnk>

2 A magyar alternatív történettudat diskurzusai vizsgálatának szentelt, *Új magyar mitológia: a szakralizált őstörténet médiareprezentációi és rítusai* címmel meghirdetett II. Szemeisztosz Műhelykonferenciát a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karának Társadalomtudományi Tanszékén működő Szemeisztosz Webszemiotikai és Online Kommunikációs Kutatócsoportja szervezte 2015. március 6-án és 7-én, Sepsiszentgyörgyön, a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítóterben, a Székely Nemzeti Múzeum partnerintézményi támogatásával.

3 Megjelent a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT) Modern Mitológiai Kutató Műhely és a szegedi MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport kiadásában, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 18. (szerk. Barna Gábor) és a MAKAT – Modern Mitológiai Kutató Műhely Könyvek sorozat (szerk.

tatva is), hogy a kortárs magyar társadalomban egyre sűrűbben mutatkozik az elmúlt években az őskultusz szimbolikájának használata, egyre markánsabb hangot nyer az őstörténeti kultuszok, ávatarok és nemzeti héroszok átmitologizálásának vagy újraélesztésének programossága. Az elszigetelt vallási csoportok körében teret nyerő újsámánizmus és neopogányság leginkább a populárisnak nevezett kultúrában mutatkozik, de körülötte valamiféle új mitológiában egységesülni próbáló önképforgalmazás is hangot kap. A közös identitástudat keresése közben a historikus képzetekből és narratív tényekből formálódó kollektív nemzeti azonosságtudat egyfajta neoreneszánsza vagy pre-gótikája van most soron, s ezen belül egy bizonyos „új magyar mitológia”, amely mint neofolklorikus tünemény a keresztény eredettudatot népvándorláskori nemzeti világra visszavetítő mitopolitika jegyében kap életre mindazon törekvések és útkeresések csokra, ahol izasztókemencék, parázsjárás, lórol nyilazás, pre-feudális küzdősportok, antikizáló lovagi tornák, sámánkultuszok és New Age-mozgalmi szerveződésminták, „civil vallások”, vagy épp poszt-historikus történettudományi útkeresések mintázatait keresik vagy írják elő mintaként egy új nemzet- vagy közösségtudat jegyében. S miközben a történészek még azon is vitakozni látszanak: maga a nemzet sorsának elbeszélése nem konkrét előzménye vajon a mitikus paradigma-képződésnek, eközben más történelmi irányzatok az ideológiák, vezéregyéniségek vagy esemény- és ténytörténetek aktuálpolitikai tónusára hangolt konstrukcióit forgalmazni lettek hivatottak maguk a szertartások is. Ha az ehhez kapcsolódó politika-, intézmény-, kultúra-, jogrend-, régészet- és nyelvtörténeti ráközelítéseket is figyelemmel kísérjük, valójában a metaforikus vagy objektivisztikus ősparadigma vitájába veszünk bele.

E folklorisztikus és társadalomismereti szempontból is nóvumnak számító kötet tanulmányai a régen volt, még kereszténység előtti magyar ősvallások nyomait, a folkloristák és nyelvészek valláskutatási tudását, a jelenkori nemzetépítési folyamatok politikai nacionalizmusra hangolt változatait, a kortárs pogányság újrajelentkezésének szociológiáját, a pre-modern kommunikációs mintázatok technológiáit, és több más kortárs áramlat újrajelentkezésének trendjeit világítják meg. Eközben azt sem titkolják mint eshetőséget, hogy mindezen trendek (melyek többségét összefoglaló vagy sematizáló terminológiával újpogányságnak nevezik) messze nem függetlenek globális vallási mozgalmakra is jellemző törekvésektől. A neo-pogány, etno-pogány, táltos, misztikus, Fény és Igazság, Szent Korona tana, Boldogasszony kultuszok és más eredettudati konspirációs teóriák mind-mind a származástudat fontosságával és igazolhatóságának igényével lépnek föl, vagy akár szembesülnek is egymással. (Lám, az Orbán Viktor által „félázsiai nomádok” jelzővel illetett vélemény többség politikai kontrasztban áll a kanonizált uráli vagy finnugor, pártus vagy sumér, szkíta vagy pártus, szabir vagy ősi elő-európai származás-interpretációkkal napi a politikai kiszólások, hírlapi vagy magazincikkek, kurzusok és tanfolyamok, „elvonulások” és hétvégek, nyári táborok és titkos kurzusok vidékein.) Az Arvisura-tan vagy a rovásírás hívei, a Babba istennő vagy Boldogasszony Mária országának virtuális lakói nemegyszer a Napkelet és Napnyugat közötti összekötő hidat keresgélik, s a történelmi mítoszképződés korábbi irányzatainak is új hóbortja, hívőköre, áldozó és elkötelezett követői vannak, akik itt élnek közöttünk, áldoznak és hódolnak, lájkolnak és csakráznak, kivonulnak és elvonulnak, kiadványokat vásárolnak, vagyis egy vallási színtér mindennapi működésében nemcsak mint érdeklődők, hanem mint fenntartók is jelen vannak.

Hubbes László Attila – Povedák István) 1. köteteként, *„Kedves barátunk és kollégánk, Ilyés Zoltán emlékére”*. Szeged, 2015. 292 oldal. https://sites.google.com/site/makatinfo/hirek/mar_a_mult_sem_a_regi

Mindezek nemcsak direkten hithűséggel összefüggő vallási, másutt és másért etnopolitikai nemzetképek (a példa kedvéért a finnugor származáselv hívei kontrasztban állnak a sumér, szkíta, turáni, örmény, etruszk vagy hun, palóc vagy székelyföldi hithagyományokkal), hanem lokális közfelfogások, szakrális szimbólumok, nemzeti romantikus képzetek, és mintegy akár ezoterikus szinten is újateremtődő kultuszformák sokszínűségét adják. Hubbes László Attila és Povedák István múltra kérdező és új mitologikus világképek esélyeit bevezető tanulmánya, Hoppál Mihály elmélettörténeti vázлата, Voigt Vilmos szemiotikai optikája a mitikus paradigmák definiálásához járul hozzá, a Kapitány házaspár hermeneutikai-szemiotikai alapvetéssel, Szabados György az Álmos/Árpád krónikai tükrökben mutatkozó lenyomatok pontosításával, Szeverényi Sándor a finnugor mítosz/ellenmítosz viadal alakuláshistóriájával, Povedák István magyar populáris kultúránkban megjelenő Szent István-kép és turáni átok kategóriá-tanát vizsgálva, Windhager Ákos a magyar őstörténelem osztályozás-kategóriáinak listájával és szépirodalmi példatárral, Tamás Dénes a dokumentumfilm-sorozatba illesztett nosztalgikus Kárpát-medence tájfel-fogásával, Balázs Lajos az ázsiai hagyomány és életvitel „együttevés”-mágiától a „magyarok kenyérének” mágikus-mitikus hatáselemzésén át vezetnek el a múltbéli, a tovább élő, a mesterségesen gerjesztett, a funkcionális vagy alternatív közösségi diskurzusokig, pszeudo-tudományos képzetekig és online kapcsolati kommunikációkig. A záróblokk az új magyar mitológia szé-kelyföldi verzióiból válogat, Hubbes László Attila magát az átértelmezést követő kutató-ást ismerteti a nemzeti jelképek, világnézetek, hithagyományok és nemzeti romantika dimenziói között, Csáji László Koppány hagyománykonstrukciós narratíváktól Csörsz Édua Kurultaj-mozgalmi rítusbemutatásáig, a sztyeppei rokon népek felé kapirgáló bugaci rendezvényszervezés rituális színtereinek korrajzáig, Illés Anna az újtáltosság követőinek világnézeti és identitástudati körképéig, Fejes Ildikó izgalmas új székely nemzetmítosz-változatokat feltáró összegzéséig és Mihály Vilma mitikus nőiségképek székelyföldi megjelenéséig a legtöbb írás részletesen is elemezhető lenne, ha ugyan nem volnának egyenként is súlyos konnotációkkal telített, a hagyománykonstrukciók és értelmezési keretek tömegével körülvéve. A kötet komplexitását épp ezért nemcsak maga a nemzeti mitologizálódás és kortárs populáris alakváltozatai adják, de végső soron az Assmann megkülönböztette abszolút és viszonylagos múlt, történelem és történetmegalapozás episztemológiai különbségei, az objektív meg a hagyományra fókuszált analógiás logikának megfelelő kényes kérdések újragondolása, az ezekkel kapcsolatos tudományos kérdésseltevések legitimitásának elfogadtatása és a további kutatások megindításának kezdeményezése éppúgy.

Nemcsak a kötetből, hanem a konferencia előadásaiból, a könyv szerény sajtóvisszhangjából és a társadalomtudományi érdeklődésűek szakmai reflexióiból is jól látható, hogy bár a megismeréstudományi megközelítések nem túl régóta, de egyre erőteljesebb új felismerésekhez, a korábbiakhoz képest markánsabb diskurzusok megnevezéséhez járulnak hozzá. Mégpedig leggyakrabban úgy, hogy meglehetősen komplex, összetett és soknézőpontú megközelítéseket szorgalmaznak, vagy fölújítják egy-egy diszciplína konvenciói mellett a lehetséges, a hagyománytisztelő, de az új kérdések vallási és hívő társadalmi érvényességét is keresve kutató felfogásmódokat. A kötet szerzői köre a mai magyar és számos határon túli kisebbségi társadalomban mindegyre divatosabbá váló újpogányság, újmitológiai konstrukciók tényeire és fejleményeire kérdez rá – talán elsőként a jelenlegi szaktudományi és közismereti felfogástérben. De mindenképpen úttörőként, további megismerésmódokat serkentőként, önképek és nemzetképek értelmezőiként...

Szent igazak, nyilvánosság és közösség

A kortárs-hagyományos önképek, a másként lét és az összerendeződések egy másik változata, a kapcsolati kultúrák, jövőképek és jelendiskurzusok közötti egyensúly, a példakeresés és szakrális beavatottság modernizációs folyamata segítette elemzés tárgyává emelkedni a „zsidó narratívát” Glässer Norbert munkájában, a *Találkozás a Szent Igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe 1891–1944* című opusban,⁴ mely az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport egyik érdemes köteteként bemutatja az ortodox zsidóság szervezeti sajtódiskurzusait, arra keresve a választ, hogyan kínál fel közösségi stratégiákat a modernitás és a szekularizáció jelenségeinek kezelésére a modern fórumnak tekinthető sajtó a vidéki hagyományos életvitelt folytató zsidóság számára, illetve hogyan mentik át a közösségi vallási élet pre-modern mintáit a megváltozott életvilág keretei közé. A vallási autoritás és intézményi legitimitás stratégiáit sajtóanyagból vizsgáló kutatói vállalat a szakrális néprajzi kutatás háttérével doktori értekezésé magasztosul, s ennek megfelelő komplexitású is. Ehelyütt most elsősorban a történeti tér, a mentális horizont és a szakrális instrumentalitás az, amit kiemelni igyekszem, lévén ismertetőm nem annyira a zsidóság Jakov Katz nyomán elbeszélte akadémiai zsidó társadalomtörténet-írást és modern verzióit követné nyomon, mint inkább azt a kulturális antropológiai aspektust, melyet a Szerző előszeretettel hangsúlyoz a „sokféle modernitás” elmélete, a Wolfgang Kaschuba javasolta „válaszreakció” teória és a Shmuel Eisenstadt révén „kultúraként” elfogadott modernitás-felfogás téziseire építve. Nem lesz mód itt e pazarul kimunkált mű részleteit megvilágítani, így leginkább arra merészkedem, hogy a tradíció és tradicionalitás révén a modernitás elméletekhez kapcsolt kérdésfeltevések némelyikét kiemeljem ebből a részben térségi (kelet-európai, Kárpát-medencei) horizontot, részint pedig budapesti fókuszú műből. Azok az egykori (s részben mai) közösségi terek, melyekben a Szerző terepkutatását és a szakrális örökség 20. századi történeti dimenzióinak átsugárzó hatásait vizsgálja, a hagyománykövetés kérdésében már nem mindenütt kellő rangban tartott közösségi örökségek, de az ilyen típusú elemzői kérdésfeltevések mentén éppen átkerülnek a mindenkori jelenkorba, s ezzel mintegy örökségesítés helyszínei lesznek (részben a – földolgozott, bemutatott – sajtó által is, de nem kizárólag ennek révén). Összességében persze a jelenkori múltkép, a túlélő örökség, az emlékezeti panoptikum az, amely hitelesíti, értelmezhető keretbe helyezi ezt a szakrális történetkutatói aspektust, de ezt a Szerző már régóta kitartóan, sokféle konferencia, kiállítások, tárgygyűjtemények, feldolgozások, előadások, és főleg kutatások révén teszi, mindegyre ugyanazzal az érvényességgel és avatottsággal.

Glässer már szerzői célkitűzései között is hangsúlyozza, hogy a magyar politikatörténeti narratívák között nem könnyen elhelyezhető mentalitáshagyomány is sajátosan egyikúán kezelte-kezeli a chászidizmus és az ortodoxia rész kérdéseit, mert a visszatekintő pillantások sem képesek a lokális közösségek, vallási autonómia és hívótábori perspektíva relatíve teljes átfogására. A vallási autoritás körüli fogalomkeresés, továbbá a zarándoklatok értelmezése révén a felekezeti sajtóban is leginkább a hangadó elit narratíváinak újraolvashatóságát mutatja föl, a tradicionalitásra törekvésnek ugyanakkor régi és új intencióira is figyelmet fordít. A Gesellschaft és Gemeinschaft közti határvonalon mutat rá a korábbi életvilágok modernizálódás közbeni kezelésére, mint korántsem „egylvasatú” jelenségre, főképp azért, hogy mindezt a szokások, hatások, korszakos és hagyománykö-

4 Glässer Norbert: *Találkozás a Szent Igazzal... 1891–1944*. MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport, a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 8. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014, 374 oldal. A mű elérhető ezen a linken: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/4180/1/Szent_Igaz_online.pdf

vető dimenziói közé vonja be. A fővárosi, modernizálódó életvilág szűk, véleményformáló körére kiterjesztett érdeklődés, „az *Ortodox Irodához közeli középosztálybeli értelmező közösségre (interszubjektivitásra)*” koncentráció kutatás a hírlapírói elit kimutatásával, történeti távlatok pontosításával veszi körül témakörét, de nem ölelheti át teljes mértékben a vallási szocializációjuk során elsajátított ismereteket, a „való életvilág kereteit” és minden belenevelődés révén evidenciává váló hatás föltárását, vagy a mai társadalmi-kulturális térben megjelenő csoportstratégia értelmezéseit – ehelyett inkább volt vállalt szerzői cél „az árnyalt történeti rekonstrukció, a valóságot leginkább megközelítő értelmezés keresése” (15. old.). Vagyis az interdiszciplináris modernizációelméletek alapján a változás és innováció metaforája révén átlátható perspektívák új területének megnyitását, a korábbi társadalomelméleti hagyomány kritikáját is figyelembe vevő „alternatív modernitást” is bázisként kezeli az áttekintés szempontjai között (20–20. old.). Ebben Jakov Katz nyomán, de Hermann Bausinger, Ferdinand Tönnies közösségi határápítési gyakorlataira is építve, a tömegkultúra Kapitány házaspár által kínált „beillesztési” teóriájára szintúgy támaszkodva, és Gerő András szimbolikus politika/reálpolitika nézőpontját is beszámítva a rendi, vallási és testületi törésvonalak jelentőségében megfogalmazható „civil vallás” súlyára egyaránt figyelemmel van, mikor a hagyomány szimbolikus konstrukciójában (Eriksen, Hobsbawm és Honko, Assmann, Chadwick és Shils ismert munkáiból idézett) gondolatmenetekkel maga is azt illusztrálja, miképpen épül a szent szövegek interpretációjára és a hívőcsoportok önértelmezési gyakorlatára mindaz, ami a tradíció/modernizáció/szekularizáció területén érvényesül a közösségi törekvésekben. A folyamatként felfogott modernitásképben így főképp az urbanizálódott közösségekre kerül a hangsúly, a kulturális közrehatások, fogyasztási gyakorlat és vallási kollektívákat inspiráló változások adják a komplex megközelítés keretét, üzeneteinek olvashatóságát. Minthogy a zsidó felekezeti sajtó tematikája roppant tág körű, de helyenként efemer és túl lokális jelentésű is, nem csupán magukat a sajtótermékeket elemzi, hanem a fővárosi magyar nyelvű ortodox hírlapírás szervezetközeli együttesét, a pozsonyi és a német hatást, a rétegzett olvasói kör számára megjelenített összhatást is, ideértve, hogy a tudományos elméletek mellett részint az individuális vonzások és közösségi hatások összletét kell belátnia, valamint azt is, miként lesz az individuumok sokasága közösséggé, értelmező és befogadó, válaszadó és kérdező szereplővé is. Nem hagyhatja ki a családi életek, a mindenkori államhatalom és a jogalkotás, a csoportérdekek megjelenése és a közösségi élet releváns volta, a neológia kultúrmissziós szerepe vagy a zsidóság társadalmi képviselői szerepét ellátó egyéb intézményes hatások összességét sem. Sem a német tradicionalizmus-elemek, sem a magyarországi (kongresszusi) neológia, sem a cionizmus hatásai nem függetlenek az állam iránti lojalitás, a legalitás és legitimitás kérdéseitől, szerepektől és kölcsönhatásoktól, a hálózatos önszerveződéstől és uralkodó nemzeteszmetől, ezek jelentéstartalmaitól, amiket Glässer alapos kutatással, előzményfeltárással jelenít meg (50–72. old.), a hitbuzgalmi reneszánsz és a rebbék sajtóprezentációi pedig a kötet meghatározó felét teszik ki, hogy azután még a zarándoklatok és a közösségformáló egyéb események-jelentések világa töltse ki a tradicionalitás teljesebb háttérelvezésének maradványait. Szégyenszemre, nem lehet itt aprólékosabb szemlét nyújtani a roppant alapos és lenyűgözően komplex műnek, de a recenzens is szükségképpen kell abban bízson, hogy maga a kortárs olvasó, hívő, elemző vagy értékelő ön maga is értékelő kérdéseket, befogadói válaszokat adhat hozzá a történetmesélés polgári kultúrában megjelenített variánsaihoz.

Kommunikációs és népi vallásossági dimenziók persze nem ritkák a szegedi műhely közleményei, kutatásai között. Bálint Sándor örökében nehéz is lenne elvadultan posztmodern etnográfiaíróként művelni, így e gazdag örökség nyomdokain is születnek opusok az idők során. Ilyen például

Barna Gábor: Búcsújárók

főcímű kötete, melynek alcíme szerint a szerző a „*Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban*” témakörét öleli fel.⁵ A középkor zarándokútvonalai mentén Barna a soknyelvű és sok-etnikumú kereszténység fő „találkahelyeit” veszi sorra, áttekintve a kulturális övezetek, a nyugati, magyarországi és erdélyi kegyhelyek térbeli eloszlását, szerepét és látogatói/hívói körét. Elméleti fejezetben tisztázza a búcsú funkcióját, a vallás mint menedék kulturális dimenzióit az ókori (szentföldi, római, iszlám), majd középkori hispániai, németalföldi vezeklési útvonalak, zarándokmenetek jelentőségét, a kultuszhelyek hírnevét és a koldulórendek, protestáns mozgalmak vallási-kulturális dimenzióit. Érdemes kiemelni, hogy a Szerző nem a „szokványos” etnográfiaát műveli, hanem történeti ívű munkájában a kulturális befolyásolás Közép-Európára jellemző formáját, az egyházi rendek és a népi vallásosság kommunikációs folyamatait, rituális vagy mágikus sajátosságait fogja át egészen napjaink vallásrendszerei változásaiig. Kimutatja, hogy a búcsújáróhelyek keletkezésénél és ezek „divattörténetében” egyaránt megvannak a felívelő, csúc- és leszálló szakaszok, a vonzerő és a közlekedés, a térbeli mozgáslehetőségek és a kultuszok ereje által meghatározott regionális vonzásterületek, amelyek nem okvetlenül esnek egybe a kulturális, nemzeti, nyelvi vagy földrajzi határokkal. Ugyanakkor a kegyhelyek helyi társadalmi, amelyek számára piaci térszerkezetbe illeszkedés lehetősége rejlik a szakrális központtá válásban, az etnikai és kulturális kölcsönhatások révén, valamint éppen a zarándoklatok által a „határátlépések” folyamatában és jelentőségük folytonosságában, tradicionális értékhordozó szerepük megmaradásában élük át létfolytonos helyzetüket a változások dacára is. A kultuszhelyek (amilyen Santiago de Compostella, Máriagyűd, Csíksomlyó vagy Mariazell) társadalmi részben átrétegződnek, befogadókká válnak, a települési tér kissé átalakul a kultusz funkciója szerint is, de a kirajzások és kultikus „univerzalizálódási” folyamatok mégis csoportszervező erőként, identitásmegerősítésként hatnak környezetükkel szemben, s mindehhez a vallási és történeti emlékezet is keretet ad azzal, hogy nemcsak egy-egy helyszín (egyházashely, vallási központ, kolostor, vezeklőhely vagy város) piaci pozícióját javítja, hanem a zarándokutak hálózata révén az európai kultuszkapcsolatok megerősödése is végbemegy. Barna ezzel már jó tíz éve a szakrális földrajz (talán Barabás Jenő vagy Bartha Elek és Keményfi Róbert által megkezdett) térségi-tematikai irányait is részben megszabta, mintegy annak lehetőségével együtt, hogy munkatársai az etnokulturális, szociokulturális és modernitás áthatotta tematikákat is az adekvát térbeliség keretében kutassák. Ez iránynak, a szakralitás térbeliségének, a vallásföldrajz és a szakrális tér néprajzának kultúraelméleti és szokáskutatási univerzumát megrajzoló szaktudományi törekvésnek Barna is meghatározó kutatási képviselőjévé, a Kárpát-medencei szakrális folklór kutatási főirányának megalapozójává válhatott.

Mintegy ennek is bizonyítékául szolgál másik kötete,⁶ melyben az elmúlt mintegy tizenöt esztendő alatt különféle folyóiratokban, évkönyvekben, Festschiftekben megjelent írásaiból készített válogatást a 18–21. századi vallási kultúraváltozások roppant sok helyi variánsáról, zarándokutak és -ünnepek, vallási társulatok és szentemberek, ünnepek, rítusok és szimbólumok tudásrétegeiről, szcénáiról. A kötet vezető fejezetében három írással is tiszteleg Bálint Sándor kis- és nagyteréségi kutatói hagyatéka előtt, részint Őt magát szokáskutató munkásságával megidéző összegzésben, részint

5 Lucidus Kiadó, Budapest, 2001, 318 oldal.

6 *Vallási néprajzi tanulmányok*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014, 272 oldal.

a vallások, egyházak közép-európai kulturális örökségére fókuszálva, majd a Bánság szakrális intézményeinek, versengő vallásainak rövid részletrajzát adva. A könyv érdemi fejezete az öt tanulmányt is tartalmazó zárándoklat-tematika (térbeli hangsúly-átthelyeződés a vonzaskörök, szakrális zónák, új irányzatok, építészeti nívumok, ferences, jezsuita vagy pálos rendek átalakuló hatóköre, barokk utáni búcsújáráhely-kultuszok, görög katolikus jelenés- vagy csodahelyszínek), források, kutak, körmeneti szobrok és szertartások tipológiáival lesz gazdaggá (39–95. old.), majd a vallási társulatok (rózsafüzér és skapuláré-társulatok Délvidéken és a Zombor-vidéken) historikus bemutatása és intézményei következnek (99–151. old.) az áhítatirodalom és nyomtatványai tükrében, hogy végül a Mária-kultuszok katolikus restauráció korától a 20. századi szentté avatás és imaakciók körével vezesse be (155–189. old.) a napjaink ünnepkultúrájára jellemző rítusok, nemzeti ünnepek, kalendáris szokások, kompenzációs rítusok, vendégkönyvek kegyhelyi, kórházi és szállodai bejegyzéseinek másodlagos áttekintését (193–251. old.). A kötet megannyi képi illusztrációja közül is kiemelkedik a zárótanulmány máriaradni kegyképelemzése tisztító- és pokol/mennyország-ábrázolásainak évszázados áttekintésével, gondolkodás- és tudásrétegek részletrajzaival (252–272. old.). Nem lehet kétséges, hogy Barna Gábor ezzel nem csupán a Bálint-örökség követésére, de az új tematikus kutatásirányok bevezetését felkaroló szemléletmód elfogadására is késztetést nyújt írásaiban, témaválasztásaiban.

Szagrális sztárok, hétköznapi istenhősök

A történeti múltban is, a jelen eltérő földrajzi dimenziói közepette is föl-fölbukkannak a szagrális víziók, a tudatos építkezések és spontán folyamatok önkéntes szférái, s ezek korokra jellemző titoktárába kalauzol Povedák István könyve,⁷ sztárkultuszok és hősalakítási szertartások kiadós rajzolataival. Történeti hősökkel (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) kezdi a folklór posztmodern alakváltozataiban megmaradt névsort, majd a sztárok tipológiájával folytatva bevon táncdalénekeseket (Zámbó Jimmy, Rúza Magdi) és sportolókat (Puskás Öcsi és Simon Tibor), hogy végül Orbán Viktor folklorizálódási szertartásaiba, a hősmotívumok újabb megjelenési formáiba és a sztárcsinálás főbb dimenziói közé vezessen bennünket. A jelenkori kultuszformálódásban néprajzkutatóként, de a társtudományok (kultúrakutatás, médiaelemzés, vizuális képanyelvi elemzés, kultusz kutatás és emlékezetkutatás, identitáselemzés, viselkedéstudományi és világképelemzési narratívák) bevonásával a sztárolás és a kultuszépítés legfőbb jegyeit vonultatja föl végül, hogy munkája eredményeként az univerzális mintakeresés alapsémáját (Joseph Campbell elméletére épített változatát) vezesse le. Ebben az elkülönítés, beavatás és visszatérés (van Gennep és Victor Turner óta ismeretes) fázislépései mellé a leíró vallástudomány további (Ninian Smart művére épülő) fenomenológiai dimenzióit is bevegye zárófejezetébe. Kötetének kifutása az etikai és jogi szférákon túli vallási együttélismódok alaputasításait is fölfedi, szagrális cselekvési tereket ír le, tárgyi szimbólumrendszert tekint át a materiális és művészeti dimenziók megvilágításával kiegészítve.

Sztárolás és vallási rendszerépítés párhuzamai, összekapcsolódásai terén Povedák roppant lényeges belső strukturálódás, hangsúlyképződés, a (Bausinger nyomán alapkérdésként megfogalmazott) jelenre irányuló néprajzkutatásban alkalmazott komplex

⁷ *Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban.* Gerhardus Kiadó – Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 28., Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged, 2011, 254 oldal.

megközelítés (teoretikus, infokommunikációs, másodelemzéses, kérdőíves, szakrális folklórkutatási és celebritásmutatói vizsgálata) mellett olyan ismert ségi komponensek értékelését is átláthatóvá teszi, amilyenek a kialakult kultuszépítő gyakorlatok során a hírlapok, fotóanyagok, kitűzők, plakátok, divatlapok, elektronikus közlések, tiszteletkifejező vagy hódolati megnyilvánulások, magasztalási és sztárformálási eljárások, sikerképességi mutatók kultúrakutatási hozadékai, tömegkulturális manipulációk fogyasztói indexei. A „posztmodern kor banditáit” (pl. a „miskolci Bonnie and Clyde”, a „Whiskys rabló”) és az írástudással, tömegközlelési folyamatokkal összefüggő sztárolási eljárásokkal megformált, mintegy fölemelt vagy piederasztálra állított kortársak előképében (Csaba királyfitól, Botondon át Toldiig, Hunyadiig, Petőfiig) a halhatatlan és visszatérő hőstípus mintázatait (hero patterns) kiegészíti a történészek körüljárta személyiség-életrajzokkal, ritualizációs mintázatokkal, filozofikus vagy metaetikus léggörrel, mitológiai narratívákkal (pl. Elvis Presley esetében), misztikus élmények és tragikus prezentációk példáival, rajongói érzületekkel, értékkivetítésekkel, emlékéllítási szertartásokkal stb. Valamiképp izgalmasan „kortársnéprajzos” a végkicsengés az egyes szakrális miliókra hasonlító térkiterjesztés, kvázi-vallásossági játsszák, „brikolázs”-jellegű kultuszépítés üzeneteinek körüljárásával, kellékeik lajstromával, rajongói közösségek esetében pszeudo-folklorikusan érvényesülő „posztmodern kori tudat- és viselkedésformaként” meghatározható formakészlettel. Persze, a sztárkultuszok előzményeképpen azonosítható hőskultuszok, „a történeti hős mint archetípus” vagy „mint a megrendült kulturális kánon helyreállítója” szinte hagyományépítkezésű folklorikus mederben készíti elő a személyi kultuszok talaját, melyre részint a posztmodern hivatkozási alapot nyerő történeti büszkeségek (Kossuth, Széchenyi, Nagy Imre) is akár alapot nyújthatnak, ha éppenséggel a pszichológiai és narratív történeti hivatkozások támaszkodni próbálnak. A kötet (bevezetésen túli) fejezetei a sztárokról és hősmotívumokról, jeles énekesek, sportolók és politikus sztárok favorizálásáról formált fejezetei egyenesen Orbán Viktorig ívelnek, a hősmotívumok alapsémái és „a sztárkultusz hét dimenziója” révén pedig részletező ismertetései korszakosan fontossá teszik ezt a művet.

Lényegében a magyar hős- és celeb-gyártás mechanizmusainak megnevezése a kötet izgalmas vállalása, hangsúlyos tekintettel a tradícióra építő gondolkodásban és kultuszformálásban meglévő alapokra, kiemelve az írott kultúra mellett szinte egyenrangúvá nemesedő „élő kultusz”-alakok jelentőségét, ekörül a folklorisztikai hőselmélet feltárási feladatait, a kultuszok időbeli mélységeinek és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó (ma már ismét leginkább állami celebrációra épülő), és mindezek kultikusságát elemző szempontokat, szinte a posztmodern kutató pillantása, a megfigyelői távolság fenntartása melletti részt vevő jelenlét értelmezői aspektusának megannyi dimenzióját. E rituális és gyakorlati, szakrális, és bizonyos ciklikusságot mutató cselekvéseket is rendszerbe állító szerzői vállalat fényesen és magasan kiemelkedő eredményei lényegében újdontú aspektusait mutatják föl a történeti és kulturális és folklorisztikai és kommunikációs univerzum köztünk jelen lévő változatának. Egy sor kortárs társadalomtudomány, társtudományok és alkalmazott kutatások egyképpen fogják meghálálni Povedák István és hallgatóinak, munkatársainak érdeklődési fókuszába került alapozó problematizálást, mely a társas tudások térbeliségében és a kollektív emlékezet idejében megjelenített vallási jellegű intézményesülésre hívja föl a figyelmet, mintegy bizonyítva, hogy olykor még szakrálisan-hivatalosan kiemelt intézmény sem kell ahhoz, hogy intézményesüljön, ami a társadalmi közfigyelem és közboldogtalanság „varázstalanításának” ellenszereként a visszavarázslás bűvöletét oldhatja meg. Már ha megoldhatja, de ennek kételyeit nem a recenzens, hanem maguk a kutatók mutatják meg e kötetben.

Folklorvarázs és konvenciókövetés

A „visszavarázslás” helyetti megoldások egyike a história, a szakrális hagyomány, a bölcselleti tudás és a bölcselői attitűd folklorisztikai előnyeinek együttes megjelenítése. Ha az egyetemes (és látszólag mintegy „mellesleg”) a zsidó folklorisztika bővöletes és hétköznapi, szakrális és megismeréstudományi területeinek komparatív szemlézése lett volna vállalt főadata, azt sem teljesítette volna kevésbé cizellált, alapos és meghökkentően részletező módon Löw Immánuel, kinek *Zsidó folklor tanulmányok* címen adták ki válogatott kötetét a szegediek.⁸ A könyv a bevezetőn, utószón kívül két szaktudományi közlönyben megjelentetett rövid cikket (*A fűrészes és a nap, A Föld mint Ádám szűzi anyja*) és négy nagyobb tanulmányt tartalmaz (*A szegedi új zsinagóga ablakfestészete, A könnyek, A csók, Manapság*), melyekben varázsos arányban oszlik el az a felmérhetetlen kultúratörténeti és judaisztikai (általánosabban is valláshistóriai, eszkatológiai, nyelvi, irodalmi, szakrális folklorisztikai) tudás, mely a Szerzőt jellemzi. Löw Immánuel (1854–1944) szellemi és rabbinikus hagyatéka Szegeden bár részint talán haloványan ismert lehetett (halálának 25. évfordulóján emléktáblával is illették lakóhelyét, Scheiber Sándor pedig „igazi kincs”-ként utalt folklorisztikai eredményeire), ismertem „elismert” azonban talán még ma sem lett. Épp ezért korszakos vállalás a szegedi etnológusoktól, hogy sajtó alá segítették írásait, melyekhez hasonlatos aprólékosságú dolgozatokkal talán csak az egyetemes néprajz kivételes varázslóinak egynémely munkája vagy lexikonszócikke büszkélkedhet. Hagyománykövető tudós emberként Löw az adatok körbeadatolásával és változatok mellésorolásával látja el szinte minden sorát, ahol tézisei igazát keresi. Ahol pedig csak árnyaló-részletező leíró tónusban marad, ott is végtelen Biblia- és Tóra-citációkkal, szentírási magyarázatok ó- és újszövetségi verzióival, értelmezések megannyi változatával, német, héber, angol, francia, latin, arámi s megannyi más fordulatával teszi. Ebben ugyan kétségtelenül nem a mai (vagy akár a két világháború közötti fővonalbeli) vallásnéprajz útján jár csupán, hanem megmarad a 19. századi szaktudományos mintáknál, de emiatt (és könnyedén poétikus címei dacára nehezebben olvasható tanulmányai okán) a cizellált jelentésárnyalatok épp ilyesfajta színeképváltozataival lep meg bennünket. Vagyis nem sajtóhírbe vezet témaválasztása, vagy lírai elemzésbe, mint azt kínálná mondjuk *A csók* című írása, hanem a korszellem adta legteljesebb tájékozottsággal a latin, görög, német és magyar költészet szféráiba is, a nyelvészet világába is, a szokásjogok és történeti példázatok intimitásaiba is, a legkülönfélébb „érintések” legváltozatosabb gyűjteménye mellett... Hasonlóképpen a kéz ujjainak szerepe, jelképes használata, funkcionális és rituális verziói, vagy épp a könnyek jelentés-telítettsége (az öröm, a bánat, a fájdalom, az ima, a szégyen, a boldogság, a félelem, a teremtés, a bűnbánat, a gyász, a belső sírás, a könnyek természetétörténete stb.) – mindezeknek „akkurátus néprajzos” módon adattárazott előfordulásai nemcsak életútértékű munkát, hanem hasonló tágasságú továbbolvasási és értelmezési hagyatékat is kínálnak. Nem tartalmazza a kötet, de érdemes utalni még nyomtatásban is megjelent zsinagógai beszédeire, melyek több százas nagyságrendje magában véve jelzi, hogy kivételes személyiség még kivételesebb aktivitásáról mutatkozik áttekintés a kötetben.

8 Szerkesztette Barna Gábor, Glässer Norbert és Zima András. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár / Bibliotheca Religiosis Szegediensis, 33. kötet/, Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, 2014, 171 oldal. Elérhető itt: https://www.academia.edu/10370230/L%C3%B6w_Immanuel_Zsid%C3%B3_folklor%C3%B3r_tanulm%C3%A1nyok

Ez utóbbinak kiváló és méltó elvégzésében segít Glässer Norbert és Zima András közös, impozáns utószava, melyben Löw Immanuel és családja (szintén rabbi édesapja, Löw Lipót hasonlóképpen művés munkásságára is utalva, kinek régiségtaga, zsidó írásbeliségről fogant műve és más opusai, mintegy négy kötetben éppen fia által gondozva közzétett műveinek jelentőségével, továbbá reformhajlandóságú asszimilált értelmiségi attitűdjével is). Kulturális összhatásukban már akként szólnak Löw Immanuel írásai, mint az egyetemes judaisztika terén elismert személyiség a szegedi örökségének közvetítő erejéről áttekintést adó Scheiber Sándor méltatta volt. Közvetítőről, mely a szétszóratott, a nyugat-európaítól a kelet-európaiig „tolmácsra” szoruló kulturális kisebbség egyetemes örökségét segíti megérteni – épp a helyi, szegedi és térségi dimenziók között, aktuális jelentésében. Csókkal, simogató vagy szimbolikusan érintő ujjakkal, a modernség mintázatait elfogadó vagy elvető hagyománytudattal, a zsinagógai vitárszok jelentéshatárát pontosító árnyaltsággal. Olyasfajta varázsok felé tett közelítő lépésekkel, melyeknek mélységi dimenzióit közelíti Glässer főntebb körvonalazott cádik-kötete is.

Löw szerepe a szegedi és a magyarországi zsidóság megértésében, küldetésének megismerésében, s a közösség mindenkori szolgálata mint tudományos és szakrális feladategyüttes sugárzik soraiból. Nemcsak „tanulóévei” idején, hanem egész élethosszan képviselte, példásan bizonyította is a szóbeliség és írásbeliség összhangjának, a megfejtések és értelmezések hihetetlen belső rétegzettségének feltárási készlettségét, s mindemellett e tudások példabeszédszerű átadásának fontosságát is. *„Mi vagyunk az Isten szörva-velése, bennünk takarni be hitének termése. Az Isteneszme, az Egyisten eszméje homályosul el, ha a mi egünk homályba borul. Homály üli meg látóhatárunkat most is. Szervezkedik újból a gyűlölködés ellenünk. Fokozódik ádáz dühe. A meggyarapodott gyűlölet sokakat legyilkolt; a győzelmes gyávaság sokakat legyűrt: a gyámoltalan gyengeség tömegeket gyalázott el, hogy megtört rég veszteglő akaratauk és gyökértelen szökevényekké váltak, gyommá, tarackká, gyűvöténnyé idegen mezőn. Meghasonlásban vonaglik lelkiük, visszasír hozzánk és most – velünk együtt konskribálják őket. A megmaradtok pedig belé lelkedtek a zsidó tudatosságba, a tudatos zsidóság átérésébe, vallomásába”* – fogalmazza meg Hozsanna című beszédében.⁹

Löw szakrális poétikája és tudományos felülemelkedettsége, nemzetközi rangú ismertsége és elismertsége is épp arra volt jó számára, hogy ne kivételes helyzetet teremtsen magamagának, hanem tanúságot tehessen a kor értelmezést kívánó kérdései között (így példaképpen e közel ötszáz oldalas „beszéd-kötet” *Haza* című fejezetében I. Ferenc József jelentőségéről és toleranciájáról értekezve, vagy IV. Károly természetéről és viselt dolgairól portrét készítve a tolerancia, könyörület és kegyelem katonát is kötelező mintázatáról, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala alkalmából). Ez a vállalásos értelmiségi, lélekvezető és gyülekezeti összhangot kereső tudós ugyanakkor nemcsak a nemzeti történethez viszonyult hódolattal, de értő és érzékeny kritikájával a szegedi közösség szimpátiájáról is vallott, hovatartozását is érzékeltette: *„A hatalom félt e messze komorodó ravatal fenséges komorságától. A zsinagóga gyászünnepe jelen volt a megdicsőültnek szelleme: a vallásbeli türelem, a szinte egyetértés, a testvéri szeretet, a honfiúi lelkesedés”* (uo. 48–49. old.). Léte és feladata a szegedi zsidóság erősítése lett, karizmatikus különösége pedig a város egy unikális feladat-tudat tükré. Ujjakkal, könnyekkel, és a „Manapság” kihívásainak értelmezéstechnikáival. A kötet látványos címlapja (a tíz méter átmérőjű szegedi zsinagógai üvegkupola égboltösszsképe és virágzó mezőinek harmóniája) kifejezetten látványossá varázsolják a szakkönyvet, melynek kivételesen árnyalt precizitását szöveganyagát Hrotkó Larissza végtelenül aprólékos nyelvi-fordítói

9 In *Száz beszéd, 1900–1922*. Schwarz Jenő kiadása, Szeged, 253. old. On-line elérhető itt: http://mtdaportal.extra.hu/books/low_immanuel_szaz_beszed.pdf

munkája dicséri, nemcsak nyelvi, hanem értelmezéstudományi és zsidó szakrális rész-kérdésekben is. Fontos, hogy az emlékezet őrizése mellett a kortárs kutatás is egyre közelebb hozza Löw személyét és művét, nemrégiben Péter László szentelt érdemi monográfiát az emlékezetének.¹⁰

További szakrális terek, alternatív rítusok, újpogány világok

Nem szükségképpen Szeged mint szakrális közösség(ek megannyi tere), hanem a népi vallásossági dimenziók és kommunikációs rutinok, tradíció-követő, de hasonló közegekből fakadóan modernizálódni képes új világok önmegjelenítési módja került be az utóbbi években a szegedi vallásnéprajzi kutatóműhely közleményei, elemzéseit tárházába. A kelet-európai kisebbségi és szakrális terek, szereplők, rítusok leírásmodjai igen sokfélék lehetnek, ha kisebbségtudományi, vallásnéprajzi, szociológiai, szakrális kommunikációs, közösségszerveződési vagy épp természetvallás-kutatási aspektusból vizsgálják ugyanazt a jelenséget. S ahogy Löw kisebbségisége és magyarsága közel evidens egyensúlyban van jelen a szegedi szakrális hagyománytörténetben, úgy a hazai rendszerváltás során legkülönb politikai ideológiák, identitás-keresések, szakrális toposzok kerültek a kutatók fókuszába az elmúlt negyedszázadban. E jelenségek vallástudományi, szervezetszociológiai, etnospecifikus vagy a neoneacionalizmus kérdéskörébe eső jelenségei nemegyszer „új egyházak”, nemzetmitológiák, újraértelmezett vallási terek, fölélesztett szertartások, virtuális közösségek és re-konstruált múlt-narratívák körében kerülnek a kutatók elé, akik továbbemelik, hasonlítják, párhuzamok közé emelik, térbeni és időbeni kiterjedéseket rajzolnak térképre, hogy valamelyest talán követni tudják azt a változatosságot, ahogyan a multidiszciplináris mezőben ezek együttesen mutatkoznak. A narratívák oldalán persze ugyanaz a sokszínűség, efemer kritika, túlértékelő lelkesültség, az alternatívítások önállóságként értelmezése és érvényesüléseik elbeszélése jelenik meg, mint maguk a hívek, papok, sámánok, szívcsakrák, rituális helyszínválasztások, behódolt körök, újraépített közösségek terében. A populáris világból érkező új kihívások, megformált legendák, szervezeti és élményközösségi építkezések ugyanakkor elvezetnek a vallási mező mikromilióijébe, ahol végső soron mindenütt emberek, közösségek, összetartozások, vágyképek, hitbéli univerzumok találkoznak és küzdenek meg egymással vagy környezetük racionális/univerzalisztikus másságával. Ezt a szinkretizmust, a hitek és vallások kevercsét, a lokális közösségek szintjén keletkező szekuláris és spirituális tünetegyüttest tárja föl a vallási kultúrakutatás szegedi műhelyének szervezésében megtartott konferencia, amelynek előadásai önálló kötetben érhetők el immár, s ha a hétköznapi élet vitele és a neopogány kultuszok konstruálása nem is mindig látványos, a kutatókat éppen a megújuló szertartásrendek és a sámániség alapkérdései kitartóan foglalkoztatják. Mintegy akként is, hogy a sokasodó sámánizmusok és a kortárs pogányság miképpen tekinthető át többféle tudásterület, harmonikus vagy kontrasztos feltárásmód révén.¹¹

Ahol egyesületek, önjelölt sámánok, szertartásrendek, rituális találkozók, a keresztény hitvilágba néhol beillesztett, másutt kontrasztokba fogalmazott természetvallási

¹⁰ A mű elérhető és letölthető innen: <http://real.mtak.hu/id/eprint/34901>

¹¹ *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris vizsgálata.* Szerkesztette Povedák István és Szilárdi Réka. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 38.; a Vallási Kultúrakutatás Könyvei 6. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke, Szeged, 2014, 147 oldal. Elérhető itt: https://www.academia.edu/7210512/S%C3%A1m%C3%A1n_s%C3%A1m%C3%A1n_h%C3%A1t%C3%A1n_A_kort%C3%A1rs_pog%C3%A1nys%C3%A1g_multidiszciplin%C3%A1ris_vizsg%C3%A1lata

jelenségek összképe bontakozik ki, ott minden részjelenség, előkép, példázat, párhuzam, analógia és mintázat öntörvényű létre tart igényt, önálló mutatkozása pedig folytonos ellenpontját adja a nagygyeházak és elismert felekezetek intézményrendjének. A megértés igénye, az értelmezések közötti egyensúlyteremtés kockázata és a kortárs vallásosságot megkülönböztetett figyelemben részesítő sokoldalú feltárási mód csakis akkor képes elválni a „felülbíráló” vagy „leértékelő” gesztusoktól, ha ezeket együttesen, s mintegy közös értelmezési térbe vonja a jelenségek és tünetek verzióit. Ezt a kortárs magyar világot (a nemzeti identitáskonstrukciók és nemzetvallások közegeiben) elhelyező áttekintés az egyik első és alapozó elbeszélésmód ebben a konferenciaszférában, mely nem valamely felülnézeti konstrukciót jelent ugyanakkor, hanem évekig tartó kutatások tapasztalati anyagát, melyet Szilárdi Réka összegzett (11–23. old.) doktori értekezésében bővebben, itt most inkább csak kivonatolva. Egyfelől a térségi/regionális nemzeti és társas identitások körét, az újpogányságnak a posztmodern léthelyzetekbe illeszkedését vizsgálja föl mint kisebbségi attitűdöt (így a csoportssolidaritás, az etnocentrizmus, a csoportbezárkózás jegeit mutatja ki a vallástudomány, pszichológia, nemzeti közösségépítés, narratív önmegjelenítés, individuál-lélektan, etnoszimbolizáció és restauratív történet szemlélet alapvonásai mentén). A pogányság kutatásának rövid tudománytörténete és nyelvi diverzifikációja miatt vizsgálati „mintája” ősvalláscsoportok és importált hagyományú hittartalmak hermeneutikai olvasata volt, melyet számítógépes szemantikai modellezéssel tesztelt, bipoláris kereszténység-interpretációk és ősi vallási hiedelmek körébe vetített, hogy mindebből „a közép-kelet-európai dinamikájú etnikai nacionalizmus paradigmájához illeszkedő” változatokat átlássa. A mitikus emlékezet mint kulturális emlékezet, az etnikai azonosulás vallási tartalmak szerinti (re)integrálódása mint csoportstratégia mindig a magyarság és a külső csoportok viszonyrendjére épül – állítja írásában –, de nem a kanonikus történetírás anyagához simul, hanem a nemzet mint áldozat, mint külső hatalmak szenvedőalanya depresszív ellenállásra késztetettséget él át és imitál, mintegy versengő reprezentációk potenciális győzteseként érzékeli önmagát és érvel a kulturális kvázi-autonómia szükségességével, a mitologizált múltértelmezés elemi jogosságával.

A konferencia kiemelt témaköröként kínálkozó ezredforduló utáni újpogányság terjedésének és divatjának okai között a spiritualitás újonnan megjelenő igényét, a globális mezőben lehetséges „új múlt” felé fordulást kínáló New Age mozgalmak és WoW identitások a posztmodernítésben újfajta emlékezetépítési stratégiával hatni tudó tünetnyekként érvényesülnek.¹² Ezt a közösség és kultúra fogalmainak hagyományos tartalmaival már nehezen leírható jelentéskört, a „glokális” világok éledési folyamatát tekinti át *Bali János* a mítosz és kultúra ősmagyarosított kortársak révén gerjesztett jelentésrétégében (24–33. old.). A múlt és jelen, valóság és virtuális lét, keresztény államiság és az azt is megelőző „ősmagyarság” ebben a tanulmányban izgalmas vetülettel egészül ki: a nemzeti mítosz és a kultúraépítés konvencionális gyakorlatai részint megjelennek már a középkori modernítésben (Árpád-házi uralkodók, geszták, 12–13. századi kompendiumok), majd a historizáló 19–20. századforduló újfajta kultúraképében, végül a posztmodernítés revitalizáló szakaszában. Az utóbbi időszak – mint az ősmagyar mítoszhoz kapcsolódó reprezentációk és jelképek populárisává, adott esetekben (szélső) jobbosá váló kisajátítási stratégiái – a mítosz- és kultúraépítés ellensúlyozó szerepével

12 A WoW frakciók között zajló számítógépes szerepjátékos közösség és platform (World of Warcraft). Bővebben itt: http://eu.blizzard.com/en-gb/company/legal/wow_tou.html; valamint Fromann Richárd 2013 *Virtuális közösségek alternatív szabályrendszerei*. In: Bacsák Dániel – Krámer Lili – Szabó Miklós szerk. *Kulcskérdések a Társadalomtudományban 2011–2012*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, Budapest, 103–120.

összhangban kifejezetten ellenkultúrává erősödő sajátos megnyilvánulásai (turul- emlékművek, nyugatellenes és EU-ellenes, globalizációkritikus nemzeti tónus térnyerése, rovásírás, baranta- és Kurultaj-csoportok éledése, Csodaszarvas-interpretációk, hun-magyar-szkíta ősnép víziói, emlékezetkultusz térnyerése stb.) nemcsak Európa és a földrész múltjának újraértelmezési törekvéseit tükrözik, de a „fenyegető jövő” és az „elérhetetlen múlt” közé ékelődő jelen kitágítását, határok helyetti spirituális szándékok (paratudományos) prioritását éppúgy hordozzák. A globális keresztény (főként katolikus) vallási színtérrel összhangot nem kereső, sőt azt a multikulturalitás mézesmázával együtt ellentételezni próbáló önszervező gyakorlat persze nem eléggé tud önmaga fogyasztóiségának tudatára ébredni, hisz a világképek, stílusok, életmód-váltó gyakorlatok csak részben szolgálják a mítosz és kultúra hiteles kapcsolatát... Így lesznek „kortárs ősmagyarok” a historizmusba átfordult világképek új harcosai, kultuszépítői, miután a spirituális mélystruktúrák átvevőiként, követőiként kívánják önön kulturális örökségük szelektált rendjét kialakítani.

Az újpogányság kérdésköre és a „mitikus magyar történelem” avagy „új magyar mitológia” problematikája mint az utóbbi évtizedekben újraélesztett hithagyományok egyik lehetséges és divatos kerete adja témakörét Hubbes László Attila áttekintő elemzésének is (34–54. old.). Írásában az évek óta tartó újpogány szellemiség térhódítását, a táltoshit, az ősvallás és a populáris kultúrába mind mélyebben ágyazódó őstörténeti újraolvasatok jellegzetes vonásait foglalja össze, egyfelől alapkérdések és kulcsfogalmak, másrészt meg a kortárs mitopoétikus művek, a mai magyar újpogányság szellemi háttérét adó szinkretikus jelenségegyüttes sajátosságait vázolja fel illő részletességgel. Arra keres választ, hogyan és miért vált a magyar ősvalláskutatásból kortárs társadalmi-vallási mozgalom, amelyben nem a kutatók és forrásfeltárók maguk, hanem valamely „rekonstrukciós neopaganizmus” buzgó hívei konstituálták ezt mint a keleti tanok, szaktudományi források, népi hagyománykutatások, egyházi tanítások szintetikus tanrendszerét, melynek legfőbb hordozójává a világháló lett, így kézenfekvően globális tünetei is mutatkoznak, de eszközévé válik a neonacionalista és a nemzet szakralizálását, önérzeti és morális kontextusba ágyazott fölértékelését szorgalmazó naiv hungarizmusnak ugyancsak. A kulcsfogalmak szociálpszichológiai, vallásszociológiai, fenomenológiai, szemiotikai, kommunikációtudományi paradigmáiból eredeztethető párhuzamaival (pl. az *etno-pogányság* etnikai térbe ágyazott öntömjénező és felsőbbbőség hirdető volta, a *szubverzivitás* mindenkori ellenálló, ellenbeszélő természete, a folytonos *önigazolás*, a *szertartásos viták* provokálása és kommunikálása, a nemzeti tudat *rekonstrukcionista* természete a kirekesztés és radikálkonzervatív beállítottság miliójében, az „*igazi kereszténység*” hitvallása a fennálló egyházi intézményesültséggel szemben, a városi és *világhálós* közösségekre fókuszáltság, a vallás nemzetpolitikai *jelentéstérbe* átemelése, interaktívvá válása és virtuskodó *ritusokká* facsarása stb., lásd 37-40. old.) mind-mind és egyre jobban a hiedelmek és hitelvek rendszeréből az ideológiai tromfolásba átvezető tónusú kommunikáció részeseivé lesznek. Az alternatív mitológiák és szent helyek megnevezésére, kisajátítására irányuló narratívák térnyerése egyre inkább a misztikus ideológiákat hirdető, online hálózati diskurzusokban teret hódító felületeken válik jellemzővé (például írásformák, ábécék, ősműveltségi toposzokra épülő virtuális leigázások, öröklött magyar életrendet és hitet favorizáló agresszió, idealizált hősi kultuszok minimálműveltségi redukciója, „*párthus Jézus*” és „*Pilis szívcsakra*” jellegű víziók szolgálnak az „évezre-des” tudás hivatott átadóinak, hogy mintegy „*hidat*” építsenek és Igazságot nyilatkoztassanak ki a maguk szellemi összekötő szereptudata révén. Az *Arvisura* (Igazszólás), a *Yongerit* apokaliptikus nyelvzetű „*rábaközi titkos sámánok*” révén népszerűsödő tana,

a *Tamana* mint az özönvíz előtti emberiség Hawaii-szigeteki üdvtörténete, vagy más tucatnyi misztikus őstudássugárzó weboldal párban-ellentétben áll a magyar mitológia konvencionális interpretációival, Szent Koronatanal, szakrális földrajzzal, népmesei hősök *asztrálmítoszokba* átvezetett kulcsfiguráival, „kirajzás”-teóriáival is. Révükön új mitizálódott istenalakok, misztikus fogyasztói piacon megjelenő sok tucatnyi hevületek mind-mind teret és helyet keresnek a mitikus narratívák számára – „szemben a hivatalos, »állami«, kanonizált narratívákkal”, a képi és nyelvi, szélesebben a kulturális emlékezetben éltető és működtető hatású kiegészítésekkel egyre fényesebbé váló paradigmaváltás csoportkulturális tükröződéseként. Hubbes az elmúlt években a legtöbb hasonló tematika egyik legfőbb szakértőjévé lett, különösen a kortárs sámánizmus-narratívák kurrens és még kurrensében erdélyi térségben elterjedt megjelenésmódjainak átfogó rajzával. Párban Povedák Istvánnal, aki nemcsak a kötet egyik értő szerkesztője, hanem az újpogány szinkretizmus recens tájképének megalapozásával mintegy „kerekének” kialakítója is.

Povedák írásában itt a keresztény és újpogány szinkretizmus mindennapi kultúrában és vallási kánonok mellett (pl. keleti filozófiákkal, nemzettörténeti mítoszok kapcsolásával) a kortárs gondolkodásmódok nemzeti identitásban és poszt szocialista rekonstrukciós helykeresésben ötvöződő fluiditásaiban megjelenő dimenziókat, szakrális befogadásra jellemzővé vált nyitottságokat tekinti át (55–77. oldal). Ha minden, a jelenségekhez kapcsolódó rituális dimenzió bemutatására nem is vállalkozik, amit épp példaként hoz (Magyarok Országos Gyűlése, Kárpát Háza Temploma, Hétboldogasszony Hajléka, Kurultaj, Szűz Mária és a parapszichológia, „Jézus a pártus rabbi”, Arvisura stb.), abban az individuális konstrukciók és vernakuláris vallási szintézis keresések brikolázs jellegét, valóságbéli menekülésmódok keresztény-pogány fluid és kompenzációs rítusokba szuszakolt változatait mutatja fel egy eredeti szöveggörnyezetből szertartásosan kiemelt, egyénített és oda visszaillesztett keveredésmód leképeződéseiben. Az ezek mögötti motivációs készlet a katolikus tanrendszer legitimációs bázisán, de a hétköznapi profán valóságából menekülésként értelmezhető, és „középpontjában az újra életre keltett »kitalált« mitológiával” kiegészített ráakódásokat részletezi, melyekben „az új, alulról kiinduló (grassroots movement) társadalmi megújulási igényt” és a szakrális terek eseményeiben kiteljesedő szertartásosságot, szimbólumvilágot és megszemélyesítő törekvést (irredenta többletjelentések, rovásírásos közlésrend, a nemzetvallás szakrális etnikai jegyeivel kiegészített mondandókat) meg kavalkádót látja megnevezhetőnek. Ez „az alapvető újraértelmezés és remitológizációs folyamat figyelhető meg” a vallási hagyományt a kereszténység előtti képzelt időkbe visszavezető, és mindazt újpogány elbeszélésmódokba illesztő narratívák verzióiban, ahol az uralkodó újpogány orientáció nemcsak a katolikus (például a pálos) rend és egyházi szimbólumrendszer históriájának követésében és újraértelmezésében vált érdekeltté, hanem a gyakorlati vallásosság esetében egy „valamennyi dimenziót” ötvözni próbáló önmegújítási stratégiában is. Írásának izgalmas részletei nem pusztán esettanulmányi és szövegszerű részletekben lakoznak, hanem a folyamat és jelenség egész politikai, kulturális, szakrális néprajzi és élményidentitásra alapozott mivoltában is lenyűgöző mixitásként lesz számára kihagyhatatlan elemzési témakörre, a „láthatatlan határok” látványos leképeződésévé.

Csáji László Koppány hasonlóképpen a virtualizálódott határok, az internet és a lokális közösségek vallásantropológiai „sűrű leírásában” a közösségkonstrukciók fogalmi körét veszi nagyítója alá (78–91. old.). A *Belakjuk környezetünket és az internetet* című írásban a „lokális versus hálózatiság”, közösségkonstrukciók és kapcsolati térszerveződési folyamatok vallásantropológiai kérdéskörét hozza terítékre, „klikkek-körök-hub-ok” klaszterezettségi, dichotóm kapcsolati köreit és tagsági érzemények („fészekmelengetők”)

rendszerezhetőségi relációit vizsgálja át esettanulmányi szinten is, nemcsak teoretikus háttérrel... Farkas Judit a magyar élőfaluhálózat, „megértésen túli” dimenzióit vizsgálja meg áttekintő esettanulmányban, újpogányság, „ökopogányság” ernyőfogalma alatt igen intenzív és megnyerő elméleti és térségi áttekintés alakjában bontja ki tapasztalati miliőben szerzett meglátásait.¹³ Értékes írása a pogányság- és a párhuzamos településkutató-sok számos további leképezése felé vezet tova. Szeverényi Sándor a magyar ponyvairodalom és az őstörténeti motívumokkal ékes nyelvi-vallási-historikus motivációk, stratégiák és történetfelfogások narratív gazdagságát veszi témaköre ürügyeként, a Da Vinci-kód szimbólumkutató szemléletvilágának fölidézésével, összeesküvés-elméleti és irodalmi toposzvizsgálatok hangsúlyaira is odafigyelve (115–128. old.). Kis-Halas Judit ezután az ezoterizmus és újpogányság kortárs gyógyító apparátusaiban, „szellemsebészetben” és „pszichotronikában” föllelhető értelmezés-folyamatot mutatja be (129–143. old.) New Age, „táltos masszázs”, „égi kapcsolattartók” seregeit, etnokulturális specialisták autentikus „ősiséget és egyedülálló nemzeti sajtóságát” sugalló kommunikatív renaissance vázlatára és esetelemzésére vállalkozva, úgyszintén végtelenül izgalmas közeget választva terepmunkája és témaköre helyszínéül.

Persze, hiába lihegek itt a tudnivalók nyomába..., nincs, s nem is lenne épeszű funkcióvállalás a tanulmányok mintegy „kijegyzetelése” – maradjon ez az Olvasók öröme. De nem tartóztathatom magam annak üzenetével: mindez fontos lenne, s immár időszerű is! Merthogy kortárs tudásunk a kortárs ismeretekről akkor marad kortárs, ha beépült tapasztalat, forrásgazdag ismeretanyag és a modernitással összhangba kerülő olvasati élmény épül mögéje...

13 Alighanem az Antroport weboldalán is megtalálható írásában kicsit más kiterjedésben is érintett kérdéskör résztanulmánya lehetett ez..., lásd még https://www.researchgate.net/publication/303769640_Egy_tal_frissen_sult_fank_A_kozosseg_mitosza_a_magyar_okofalvakban_One_plate_of_fresh-baked_nutcake_The_myth_of_community_in_Hungarian_Ecovillages

Fekete J. József

Halott vajdaságiakat olvasva I–II.

Fenyvesi Ottó: *Halott vajdaságiakat olvasva*

(Versek, átköltések, másolatok)

Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című kötetei a Trianon utáni magyar irodalom vajdasági vezére, Szenteleky Kornél (1893–1933) által tapasztalt szellemi-kulturális miliő felvetésére alapoznak, a hely szellemére Fenyvesi szerint is a „megölő közöny” és az „elegáns sajnálkozó gesztus” jellemző, a táj meghatározói pedig a „Fényük hunyt házak. / Néptelen falvak. / Hálóban alvó pókok.” Így lehetett 1920-ban is, így van ma is a Délvidéken, ahol mintha szinte minden inkább csak úgy magától lett volna, minthogy valami nagy akarások és nekifeszülések mentén jött volna létre bármi is. Valóban olyan finom homokot szór az idő a múltra, hogy szürkévé és egyneművé, unalmassá és érdektelenné sivatagosodnak egykori életek a minduntalan pergéssel szitáló percek alatt? Meglehet, de az is kétségtelen, hogy a múlt, a történelem a saját koruk idején hús-vér, eleven emberek hétköznapjaiból és ünnepeiből, születéséből és halálából, küzdelmeiből és szerelmeiből, akarásaiból és kívánságaiból, adottságából és elbukásából, munkájából és tétlenségéből építette önmagát. Ami ma évszámnak, kornak, korszaknak tűnik, az valójában megannyi élet és sors szövevénye, létkacatok garmadája.

Fenyvesi Ottó ezen kacatok közt bóklászva válogatott az egyéni sorsokba integrálódott emlékekből, hogy megidézhesse a halott délvidéki-vajdasági embereket, életüket, tetteiket, sorsukat, és a lírai emlékezés által cáfolja az akarat és a tett hiányát hirdető emlékezetet, hogy színesítse a lefojtottság nyomasztó szürkeségét, a minden elfogadásának, a mindenbe beletörődésnek a fárasztó, lélekölő monotoníáját. Ötven délvidéki sors megidézésére vállalkozott, ezek közül a *Halott vajdaságiakat olvasva* első könyve huszonkettőt ad közre, Csáth Gézáttól indulva, Juhász Erzsébetig érve. Az elsőt nyolc év után követő *Második könyv* tartalmazza az újabb 33 költeményt, miként később látjuk, a korábbiánál nagyobb szórásban válogatva a megidézett szerzők között. Az 1918 és 2000 között a Vajdaságban élő és alkotó megjelenítettek közül többen a környező országokból települtek a Délvidékre, mások onnan költöztek át más országba, mint ahogy Fenyvesi Ottó is a Vajdaságból települt át Magyarországra. Verseket vitt magával, meg a halott vajdaságiak után maradt emlékkacatokat. Nem ereklyéket, hanem lomot, ami ugyanolyan versidegen időben keletkezett, mint amilyen versidegen időben írta Fenyvesi Ottó verssé az állandóan magában hordott szellemi-kulturális-történelmi-érzelmi limlomot. A halott vajdaságiakkal vállalt sorsazonosság kettős, történelmi-egyéni visszhangot várva veti fel alapkérdését: Érdemes volt-e? Élni, írni.

Érdemes volt-e élni, tenni, akarni, elmenni, visszajönni, gyökeret verni „a kisebbségi magyar skizofréniában” (György Mátyás), „lenni itt-ott, mindenütt és sehol” (Milkó Izidor)

írni, festeni, játszani, bízni, hinni. Mert valamiben ma is nagyon kellene hinni, abban leginkább, hogy semmi sem volt hiába, semmi sincs hiába, hogy megérte, hogy nem volt értelmetlen hercehurca egyetlen élet sem, sem a halott vajdaságiaké, sem a költőé, aki könyve által kivezeti (h)őseit a halálból, vissza az irodalomba, amit éppen a megidézettek építettek fel számára: az Emlékezőnek, aki végül közös sírba temeti őket.

A hosszabb-rövidebb költemények hol az életrajz, hol a művek mentén haladva idézik meg a halott vajdaságiakat. A költő olykor bőséggel idéz – Csáth Géza naplójából például –, vagy úgy tesz, mintha idézne, máskor mintha drámaszöveget írna, sűrít és tömörít, egyes verseiben pedig a filmszerűséget hangsúlyozza, vágásokkal, átúsztatásokkal dramatizálja a felidézett életet. A versek némelykor a lírai hevületű próza felé mutatnak, máskor az érzelmi fokozás drámai-tragikus elemeket emel a költemény lírai csúcspontjára: „*Dalolva vonulnak a lidércek, / zengnek a zsoldárok. / És nem lesz szükség kanálra, / ha majd altatót kevernek a tejedbe. / Mielőtt elhurcolnának, / inkább zuhanás a boldog önkívületbe. / Vissza a semmibe. / Vissza valakihez, aki mindig / visszavár.*” (Detre János), vagy „*A Tiszán épp levonulóban / egy rakás gyáva sötétség. Bűn, / betegség, nyomor, irigység, utálat. / És halál.*” (Laták István) Fenyvesi Ottó beleéléses költészete a tárgyhöz hasonulása révén nem csak az ember, hanem annak műve megjelenítésére is képes: ha festőt idéz, verse is színekbe, képekbe, látványokba öltözik (Sáfrány Imre), a prózaíróról prózaversben emlékezik (Juhász Erzsébet). Ezen a véresen komoly mimikri-játékon – narratív-poétikai eljárások változatosságán – túlmenően Fenyvesinek a verssel és a költészettel szemben a halott vajdaságiak zöméhez hasonlatosan radikális, forradalmi magatartása nyilvánul meg. Ehhez tudni kell, hogy a vajdasági magyar irodalom bölcsője mellett a múlt század húszas éveiben, mindenekelőtt az 1928-ban indult *Vajdasági Írás* irodalmi lapban főként avantgárd elkötelezettségű alkotók bábáskodtak¹, az aktivizmus elkötelezett hívei, futuristák, dadaisták, konstruktivisták, az ő műveik szellemében adja ki a parancsot Fenyvesi Ottó: „*karóba húzni a költészetet / tarkón lőni a valóságot / agyba-főbe rugdosni a jelent.*” A Második könyvben a vajdasági avantgárdról Szirmai Károly, a *Kalangya* folyóirat legigényesebb szerkesztője köntösében ír erről: „*Trianon után ideszivárgott / a sok aktivista emigráns. / Érkeztek a konstruktivisták, / jöttek a Molnár Farkasok, / Harasztik, Csukák, Somogyik, / »Kassák gyarmatosította a Délvidéket.« / Stop. / Szárba szökkent az avantgárd.*” (Szirmai Károly)

A megidézés – miként a kötet alcíme jelzi – néha átköltés (is), néha másolat (is), leginkább viszont – tegyük hozzá – azonosulás a megidézett személy sorsával, életével, vagy művének szellemével és ízeivel, mint például a fasizmus áldozatául esett futurista György Mátyás esetében: „*Detre altatót kevert a levesbe. / Ő nem, / ő hitt a jövőben. / Láttá Auschwitzben a halált, / ahogy muzsikált, / érces trombitát fúj, / nyakatekert indulót. / A halál / egy hegycsúcson állt és integetett felé.*”

Fenyvesi Ottó halott vajdaságiak portréit retusálja, és minden portréban, versen belüli reinkarnációban legalább egy dolog közös: a halál ténye. A halálé, amihez képest minden egyéb kissé nevetséges. Ennek ellenére az egyéni sorsot igencsak hajlamos megfűszerezni az élet: egy kis gyógyíthatatlan betegség ide, egy nagy háború oda, egy kis gyilkos forradalom emide, egy nagy haláltábor amoda, s máris ízlelhetjük a sors savát-borsát. Ilyen, ráadásul a kisebbségbe kényszerült magyarság tudathasadásos, megpróbáltatásoktól terhes életének előhívása során az empátia bravúrájának tűnik egy ilyen verssor: „*Süt a nap, és nagyokat nevettek [a gyerekek].*” (Laták István) – a költő itt teljességében szemléli versének tárgyát, felidéző emlékezésének alanyát, a bukolikus költészet idilljét idéző sor vezet vissza az emberhez, aki nem csak név és évszám, nem csak kereszt egy temetőben,

1 Köztük Harasztai Sándor, Mikes Flóris, Somogyi Pál, Láng Árpád.

vagy tetem egy jelöletlen tömegsírban, nem csak arcképét megörökítő fotó és nem csak keze nyomát őrző könyv, hanem lélek, könny és kacaj, vér és genny, lábmosás és utazás, alkotás és emésztés, szerelem és intrika...

A *Halott vajdaságiakat olvasva* első könyve tragikus, de mindenképpen reálisnak tűnő végkövetkeztetéssel zárul: „*Már semmi sem fordulhat jóra. Semmi, sehol, soha.*” (Juhász Erzsébet)

A délvidéki magyarság értelmiségét lefejezte Trianon, aki túlélte a Nagy Háborút, állását veszítette, megvonták egzisztenciáját, elmenekült. Alighogy felcseperedett egy újabb nemzedék, újabb kollektív érvágásra került sor. Az itteni tanítók, költők, írók, művészek zömét zsidó származása vagy politikai irányultsága miatt elhurcolták, majd a magyarok kerültek sorra 1944/45-ben, a partizánok tombolva mészároltak bűnöst és bűntelent egyaránt. A megtorlás által a délvidéki magyarokra kényszerített kollektív „amnézia”, a kőkemény hallgatás csupán a múlt század végén kezdett repedezni, attól fogva sok áldozatot sikerült nevesíteni, pusztulásuk körülményeit föltárni, sorsukat irodalomba emelni. Fenyvesi az egész Vajdaságot sújtó terrort érzékletesen mutatja be a *Második könyvben* a Szenteleky által tehetséges költőnek tartott, a partizánok áldozatává lett Kristály Istvánt megidéző költeményében:

„Gőzölögtek, füstöltek a földek.

Halomban feküdtek a hullák.

A trágádombokba lettek elásva, dögkútba dobálták be őket.

Bezdánnál a Dunába,

Adorjánnál a Tiszába.

Zomborban nyakig földbe ásták, majd tankkal eltaposták az embereket.

A bácskai svábokat a gákovói lágerbe vitték, ahol éhen haltak mind.”

(Kristály István)

Fenyvesi Ottó saját költői szenzibilitását rávetíti az ábrázolt életsorsok megjelenítésére, a látványmontázs, a zeneiség, a térbeli utazások lenyomata lehangosabban a Moholy Nagy László munkásságának szentelt költeményében dübörög, mintha a két művész, az ábrázolt és az ábrázoló ugyanazon a hangon beszélne, poétikájuk egymásba ötvöződne. Máskor gáttalanul szabadul föl lírai érzülete: „*A festett arcú, ölbe tett kezes, / bácskai házikók kéményén / és a görcsös éjszakákon fennakadnak / a köd foszlányai, / vesztébe zuhan / az idő.*” (Szirmai Károly) – tipikus vajdasági tájkép, mintha Milan Konjović festette vagy Herceg János jegyezte volna le, akár a továbbiakat: „*Ült az őrhelyén, mint a bagoly, / a végeken túli végek / semmis semmijében, / Verbászon. Stop. / Dioptriáját az égnek fordította. / Cipelte a sok cukros zsákot, / a bácskai tájat, ahol / oly magunkba roskasztó a köddel, / dérral ránk köszöntő és / éjszakánként jajgató vadludakkal / búcsúzkodó ősz, / mint sehol másutt.*” (Szirmai Károly) A *Halott vajdaságiakat olvasva* kötetei ugyanakkor nem egy sosemvolt idill utáni nosztalgia megszólaltatói, áthatja őket az első világháború rettenete, a második világégés borzalma, és a történelemben olykor eltévelyedő kisembert belülről perzselő lelkiismereti problémák: „*A belső zsebekben titkok és vétkek, / melyek utólag nehezen tárulkoznak fel.*” (Gál László)

A költemények rendkívül ihletettek, sorsukban mutatják be a vajdasági embereket, kinagyítva a történelem által eltorzított életpályájukat és a kényszerű kisiklásokkal párhuzamos szerzői életrajzot, aminek egyik legizgalmasabb példája talán a *(Kek Zsigmond)* című vers.

2 Juhász Erzsébet novelláskötetének címe a *Semmi, sehol, soha*.

A *Második könyv*be bekerült Danilo Kiš, Slavko Matković és Judita Šalgo is, akik ugyan szerb és horvát nyelven alkottak, de származásuk, kötődéseik és magyar nyelvi készségük révén keményen kötődtek a vajdasági magyar irodalomhoz. Kakukktójásnak tűnhet Penavin Olga életének megverselése, hiszen ő nem a művészet, hanem a nyelvészet és a néprajz terén jeleskedett, miközben tanára volt a ma is alkotó vajdasági írók és tudósok zömének.

Fenyvesi természetesen nem versel meg teljes életrajzokat, hanem kollázsszerű írásaiban a személy és kora kapcsolatának gócpontjait emeli ki, járja körül asszociációival. A versek sarkalatos pontjainak értelmezéséhez támaszt adnak a költemények előtt álló életrajzi kromik, biográfiai vázlatok, irodalom- és élettörténeti paratextusok.

Ezekből a fő- és mellékszövegekből áll össze a két kötetben a halott vajdaságiak arcképcsarnoka. Életek, sorsok, események, művek sorából épült mutatvány, a vajdasági ember létének és sorsának zanzásított bemutatása. Nem párhuzamos irodalomtörténet, hanem költői mű, ami legerősebb pillanataiban nem az alanyt, hanem a szerzőt és poétikai eljárásának mozgatóélveit hozza előtérbe.

Első könyv: *zEtna–Basiliscus, Zenta, 2009*. Második könyv: *zEtna–Basiliscus, Zenta, 2017*

Garaczi Zoltán

Ábrázolni az átlagost

(Szil Ágnes: Életünk legszebb napja)

Szil Ágnes idén megjelent kötetét elolvasva – talán ez a kifejezés írja jól körül azt a bizonytalanságot, mely a novellák után bennem megragadt – rögtön egy kora tavaszi, szegedi rendezvény jutott eszembe, ahol Nádasdy Ádámmal beszélgettem arról, hogy Tar Sándor novelláiban tulajdonképpen szegények-e a szegények. A tanár úr a maga részéről inkább a dolog szociológiai aspektusát helyezte előtérbe, és ki is tudtunk abban egyezni, hogy dickensi értelemben nem, vagy legalábbis nem minden novellában szereplő karakter tekinthető szegénynek. Ettől függetlenül nem adtam fel azt az álláspontomat, hogy a figurák – ahogy ezt Szil novelláiban is érzékeltél vélttem – bizonyos szellemi sivárságról, szegénységről tesznek tanúbizonyságot, egzisztenciális helyzetüktől függetlenül. Ebben az értelemben a korpusz párhuzamot is mutat Tar prózájával. A fent említett bizonytalanság pedig éppen ezeknek a karaktereknek az ábrázolási lehetőségéből fakad, mert könnyen válnak a szereplők valami papírmászerű, arctalan figurává, akik inkább önmagukat pozicionálva fogalmakká üresednek, mint a szegény, az úrgazdag, a szerető, az ügyvéd stb., és lassan felszívznak minden sztereotípiát maguk körül. Szil egyes novelláiban is érezni vélttem a karakterek anyagtalanságát, hogy a figurák közel sem elég sűrűek a rövidpróza terjedelméhez.

A kötet két számozott részre oszlik, az elsőben inkább egy novellaciklus rajzolódik ki, melyben a címek a kínai horoszkóp figurái mentén rendszereződnek, ám a csillagjegyek és a szövegek között semmilyen didaktikus kapcsolat nem jön létre, sőt ezek a szimbólumok inkább tágítják a jelentéshorizontot, izgalmas értelmezői lehetőségeket felkínálva. A novellák hol egyes szám első személyben, hol egyes szám harmadikban szólalnak meg, és ezeknek a szövegeknek a váltogatása bizonytalanságban tartja az olvasót. A *Nyúl (Macska)* című szövegnél válik egyértelművé, hogy különféle élettörténetek keveredésének különböző dimenzióiba nyerünk bepillantást. Ettől függetlenül egyértelmű megfigyeléseket nem minden szöveg kapcsán lehet tenni, egyes élelbeszélők nem fedik fel identitásukat, azonosításukra az olvasó csak kísérletet tehet a többi szöveg függvényében. Második olvasatra jómagam már szociogramszerű ábrával igyekeztem rendezni a szereplők és a személyesen megszólaló narrátorok viszonyát, ám vagy a csökkenő figyelmem – vagy a szerző tudatos szándéka végett – nem minden viszonyrendszert sikerült feltárnom.

A második ciklus már egy nagyobb merítés eredményeképpen kerülhetett bele a kötetbe, és itt is villanásszerűen észlelni lehet az egyes novellák közötti összefüggéseket, de ebben a részben már jóval gyengébb a kohézió a szövegek között. A novellák többsége a mostanában divatos újrealizmus irányába mutat, számtalan szociális vagy interperszonális problémát megjelenítve, radikális kivételként említhető meg például az Örkeny-parafrazisként funkcionáló *Arról, hogy mi a groteszk*.

A kötet címadó novellája, mely szintén a második ciklushoz tartozik (*Életünk legszebb napja*) egy bizarr Aphrodité-történetként is értelmezhető, ahol egy női énelbeszlő házasság előtti és utáni pillanataiba tekinthetünk bele. A szövegben hangsúlyossá válik az aranyalma motívuma, amely ez esetben nem Erisz istennő gonosz manővereiként jelenik meg, hanem a jövődombeli anyós szegfűszeges befőttjeként. Ezt eszegetve idézi fel magában az elbeszlő egy korábbi szerelmi kalandját, és abban bíz, hogy régi szeretője a mai napig olyan, mint egykor volt. Ennek függvényében az esküvő, mint az élet legszebb napja, meglehetősen hamissá, kétségessé válik. A történet vége pedig az antik hagyományokkal ellentétben nem torkollik semmilyen tragédiába, nem adva meg ezzel az olvasó számára a katarzis általi megtisztulás lehetőségét. Helyette marad az unalom, a közöny ábrázolására tett jóslat: „[m]inden vasárnap mehetünk anyádnhoz, mondom szomorúan, megihatsz két sört is ebéd után, majd hazafelé én fogok vezetni...” (144.) A szöveg ezzel mintegy időben kitolódik a végtelen unalom és közhelyesség irányába, azt visszavonhatatlanná téve.

A könyvben a térbeli világ ábrázolása szorosan a vidékhez és a vidékiséghöz kötődik. Szil bámulatos módon képes Budapestet is vidékké gyúrni. Ennek egyik kulcsa abban állhat, hogy a szövegekben a tér nem válik a narratíva szervezőlévővé. A szövegeket a karakterek alakjai töltik ki, vágyaik és elképzeléseik mozgatják a szövegvilágot. A cselekmények felől közelítve, a novellák inkább a klasszikus irányvonalat képviselik, a csattanókat hangsúlyossá vagy ironikussá váló zárómondatok adják. Stilisztikailag Szil vonzódik a lírai hangvételű mondatokhoz, ezeket néhol túlzásba is viszi. Szóhasználatában bátran merít a tájszavakból, amely különösen izgalmassá teszik a nyelvezetet, ráadásul az olvasóban sincs ott a „guglizás kényszere”, hogy minden ismeretlen szónak utána kell olvasni, hiszen a szövegek környezetből meg lehet próbálni megalkotni a jelentést, ezzel is dinamizálva a hagyományt és a nyelvet. Bár a tájszavak eredeti arányát nem tudhatjuk a szövegekben, de a kötet végén található interjúból kiderül (*Amíg felér a lift* – Szil Ágnessel Orcsik Roland beszélget), hogy ezekből a szerkesztő jó párat kiemelt. Ezt sajnálatosnak tartom, mert ezzel veszítettek élvezeti értékükből, leszűkítve a nyelvi fantázia terét.

Végezetül meg kell említeni a kötet borítóját, melynek alakjai egy római szökőkútról származó nő és férfi párosa. A már fent említett interjúból tudható, hogy őket a szerző választotta a borítóra. Alakjuk plasztikus jellege szinte elhalványul a papíron, ezzel egy izgalmas, sejtelmes ízt kölcsönözve a kötetnek, ehhez azonban talán a kék szín választása nem a legideálisabb döntés volt, főként a hátlapon található, kék négyzetbe foglalt összefoglaló esetében, mely brutálisan rombolja szét a könyv külső esztétikai egységét.

Összegezve elmondható, hogy a *Tangram* után Szil Ágnesnek egy újabb prózaírói oldalát ismerhetjük meg. A terjedelmi korlát, a novellák rövidegéből fakadó sűrűség egyaránt felvonultat erényeket és hátrányokat. A karakterek néhol már-már zavaróan közhelyesek, ez főként a második ciklus egyes szövegein érezhető, szemben az elsővel, ahol egy nagyon komplex elbeszlői játékot kísérhetünk végig. A kötet nyelvezete meglehetősen heterogén, az eltérő szólamok, például az E/1-ben megszólaló elbeszélések esetében, néha az egyetlen fogódzót biztosítják az elbeszlő személyének beazonosításához. A szövegekben felbukkanó tájszavak egyénített hangulatot nem pedig olcsó egzotikumot teremtenek, ami szintén nagy erénye a kötetnek. Csak remélhetjük, hogy a következőre nem kell újabb öt évet várni, mert az alapok biztosnak látszanak, a fejlődés iránya pedig biztató.

(FISZ, 2018)

Boldog Zoltán

Irodalomtörténeti hoax

(Milbacher Róbert: *Léleknyavalyák*)

Képes-e arra egy irodalomtörténész, hogy ellopja az első magyar krimi, és saját neve alatt jelentesse meg? Ez a kérdés merülhet föl bennünk, ha az utolsó betűig alaposan átolvassuk Milbacher Róbert második prózakötetét, első regényét, a *Léleknyavalyákat*. Gyanúnk azért sem lehet alaptalan, mert a szerző 2006-ban akár a legprovokatívabb irodalomtörténész minősítést is megkaphatta volna, amikor Arany János *A walesi bárdok* című költeményével kapcsolatban felvetette: nem feltétlenül a nemzeti ellenállás balladájaként olvasható a mű. Az értelmezési hagyománnyal ellentétes gondolata a magazinokon és hírportálokon keresztül a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is felkeltette. A pécsi egyetem docensének ugyanis elég meggyőzően sikerült bizonyítania, hogy a szöveg bizonyos kontextusban jóval elnözőbb Ferenc Józseffel szemben, mint ahogy azt többek között saját kollégái és az irodalomtankönyvek sugallják.

A kritikai megnyilvánulások szerint hasonlóan merész vállalkozásnak mondható Milbacher Róbert debütökete, a *Szűz Mária jegyese*, amely a Kádár-rendszerbeli magyar falu mindennapjaiba enged bepillantást. A könyv 2016-ban megkapta a Margó-díjat, amelynek egyik célja az „új hangok, bátor vállalkozások” támogatása. Ennek némileg ellentmond, hogy Milbacher első és második kötetében sem merészkedett irodalomtörténeti vadászterületén túlra. A kutató ugyanis szakértője mind a népiességnek, mind pedig a 19. századi irodalomnak, így prózái témaválasztását tekintve azt is mondhatnánk, hogy biztonsági játékot játszik. Vállalkozásának újszerűsége inkább abban keresendő, hogy a *Léleknyavalyákban* a kutatóként jól ismert alapanyagot a fikció terében is hiteles, meggyőző konstrukcióvá tudja gyúrni.

A regény főszereplője Hummel József nyugalmazott városi alkapitány, aki 1851-ben újra nyomozni kezd egy 1847-ben történt öngyilkosság indítéka után. Az alapszituáció már eleve felülírja a krimivel kapcsolatos elvárásainkat, hiszen ebben az esetben az elkövető és a sértett ugyanaz a személy. Mivel az alcím (*avagy az öngyilkolás s egyéb elveszejtő szerek természetéről*), a szereplő, az elbeszélő és a könyv szerkesztője is hamar kizárja az idegenkezűséget, ezért sem a jelen kritika, sem a *Léleknyavalyák* jövődöbéli olvasójának nem árulunk el titkot azzal, ha a nyomozás módjára irányítjuk a figyelmét. Erre ösztönöz minket a kötet túl bőbeszédű fülszövege is, amely az olvasóval szembeni bizalmatlanság jeleként számos izgalmas részletet leleplez a regényben való elmerülés előtt. Ennek köszönhetően kevésbé tudunk azonosulni Hummel nyomozásával, hiszen akarattunk ellenére néhány lépéssel előtte járunk.

Hummel József, a természettudományokért rajongó, a szépirodalomtól viszolygó nyugalmazott alkapitány szövegek segítségével próbál közelebb jutni a fiatal drámaíró, Czako Zsigmond 1847-es öngyilkosságának okaihoz. Szakirodalmat olvas a témáról, utánané a korabeli sajtóban a halál körülményeinek, Czako színpadi műveinek fogadtatását elemzi,

boncolási jegyzőkönyvet tekint át, felveszi a családdal a kapcsolatot a halott gyermekkorának feltérképezéséhez, napokat tölt a könyvtárban az elhunyt író műveinek olvasásával, elemzésével. Hummel tehát hasonló módszertannal dolgozik, mint az irodalomtörténészek, mint Milbacher Róbert a mindennapokban. A *Léleknovellák* ezzel megvezeti (vagy jóhiszeműbb megközelítéssel megajándékozta) az olvasót, hiszen Hummel nyomozásán keresztül a szövegek értelmezéséből élő kutatók tevékenységével is megismertet minket. Ebből is látszik, hogy Milbacher könyve burkoltan bölcsészregény, amely szövegnyomozásra is tanít, együtt elemzi az eseményeket az olvasóval, a nyomozással bevezeti őt a 19. század második felének kulturális és tudományos vitáiba, és ezzel párhuzamosan bemutatja a Hummelben az olvasottak hatására kialakuló lélektani változásokat.

A nyomozás módszertana a 19. századi pszichológia és orvostudomány különböző iskoláinak eredményeire épül. Így a regényen keresztül tudománytörténeti érdekességeket is megtudhatunk, például arról, hogyan következtek az ember arcterendezésének elemzéséből a jellemre (frenológia), vagy miként hódított teret a pszichoszomatikus megközelítés (amely szerint lelki okok keresendők a testi tünetek mögött). Hummel azonban néhány megállapításával megelőzi korát, hiszen a lélek mélyén dúló ismeretlen harcok többszöri említésével Freud pszichoanalitikus elméletét juttathatja eszünkbe. A 20. század elején közkeletűvé váló freudi fogalmaknak a 19. századi történetbe csempészése inkább a főhős kiváló pszichológiai felkészültségének bizonyítására szolgál, mintsem anakronizmusként, hibaként van jelen a regényben.

A *Léleknovellákban* megjelenő pszichológiai megalapozottságú nyomozás értékelhető azon popkulturális trendek felől, amelyek az ember viselkedésének megértését helyezik a középpontba. Gondolhatunk itt a *Gyilkos elmék* című sorozatra, amely az FBI viselkedéskutatóinak munkáját mutatja be, de említhetjük a *mentalista* című sorozatot, ahol a címszereplő az emberek reakcióiból következtet cselekedetükre, jellemükre, előéletükre.

Ezenkívül a sajtóban is nagy hangsúlyt kapott mostanában Philip Zimbardo börtönkísérlete, amely azt bizonyította, hogy bárkiből válhat elnyomó a körülmények hatására. Bár számos kétely merült fel a kutatás hitelességével kapcsolatban, ahogy Milgram áramütéskísérletével szemben is, a pszichológia újabb kérdései gyakran megjelennek a 21. századi olvasó különböző képernyőin. A Milbacher Róbert regényében uralkodó megközelítésnek így a popkultúra és az online sajtó irányából erős támogatottsága van, amely aktualitást kölcsönöz a műnek.

Mint ahogy az sem hagyható szó nélkül, hogy Nyáry Krisztián *Így szerettek ők* című kiadványainak és az ezek háttéréül szolgáló Facebook-bejegyzéseknek köszönhetően igen népszerűvé vált az utóbbi évtizedben az irodalomtörténet. Ennek köszönhetően egyre nagyobb figyelmet kapott az életrajzírás, ezen belül pedig az egyes szerzők írói és magánéleti motivációinak feltérképezése. A Nyáry-féle munkát végzi el Milbacher, és rajta keresztül Hummel egy, a reformkori irodalmi kánon peremén elhelyezkedő figurával. A *Léleknovellák* így az öngyilkos Czákó Zsigmond pszichológiai szempontból megírt életregénye is lehet, egy sajátos olvasata a fiatalon elhunyt drámaíró utolsó éveinek. Hasznos lehet ebből a szempontból az irodalomtörténet és az életrajz(írás) iránt érdeklődőknek elolvasni Szilasi László *Amíg másokkal voltunk* című, három kisregényt tartalmazó könyvét, ahol a szintén irodalomtörténész szerző bemutatja három ismert szerző (Bessenyei György, Babits Mihály és Jókai Mór) életének meghatározó szakaszát. De említhető itt Péterfy Gergely *Kitömött barbára* is, amely a szerző bölcsészdoktori disszertációjának egyfajta szépirodalmi párlata.

Milbacher Róbert a nyugdíjas nyomozó, Hummel alakjának kidolgozásával egy a 19. és a 21. században is aktuális vitához kapcsolódik, amely a humán és a természettudományok viszonyát (humaniórák és reáliák vitája), elsősorban a kérdését állítja középpontba.

Az egykori alkapitány megszállottja a pozitívizmusnak, feltétel nélkül bízik abban, hogy a racionális, természettudományos megközelítés a világ minden eseményére, az ember minden cselekedetére magyarázattal szolgálhat. Világnézete, nyomozói tevékenysége is ezen alapszik. Ebből adódóan idegenkedik a romantikus életfelfogástól és a szépirodalomtól is, amely számára elvont, érthetetlen fogalmakat használ. Nyomozása során azonban rá kell jönnie, hogy az irracionális tényezők erősen befolyásolják az egyén sorsának alakulását, és amikor ezt saját bőrén tapasztalja, élete kezd összeomlani. Mint ahogy Hummelnek a pszichoanalitikus megközelítésre utaló gondolatai is érzékeltetik, az ember összetettebb lény annál, minthogy a természettudomány eszköztárával bejósoljuk cselekedeteit. Ennek fölfedezésével a regény azt sugallja a jelen olvasójának, hogy a természettudományok felértékelődésével sem szabad megfeledkeznünk a humán tudományok fontosságáról, hasznosságáról, eredményeiről.

Milbacher regényének főszereplője talán nem Hummel, nem Czako Zsigmond, nem is maga az irodalomtörténet, a pszichológia vagy a természet- és bölcsészettudományok vitája, hanem az öngyilkosság. A *Léleknyaival* sokat tudunk meg arról, hogy miért válik egy ember saját magát elpusztító lényé. Szembesülhetünk ennek alkati meghatározottságával, a körülmények egyénre gyakorolt hatásával és a tett elkövetésének számos előjelével. Ha a *Léleknyaival* ezzel kapcsolatos megállapításának jelentős része fölött eljárt is az idő, nem hagyható figyelmen kívül, hogy mennyire aktuális a regény témája egy olyan országban, amely a statisztikák szerint első Európában az öngyilkosságok számát tekintve. Ebből a szempontból Hummel nyomozásának tétje nem kizárólag az, hogy feltárja Czako tetteinek indítékát, hanem megfogalmazza a kérdést: megelőzhető lett volna-e a pisztoly elsütése. A könyv így a 21. század emberének egyik legfőbb léleknyaivalójával foglalkozik, semmiképpen sem a tanácsadás, pusztán a kérdésselvetés szintjén.

De miért kell mindehhez a 19. századi nyelv a maga archaizmusaival, szövevényes, közbevetésekkel tűzdelt, lassú mondataival? Ennek megválaszolása egy újabb játékra kényszeríti az olvasót. A könyv utószaváig azt hihetnénk, hogy a nyelv a korfestés, a hitelesítés, netán a szerzői jártasság bizonyításának eszköze. Az *Utószó* azonban azt állítja, hogy a *Léleknyaival* a Kisfaludy Társaság 1867-es pályázatára íródott, szerzője ismeretlen. Milbacher Róbert így a közreadó irodalomtörténész szerepébe helyezi magát, és ezen a hangon megszólalva megírja a regény keletkezéstörténetét, kitér a feltételezett szerzőkre, a korabeli politikai kontextusra. A könyv arra kényszerít minket, hogy nyomozni kezdjünk, akár Hummel. Ha meg szeretnénk bizonyosodni arról, hogy az *Utószó*ban foglaltak a fikció vagy a valóság részét képezik-e, irodalomtörténésszé kell válnunk, hogy utánanézzünk az említett pályázatnak és a többi nyomnak. A nyomozás tétje elég nagy, hiszen ha valóban Milbacher a kézirat felfedezője, akkor joggal vetődik fel a kérdés: hogyan merészeli saját nevén kiadni egy ismeretlen szerző regényét (hiszen a borító és a szerzői jog tulajdonosát jelölő szimbólum a Milbacher Róbert névhez kapcsolja a szöveget). Ha pedig egy kitalált irodalomtörténetet olvasunk a zárlatban, azaz az *Utószó* a fikció része, akkor mi a tétje a velünk folytatott játéknak? Talán az, hogy képesek vagyunk-e egyedül, Hummel nélkül nyomozni? Elegendőnek érezzük-e magunkat arra, hogy leleplezzünk egy talán minket megvezető irodalomtörténészt?

Bármilyen cél lebeghetett a szerző előtt, gesztusával túllépett a Nyáry Krisztián-féle infotainment kereteit. A kulturális játék, a szórakoztató információátadás itt már nem egyszerű értelmezést, passzív befogadást kíván meg tőlünk, hanem aktivitásra, kutatásra ösztönöz. Ez irányulhat a szövegen kívülre, levéltári információkra, a Google segítségével, de történhet a regényen belül is. Ez utóbbira egyik példa, ahogy a szöveg Babits Mihály és Tóth Árpád egy-egy versére utal: „*Régi megfigyelése a gyakorlati lélektannak, hogy vannak olyan kóros állapotai bizonyos léleknyaivalóktól szenvedő embereknek, midőn már úgy érzék, hogy*

*hűtlen lettek hozzájuk a szavak, sőt bántó élükkel egyenesen ellenük fordulának. Így azután a kimondott szóval nem is képesek állapotuk leírására, sem pedig a segélykérésre, ám valahol mégis azt várják el gyermeki türelmetlen követelődzéssel embertársaiktól, hogy a nyelv segélye nélkül is, mintegy lélektől lélekig ható sugallattal értsék meg, és siessenek megmentésükre.” (207.) Az első, kizárólag a kritika által kurvizált rész Babits Mihály Jónás imájából, a második, szintén csak a jelen szövegben kiemelt rész Tóth Árpád *Lélektől lélekig* című művéből származik. Egy 1867-ben keletkezett regény nem idézhetné meg ilyen módon a 20. század két költőjének sorait, így ezekkel az utalásokkal Milbacher segít művelt olvasójának a játék leleplezésében.*

Milbacher Róbert *Léleknyavalyák* című regényének nagyszerűsége összetettségében rejlik. A krimiként (pontosabban krimi-rekonstrukcióként) tálalt mű a népszerű műfaji besorolása révén könnyen utat találhat a szélesebb olvasóközönség felé, megvan az esélye arra, hogy levetkezze bölcsészjellegét. Hummel nyomozása jelenünk fent említett problémáival foglalkozik, amely hozzásegítheti ahhoz az olvasót, hogy tabunak számító kérdéseket tegyen fel magának, főként az öngyilkosság témájával kapcsolatban. Milbacher Róbert azonban képes volt arra, hogy ezt a súlyos problémát olyan, a figyelmet végig fenntartó történet és egy alaposan kimunkált 19. századi nyelv segítségével tálalja, amely a kortárs próza érdekes színfoltjává teszi a művet. Remélhetőleg az irodalomtörténészek is értékelné fogják kollégájuk provokatív játékát, és a művelt olvasó sem sértődik meg azon, ha esetleg nem értené a csattanót.

(Magvető Kiadó, 2018)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap